

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”

Олександр Білаш

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ХАРАКТЕРИСТИКА
НЕЗАКОННИХ ДІЙ
ЩОДО РЕЛІГІЙНИХ
СПОРУД АБО СВЯТИНЬ**

Монографія

Ужгород
Видавництво Олександри Гаркуші
2 0 1 5

УДК 343.42 (477) : 726
ББК Х9 (4 Укр) 308.131 : Щ113
Б 61

Монографія присвячена проблемі кримінально-правової характеристики незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь та є першим в Україні комплексним дослідженням, в якому на основі теоретичного узагальнення спільних і відмінних ознак відповідних складів злочинів запропоновані напрями удосконалення кримінального законодавства та сформульовані рекомендації щодо кваліфікації суспільно небезпечних діянь стосовно релігійних споруд або святинь.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних факультетів та інших навчальних закладів, усіх, хто цікавиться кримінальним та державно-конфесійним правом, історією розвитку державно-церковних відносин.

Рецензенти:

Дрьомін Віктор Миколайович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету “Одеська юридична академія”, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Ухаль Арзен Михайлович, кандидат юридичних наук, професор кафедри кримінально-правових дисциплін та міжнародного кримінального права ДВНЗ “Ужгородський національний університет”

Веніамін (Погребной), єпископ Новосанжарський, кандидат філософських наук, магістр богослов'я, віце-ректор Полтавської місіонерської духовної семінарії Української Православної Церкви.

*Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради юридичного факультету
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”
(Протокол № 1 від 08.09.2015)*

ISBN 978-617-531-134-9

© Олександр Білаш, 2015

© Видавництво Олександри Гаркуші, 2015

Передмова

Складний етап державного будівництва, який сьогодні відбувається в Україні, ставить перед державою та суспільством низку важливих завдань, що потребують свого вирішення. Одним з основних, на нашу думку, є забезпечення всього комплексу особистих прав і свобод людини і громадянина. При цьому завдання держави полягає не тільки в тому, щоб декларувати права і свободи людини, а й у тому, щоб мінімізувати несприятливі наслідки свого втручання в процеси, які пов'язані з реалізацією цих прав. Це достатньо складне завдання. Наприклад, “зайва” активність держави у взаєминах з громадянським суспільством може призвести до суттєвого звуження сфери прав і свобод громадян. Гранична ситуація – тоталітаризм, в умовах якого свобода індивідів і груп – відсутня, практично всі суспільні відносини регулює держава. З іншого боку, зменшення числа функцій держави може призвести до втрати стабільності політичних відносин, конфліктів і криз, що, в свою чергу, теж безпосередньо впливає на наявність таких прав і свобод. Тому необхідна зважена політика держави, інших учасників політичного процесу щодо забезпечення реальності прав і свобод людини і громадянина. Важливу, якщо не основну, роль в такому забезпеченні повинно відігравати право. Причому, це має передбачати не тільки їх правове регулювання, в широкому розумінні цього поняття, а й правову охорону, в тому числі і кримінально-правовий захист. В певних випадках саме кримінально-правовий захист особистих прав і свобод людини і громадянина може бути найбільш ефективною мірою державного впливу на суспільно небезпечні діяння осіб, які їх порушують. Саме тому монографічне дослідження кандидата юридичних наук, доцента Олександра Білаша має не тільки зрозумілу актуальність, а й необхідну своєчасність.

Це дослідження присвячене складній проблемі кримінально-правової характеристики незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь, яке включає в себе фаховий аналіз двох складів злочинів, які розміщені у розділі V “Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина” Особливої частини КК України.

Монографічне дослідження здійснене на високому науково-методологічному рівні, висвітлює практично усі складні положення цієї проблематики, а висновки, які зроблені, мають необхідну аргументацію. При цьому потрібно спеціально підкреслити, що цей науковий аналіз автор монографії здійснює не тільки як світській фахівець, а й як служитель церкви, який має високий духовний сан архімандрита, що, безумовно, наповнює це дослідження додатковим, більш глибоким змістом. Взагалі можливо вважати, що поєднання у своїй духовно-професійній діяльності світського і богословського не тільки підкреслює певну оригінальність особи автора цієї монографії, а і відображає, на більш загальному рівні, тенденції зближення світського та релігійного, або кажучи іншими словами, набуттям єдиної духовності людиною і громадянином у нашому суспільстві, без поділу її на “відомчі” складові.

Побажаємо автору монографічного дослідження, доценту Олександру Білашу (архімандриту Євфросину) творчого натхнення та подальших наукових здобутків на його складному життєвому шляху, сприяючи творенню та розвитку загальнолюдських принципів духовності і моралі, докладаючи для цього свої знання та досвід.

*Вчений секретар Південного регіонального центру
Національної академії Правових наук України,
доктор юрид. наук, доктор теології, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України
Є.Л. Стрельцов*

ВСТУП

Процес розбудови громадянського суспільства в Україні відбувається в умовах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Дійсно, сучасне суспільство характеризується різноманіттям вірувань і переконань, кожне з яких має рівне право на існування. І це сповна знайшло своє закріплення на рівні Конституції України (ст. 35), Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 9).

Так, у Конституції України закріплено право на свободу світогляду і віросповідання, яке включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність¹.

У той же час складний характер розвитку української державності, глобальні перетворення в політичній та економічній системі, зміна стереотипів суспільної свідомості надзвичайно загострили проблему свободи світогляду і віросповідання та зробили особливо актуальними питання її охорони, у тому числі і кримінально-правовими засобами.

У Кримінальному кодексі України 2001 року з'явилося одразу декілька статей, що забезпечують охорону свободи віросповідання від злочинних посягань. На думку вчених, безумовними новелами стали положення статті 178 “Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків” та статті 179 “Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь”.

Однак кримінально-правове вивчення проблеми свободи віросповідання в Україні, зокрема кримінально-правової охорони релігійних споруд, святинь та культових будівель, не стало предметом спеціального дослідження. Відсутні комплексні дослідження кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь, що вказує на необхідність детального дослідження за-

¹ Конституція України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 64 с.

значеної проблеми як у історичній ретроспективі, так і сучасного її стану, а також у вивченні та обґрунтуванні можливостей застосування досягнень науки кримінального права України в практиці боротьби зі злочинами проти свободи віросповідання.

Підсумовуючи викладене, потрібно відзначити, що незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь становлять небезпеку для інтересів особи та суспільства, однак мають певні складнощі у законодавчому визначенні, науковому тлумаченні і правовій оцінці в практичній діяльності, що і зумовлює актуальність нашої монографії.

Теоретичною основою монографічного дослідження слугували праці українських та зарубіжних вчених, таких як Ю.В. Александров, О.А. Альонкін, Г.З. Анашкін, П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Я. Булатов, П.А. Воробей, В.О. Глушков, В.В. Голіна, В.К. Гришук, Н.О. Гуторова, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, І.М. Компанієць, О.М. Костенко, М.Й. Коржанський, Т.П. Кудлай, А.С. Курманов, І.П. Лановенко, С.Я. Лихова, В.Г. Лихолоб, В.М. Малишко, В.І. Маркін, М.І. Мельник, А.Ф. Мінекаєва, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Б.М. Одайник, О.С. Островський, М.В. Палій, Д.В. Рівман, А.В. Савченко, В.В. Скибицький, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, А.В. Тарасенко, В.Я. Тацій, І.К. Туркевич, Ю.Ю. Фисун, О.Г. Фролова, М.І. Хавронюк, І.Г. Швидченко, К.М. Шевкопляс, Л.Г. Шнайдер, Л.В. Яромл, С.С. Яценко та інші.

Метою дослідження є комплексне кримінально-правове вивчення проблем кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь і формування на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідних норм КК України та підвищення ефективності запобігання вказаним злочинам.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання:

- систематизувати історичну практику щодо правової охорони свободи віросповідання та дослідити соціальну зумовленість встановлення кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь;

- з'ясувати суттєві юридичні ознаки незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь;

- дати кримінально-правову характеристику складу злочинів, що полягають у незаконних діях щодо релігійних споруд або святинь;
- розв'язати проблемні питання відмежування незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь від суміжних злочинів та їх кваліфікації за сукупністю з іншими злочинними посяганнями;
- з урахуванням тенденцій розвитку кримінального законодавства про незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь опрацювати і науково обґрунтувати конкретні рекомендації по його вдосконаленню і практиці застосування.

Об'єктом дослідження є проблема кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь.

Предмет дослідження – кримінальне законодавство, яке передбачає відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь, практика його застосування, наявні наукові теорії із цієї проблематики, а також необхідні для їх з'ясування норми інших галузей права.

Методологічну основу монографії становлять загальнофілософські методи пізнання соціально-правових явищ. Комплексно-системне дослідження незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь обумовило застосування різних наукових методів: формально-догматичного (логічного), системного аналізу, порівняльно-правового, історико-правового, статистичного.

За допомогою історико-правового методу досліджено історію розвитку законодавства, що передбачало відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь (розділ 1). Порівняльно-правовий метод застосовано при порівнянні незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь із суміжними злочинами та при їх кваліфікації за сукупністю з іншими злочинними посяганнями (розділ 4). За допомогою юридичного (догматичного) методу та методу системного аналізу розглянуто об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, виявлено недоліки даних норм, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь (розділи 2, 3).

При вивченні правозастосовчої практики, проведенні контент-аналізу преси використовувався статистичний метод (розділи 2, 3).

Нормативною базою дослідження є: Конституція України, Кримінальний кодекс України та інші закони України. Історичний метод дослідження вимагав вивчення кримінального законодавства Російської імперії (XI – початок XX ст.), а також КК УРСР 1922, 1927 і 1960 років. Цій ідеї було підпорядковане також ознайомлення з проектом КК України, підготовленим авторським колективом на чолі із заслуженим юристом України, доктором юридичних наук, професором В.М. Смітінком². У роботі аналізуються необхідні для дослідження положення постанов Пленуму Верховного Суду України, вищих судових інстанцій, які діяли раніше в СРСР, УРСР, РРФСР.

Відсутність у нашому праві спеціальних досліджень про незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь вимагала вивчення праць зарубіжних вчених з тим, щоб більш ширше використати загальнолюдський досвід. Це дозволило визначити, які сторони злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, до цього часу є ще малорозробленими. Разом з цим комплексно-системний підхід до вивчення незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь вимагав ознайомлення з літературою з інших наукових галузей: філософії, релігієзнавства, теології, логіки, психології, загальної теорії права, кримінології, а також звернення до енциклопедій, інших довідкових видань. Всього використано 213 літературних джерел.

В емпіричну основу праці були покладені статистичні і аналітичні дані МВС України, Верховного Суду України, інших країн СНД, а також ухвали Верховного Суду СРСР, УРСР, РРФСР.

Наукова новизна представленої праці полягає в тому, що це є першим у кримінальному праві України монографічним дослідженням про кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь.

² Проект Кримінального кодексу України (підготовлений авторським колективом на чолі із заслуженим юристом України, доктором юридичних наук, професором В.М. Смітінком за завданням Комісії (тепер – Комітету) Верховної Ради України з питань правопорядку і законності та внесений народним депутатом О.Б. Матковським на розгляд Верховної Ради в першому читанні у 1997 році) // Іменем закону. – 16 травня 1997 року. – № 20. – С. 1-16.

Найбільш важливі поняття, положення, що визначають наукову новизну монографічного дослідження:

Уперше:

- по-новому формулюється поняття предмета злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, а саме, що термін “культові будинки” є складовою поняття “релігійні споруди”, тому необхідно вилучити його з диспозиції статті 178 КК України. Виходячи з цього, пропонуємо під релігійними спорудами розуміти будівлі та інші архітектурні конструкції, спеціально призначені для задоволення релігійних потреб людей. Також пропонується власне визначення релігійних святинь як предметів, об’єктів чи територій, які пов’язані з певним культом і, за переконаннями віруючих, мають унікальні надприродні (магічні) властивості впливу на людину і природу, через що набувають надзвичайного релігійного значення, і які є об’єктами поклоніння і особливої шани;

- доводиться, що спільність юридичної конструкції об’єктивної сторони складу цих злочинів та спільність ознак їхніх предметів (часто релігійна споруда одночасно виступає як релігійна святиня) та те, що всі названі ознаки об’єктивної сторони досліджуваних злочинів, передбачених зазначеними статтями, – це незаконні дії із вказаними об’єктами, дозволяє запропонувати для уніфікації цих понять об’єднання статей 178 і 179 КК України під назвою “Умисні незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь”. Це надасть можливість внести відповідні зміни до Кримінального кодексу України і певною мірою зменшити навантаження на нього. Факти вчинення незаконних дій щодо релігійних споруд чи святинь, пов’язані з побиттям осіб, які намагалися захистити ці об’єкти від посягання, доводять необхідність введення до досліджуваних статей кваліфікованого складу, який би передбачав кримінальну відповідальність за застосування насильства чи погрозу його застосування при знищенні, зруйнуванні, пошкодженні, оскверненні, утриманні релігійних споруд та святинь;

- наголошується на необхідності доповнення статті 178 КК України частиною, що передбачає відповідальність за незаконне утри-

мування, пошкодження, осквернення, зруйнування чи знищення релігійної споруди або святині з корисливих чи хуліганських мотивів або з мотивів релігійної нетерпимості чи привернення уваги громадськості до певних релігійних чи інших поглядів винного, одночасно підсиливши санкцію за вчинення цих суспільно-небезпечних діянь;

- здійснено системний аналіз співвідношення незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь з іншими нормами Особливої частини Кримінального кодексу України.

Вдосконалено:

- уточнено та по-новому сформульовано зміст родового об'єкта злочинів, передбачених розділом V Особливої частини КК України, під яким слід розуміти суспільні відносини, які гарантують реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина в політичній, соціальній і особистій сферах життєдіяльності. Пропонується змінити назву цього розділу і викласти її у такій редакції: “Злочини проти політичних, соціальних та інших особистих прав і свобод людини і громадянина”;

- обґрунтовується положення щодо розмежування об'єкта кримінально-правової охорони та об'єкта злочину, пропонуємо об'єктом кримінально-правової охорони для статей 178, 179 КК України вважати суспільні відносини, що забезпечують свободу віросповідання, яка включає свободу сповідувати будь-яку релігію, безперешкодно відправляти одноособово чи колегіально релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, а основним безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, – порушення встановленого порядку поведінки з релігійними святинями, релігійними спорудами чи культовими будинками щодо збереження, використання цих об'єктів при здійсненні релігійних обрядів для задоволення релігійних потреб віруючих, у тому числі для їхнього духовного виховання. Обов'язковим додатковим об'єктом слід вважати право власності на зазначені об'єкти, тобто право релігійних організацій та громадян володіти, користуватися та розпоряджатися релігійними святинями, релігійними спорудами чи культовими будинками;

- уточнено і по-новому сформульовано зміст і ознаки термінів, що характеризують об'єктивну сторону складу злочину як суспільно небезпечне діяння і злочинний наслідок, а саме:

- знищення – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується повною незворотною втратою нею духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і неможливістю використання за призначенням;

зруйнування – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується значною зворотною втратою нею духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і значним обмеженням використання за призначенням, з можливістю її відновлення;

пошкодження – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується незначною зворотною втратою нею духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і частковим обмеженням використання за призначенням, з можливістю її відновлення;

осквернення – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується паплюженням її духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і неможливістю використання за призначенням;

утримання – це самоправні дії винного щодо збереження релігійної споруди чи святині під своїм контролем, які характеризуються втратою власниками релігійної споруди чи святині можливості розпоряджатися та використовувати її за призначенням.

Набуло подальшого розвитку положення про достатню соціальну зумовленість кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь з погляду історичного аспекту розвитку законодавства у цій сфері.

Пропонується нова редакція статті про незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь у Кримінальному кодексі України.

Теоретична і практична значущість одержаних автором результатів полягає в тому, що викладені в монографії висновки та пропозиції можуть бути використані:

- у галузі теоретичних досліджень: основні положення – у подальшому дослідженні проблем незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь від суміжних злочинів та їх кваліфікації за сукупністю з іншими злочинними посяганнями, а також при дослідженні суміжних складів злочинів, таких як порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань, перешкоджання здійсненню релігійного обряду, наруга над могилою, незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, зруйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини тощо;

- у правотворчості: пропозиції по вдосконаленню кримінального законодавства – при внесенні змін та доповнень до Кримінального кодексу України;

- у правозастосовчій діяльності: рекомендації по вдосконаленню практики застосування закону – для правильного вирішення багатьох питань, наприклад кваліфікації вчиненого, запобігання і профілактики злочинів тощо;

- у навчальному процесі – при викладанні курсів кримінального права та кримінології, при підготовці відповідних розділів підручників, навчально-методичних посібників, а також при проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів.

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВА

Аналіз еволюції законодавства, яке регулювало свободу віросповідання, дозволив побачити це правове явище в багатомірній площині та виділити декілька послідовних етапів його розвитку, починаючи від казуїстичних форм правового контролю над ним та закінчуючи його уніфікованою кодифікацією.

На основі архівних, фондкових і літературних джерел вітчизняних та іноземних науковців, каталогів, довідників, в історичному аспекті умовно можна виділити декілька етапів розвитку законодавства про охорону свободи віросповідання на теренах України.

Узагальнюючи опрацьовані матеріали, ми умовно виділяємо такі етапи історичного розвитку зазначеного законодавства в Україні:

I етап (до X століття) – давньослов'янський дохристиянський;

II етап (XI – XVI століття) – київоруський християнський;

III етап (XVII століття – 1917 рік) – імперський;

IV етап (1917 – 1991 роки) – радянський;

V етап (1991 рік – до теперішнього часу) – сучасний, часів незалежності України. Вони різняться змістовністю, осяжністю, оригінальністю і специфікою висвітлення.

I етап (до X ст.) – давньослов'янський дохристиянський

Необхідно відмітити, що на цьому етапі розвитку слов'янської цивілізації не існувало позитивного права. Суспільні відносини того часу регулювалися звичаями, про які відомо з літописів, сказань тощо. У свою чергу, зазначені джерела втілилися у письмову форму набагато пізніше описуваних там подій, тому не можуть вважатися гарантією достовірності – не можна стверджувати, що відомості, які в них містяться, є релевантними, тобто такими, що відповідають вимогам наукового дослідження. Відповідно, вести мову про свободу віросповідання, у сучасному її розумінні, можна лише з певною часткою умовності.

Прадавні (язичеські) релігії здебільшого не мали релігійної догми, у всякому разі – на їхніх початкових стадіях розвитку, і склалися винятково з ритуальних обрядів і практик. Склалася ситуація, коли, з одного боку, звичаєве право того часу регулювало відносини, які полягали у здійсненні релігійних обрядів, що укладається в зміст поняття “віросповідання”; з іншого боку – вірування прадавніх слов’ян не можна визнати власне релігією, і з цього випливає, що здійснення обрядів не є елементом віросповідання, оскільки не засноване на усвідомленій ідеї.

Законодавство того часу розвивалося у взаємозв’язку з розвитком слов’янської цивілізації. Сприйняття та пояснення об’єктивної реальності людьми того часу суттєво відрізнялося від сучасного світогляду. Поведінка язичників була зумовлена стереотипами, що впливали із поклоніння божествам.

Для прадавньої людини мир був пронизаний містичними закономірностями, підвладними божествам і їх представникам. Наприклад, жерці або чаклуни володіли інформацією про корисні та шкідливі властивості рослин, у зв’язку із чим їх використовували не тільки для лікування, але й для заподіяння шкоди здоров’ю та навіть смерті³.

Використовуючи тогочасні уявлення, що певним чином вимовлені слова матеріалізуються, чаклуни застосовували такі слова, різні заговорені предмети як носії “чарівної сили” і створили враження про себе як про надлюдей, здатних на відстані, словом покалічити або навіть вбити людину⁴.

Божества, у свою чергу, “спілкувалися” з людьми через жерців і були прихильні до племені, якщо дотримувалися встановлені для цього правила поведінки. Порушення цих правил однією людиною могло розгнівити божество та призвести до несприятливих наслідків для всього племені. Тому небажана поведінка, що йшла врозрід

³ Крюков А. А. Уголовно-правовая охрана свободы совести и вероисповеданий в России в дохристианский период / А. А. Крюков // Сибирский юридический вестник. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2010. – № 1. – С. 41.

⁴ Куприянов А. “Темные силы” как субъект преступления (О специфических аспектах преступлений, совершаемых с помощью сверхъестественных сил) / А. Куприянов // Российская юстиция. – М., 2001. – № 8. – С. 73-74.

із веліннями божества, тягнула за собою негативні правові наслідки, аж до вигнання із громади або смертної кари⁵.

Аналіз злочинних посягань у язичеському суспільстві дозволяє розділити їх на два види, які стосувалися укладу життя племені та впливали з певного вірування, і поряд з порушенням відносин віри також заподіювали шкоду іншим об'єктам – особі, майну тощо. Слід зауважити, що будь-який злочин на той момент порушував теологічні правила, а тому був гріхом. Це пов'язане з тим, що звичаї, засновані насамперед на ідолопоклонстві, формувалися протягом десятків тисяч років. За такий час нормативні встановлення настільки сильно вживалися у свідомість і уклад життя людей, що ставали генетично їм властиві й уже не відділялися від побуту та моральних норм. Така система була невід'ємною частиною суверенітету народу, підкреслювала його універсальність, самобутність і індивідуальність.

Відповідно, кримінальне законодавство тих часів було пронизано містичною, сакральною сутністю приписів і мало теологічний відтінок.

Так, професор В. В. Єсіпов вказував, що в цей період різниці між гріховним і злочинним не було: “Будучи гріхом і шкодою, злочин, з одного боку, був порушенням обов'язку людини стосовно божества або релігії взагалі, а з іншого боку – порушенням прав сторонньої особи та держави”⁶. З ним погоджувався професор Л.С. Білогриць-Котляревський, який відзначав, що “ідея гріха, таким чином, збігається з ідеєю злочину, а там, де порушення морального обов'язку щодо божества клеймується іменем злочину, мабуть, немає місця для свободи совісті”⁷.

Таким чином, злочини того часу за об'єктом охорони можна поділити на два види.

⁵ Георгиевский Э.В. Общая уголовно-правовая характеристика ранних религиозных верований : учебное пособие / Э.В. Георгиевский. – М. : Компания “Спутник Плюс”, 2007. – С. 33-34.

⁶ Есипов В.В. Грех и преступление, святотатство и кража / В.В. Есипов. – С-Пб. : тип. А.Ф. Маркса, 1894. – С. 7.

⁷ Белогриц-Котляревский Л.С. Преступления против религии в важнейших государствах Запада. Историко-догматическое исследование / Л.С. Белогриц-Котляревский. – Ярославль : Тип. Г. Фальк, 1886. – С. 11.

По-перше, це посягання проти “священних” установлень, що охороняли життєвий уклад племені (загальнокримінальні злочини). До них можна віднести вбивство, розбій, тілесні ушкодження, канибалізм, кровозмішення, чаклунство, викрадення жінок і дітей, порушення правил подружнього союзу, систематичну неправду, порушення розподілу функцій у громаді за ознаками віку або статі тощо⁸. Так, чаклуна належало спочатку вбити, а труп сплавити вниз по ріці; перелюбниця могла бути вбита, а замість неї взята нова дружина⁹.

Необхідно підкреслити, що злочини, які не посягали на власне здійснення обрядів, були, проте, порушенням волі (заповіді) самого божества. Таким чином, “загальнокримінальні” злочини були просякнуті не ідеєю цінності об’єктів, на які посягав злочинець, а переслідувалися як непокора божеству.

По-друге, це посягання, вчинені щодо ритуальних практик або символів, пов’язаних з ритуальними практиками (власне “релігійні” злочини).

Одним із найпоширеніших релігійних посягань у прадавніх суспільствах було порушення меж певних сакральних зон. Проникнення непосвячених осіб або чужинців у храми, священний ліс або гай, посягання на певні природні або штучні межі вважалося святотатством, у широкому розумінні цього слова¹⁰. Залежно від мети проникнення, слідувало відповідне покарання. І хоча джерел, які б містили документально закріплені санкції, не виявлено, певно, що проникнення для наруги над ідолом за релігійними або хуліганськими мотивами каралося досить суворо. Також встановлювалися заборони на спілкування із чужинцями або, навпаки, на неповажне ставлення до чужинців, обмеження прав на здійснення відповідних ритуалів тощо.

⁸ Венгеров А.Б. Происхождение права / А.Б. Венгеров // Общая теория права : курс лекций / [Бабаев В.К., Баранов В.М., Баранов П.П. и др.]; под общ. ред. В.К. Бабаева. – Нижний Новгород, 1993. – С. 159.

⁹ Семенова О.П. История семейно-брачных отношений в Древнерусском государстве / О.П. Семенова // История государства и права. – 2006. – № 11. – С. 25-27.

¹⁰ Георгиевский Э.В. Общая уголовно-правовая характеристика ранних религиозных верований : учебное пособие / Э.В. Георгиевский. – М. : Компания “Спутник Плюс”, 2007. – С. 46-47.

Іншим видом “релігійних” злочинів було невиконання або нена-
лежне виконання служителем божества своїх обов’язків щодо його
охорони. Так, у прадавньому Новгороді біля статуї Перуна повинно
було постійно горіти багаття з дубових полін, і якщо воно вгасало,
то служитель карався смертною карою¹¹.

Структура санкцій релігійних посягань у цілому відповідала
традиційним видам покарання. Найбільш типовими з них були суспільний осуд, вигнання із громади, нанесення тілесного ушкодження та смертна кара¹². Специфічними покараннями були, виходячи з особливості об’єкта посягання, відлучення від обрядових практик, відвідування капищ, заборона на участь у релігійних святах і, можливо, багато чого іншого, що за своєю каральною суттю підходило під поняття “бойкот” і що пізніше, наприклад у християнстві, поєднувалося в поняттях “покута” і “анафема”¹³.

Таким чином, перший, давньослов’янський дохристиянський етап характеризується тим, що кримінально-правова охорона права діяти відповідно зі своїми переконаннями, заснованими на служінні ідолам, а також санкції за попрання свого ідола та образу “ідолопоклонницьких почуттів” були гарантією індивідуальності та збереження самотності наших предків, тобто виконували позитивну соціальну функцію. Кримінально-правова охорона ідолопоклонства одночасно забезпечувала суверенітет. Ці положення звичаєвого права послуговували далеким прообразом таких сучасних складів злочинів, як пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК України), незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК України).

¹¹ Фрээр Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии / Джемс Джордж Фрээр; [пер. с англ. М.К. Рыклина]. – М. : Эксмо, 2006 – С. 175.

¹² Венгеров А.Б. Происхождение права / А.Б. Венгеров // Общая теория права : курс лекций / [Бабаев В.К., Баранов В.М., Баранов П.П. и др.] ; под общ. ред. В.К. Бабаева. – Нижний Новгород, 1993. – С. 163.

¹³ Георгиевский Э.В. Уголовно-правовая юрисдикция Русской православной церкви : [монография] / Э.В. Георгиевский. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2007. – С. 56.

II етап (XI – XVI століття) – київоруський християнський

Консолідація всіх слов'янських князів навколо Києва спричинила появу нової держави – Київської Русі. Політична назва “Київська Русь” з'явилася значно пізніше. Сучасники ж називали свою державу “Руською землею” або “Руссю”, а в XII столітті – “Вкраїною”¹⁴. Складно припустити, як і скільки б тривав цей процес, якби князівські владні повноваження наприкінці X та у XI столітті не були підкріплені державною політикою Давньоруської Православної церкви¹⁵. У тому числі Православна церква внесла значний вклад і в розвиток кримінально-правової політики Київської Русі.

Християнізація Русі, що здійснювалася на початковому етапі здебільше примусово, привнесла кардинальні зміни буквально в усі сфери життя давньоруського язичника, у тому числі і в його правосвідомість.

Поняття релігійного злочину нашим предкам вже було відомо, але з християнізацією став змінюватися зміст суспільної небезпеки таких посягань. Кількість релігійних язичеських злочинів починала переростати в нову християнську якість. При цьому багато чого з того, що раніше було дозволено, у нових умовах з неминучістю підпадало під церковно-кримінальну заборону. Звичний, визначений віковими звичаями спосіб життя частково руйнувався та видозмінювався, але багато в чому і збігався з новою православною мораллю.

У рамках кримінально-правової юрисдикції Давньоруської Православної церкви формуються специфічні поняття злочину та покарання, а також ряд інших основних інститутів кримінального права, яких не знало поки що світське кримінальне право.

Злочин, відповідно до канонів Давньоруської Православної церкви – це насамперед посягання на божественні встановлення, тобто гріх, і тільки потім – це порушення певного порядку суспільних від-

¹⁴ Кузьминцев О.А. История державы и права Украины : навч. посіб. / О.А. Кузьминцев, В.С. Калиновський, П.А. Дігтяр; ред.: Я.Ю. Кондратьєв. – К. : Україна, 2000. – С. 24.

¹⁵ Шапов Я.Н. Государство и церковь Древней Руси X – XIII вв. / Я.Н. Шапов. – М. : Наука, 1989. – С. 98.

носин. Саме цим більшою мірою визначається суспільна небезпека релігійного посягання. Категорія гріха як моральної несправедливості значно “ускладнювала” сформоване, суґубо матеріальне поняття злочину у Київській Русі. Так, особливу специфіку мала ознака протиправності, обумовлена величезною кількістю законодавчих актів, що містилися у різних інтерпретаціях норми релігійного характеру¹⁶.

Але якщо загальне поняття злочинного в церковно-кримінальному праві Київської Русі сформувалося досить швидко, то цього не можна сказати про єдиний термін на позначення поняття злочинного. У різні періоди церквою вживалися такі терміни: “гріх”, “зłodіяння”, “зла справа”, “богомерзенна справа”, “беззаконня”, “досада” або “злочин Закону Божого”, але загального, єдиного позначення сформовано так і не було. Злочинців же починають іменувати винятково “злими людьми”. Ця категорія суб’єктів виділялася у зв’язку зі специфічним формуванням мотивації злочинної поведінки. Причому кримінальному праву Київської Русі добре відома була і категорія спеціальних суб’єктів.

Процес привнесення в суґубо матеріальне поняття злочину суб’єктивних елементів, формування його формально-нормативних ознак почало впливати і на світського законодавця, який поступово від поняття “образа” наближався до поняття злочинного як “лихої справи”. Злочинець почав перетворюватися в “лиху людину”, поступово втрачаючи своє колишнє значення “родоплемінного месника”, схвалюваного суспільною мораллю¹⁷.

Зі зміною поняття злочину неминуcho міняється і ставлення до покарання, і саме його поняття. Найбільш загально зміст кримінально-церковного покарання в Київській Русі можна пояснити через термін “покаяння”. Саме покаяння, за свідченням ряду дослідників, відбивало повною мірою як сутність, так і цілі покарання, засто-

¹⁶ Георгиевский Э.В. Церковно-уголовное право Древней Руси (общая характеристика подсистемы) / Э.В. Георгиевский // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2011. – № 8, ч. 2. – С. 64-67.

¹⁷ Там само. – С. 65.

совуваного церквою. У його зміст практично одночасно входить і залякування, і відплата, і лікування душі, і страждання, які необхідно перетерпіти для очищення та повернення в лоно церкви. Більше того, саме покаяння якомога краще інтегрує в собі одну із сучасних цілей покарання – відновлення соціальної справедливості¹⁸.

Крім злочину та покарання як основних інститутів, кримінальне право церкви починає формувати ряд інших категорій кримінального права загального характеру. І, насамперед, необхідно відзначити чинність церковно-кримінального закону за колом осіб, при якому формується спеціальний суб'єктний склад цілого ряду релігійних злочинів¹⁹.

Церковно-кримінальне право як структурна частина системи, звичайно ж, не могло розвиватися незалежно від інших підсистем кримінального права Київської Русі. Розмежовуючи сферу кримінально-правової юрисдикції зі світською владою та громадою, церква досить послідовно та систематично формувала особливу сукупність злочинів, що одержали загальне найменування релігійних.

Про специфічність церковно-кримінального права Київської Русі свідчить специфічний діапазон об'єктів кримінально-правової охорони, з яких на першому місці перебували основи суспільної моралі та моральності, а також устої родини. Хоча серед них можна виділити цілий ряд об'єктів більш вузького характеру – це життя, здоров'я, статевая свобода та недоторканність, честь та гідність особи, власність тощо. При цьому не були забуті й базові (родові) об'єкти – православна догма та обрядові практики як інструмент збереження сімейного, общинного, громадського порядку²⁰.

¹⁸ Суwegeина Н.А. Преступление и наказание как проблема христианской этики / Н.А. Суwegeина // Государство и право. – 1995. – № 8. – С. 54-55.

¹⁹ Памятники права периода образования Русского централизованного государства XIV-XV вв. // Памятники русского права / [под ред. [и с предисл.] С.В. Юшкова]. – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1955. – Вып. 3. – С. 427.

²⁰ Бойко А.И. Римское и современное уголовное право / А. И. Бойко. – СПб. : Юрид. центр “Пресс”, 2003. – С. 88; Попов А.В. Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву / А.В. Попов. – Казань : Типолиитография императорского ун-та, 1904. – С. 46.

Одним із перших зразків церковного давньоруського законодавства можна назвати Статут князя Володимира Святославича²¹. Статут, що став неминучим наслідком прийняття Руссю християнства, визначив місце церкви в новій для неї державі: був зроблений перший крок у справі створення правової основи для реалізації союзу державної та церковної влади²². Так, Статут князя Володимира Святославича допускав можливість застосування церковними судами світських покарань. Зокрема, після хрещення спочатку давньоруське духовництво вирішувало не тільки церковні, а й багато світських справ, які за оцінками того часу відносилися до совісті й моральних правил нової віри.

У Статуті князя Володимира Святославича визначена компетенція святительського суду, який існував поряд із князівським і боярським судами і незалежно від них²³. Компетенція єпископського суду встановлювалася відповідно до грецьких церковних статутів. До відання єпископського суду були віднесені справи про розірвання шлюбу, згвалтування, викрадення нареченої, шлюби між близькими родичами, обмови, наклепи, еретицтво, різні види чарівництва, церковна татьба; трунокопання; ідолопоклонство, опоганення храмів (у тому числі уведення в церкву худоби або собаки); посічення хреста; аборт, вчинений незаміжною жінкою (дівкою), вбивство нею дитини²⁴. Як бачимо, ця компетенція досить широка та включає ті діяння, зв'язок яких з релігійним життям – із сучасних позицій – досить проблематичний, як наприклад, згвалтування²⁵.

²¹ Устав князя Владимира Святославича о десятинах, судах и людях церковных // Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / [отв. ред.: Маньков А.Г.]; под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит-ра, 1984-1994. – Т. 1 : Законодательство Древней Руси. – 1984. – С. 137-162.

²² Лёвина А.А. Институт “свободы совести и вероисповедания”: Историко-правовой опыт России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Лёвина Алёна Александровна. – Нижний Новгород, 2003. – С. 22.

²³ Цыпин В.А. Церковное право : курс лекций / протоиерей В.А. Цыпин // Круглый стол по религ. образованию в Рус. Православ. Церкви. – М, 1994. – С. 102.

²⁴ Устав князя Владимира Святославича о десятинах, судах и людях церковных ... – С. 148-161.

²⁵ Шевкопляс Е.М. Уголовно-правовая охрана свободы совести в России: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шевкопляс Екатерина Михайловна. – Омск, 1999. – С. 40.

Компетенція святительського суду встановлювалася також за колом осіб, підсудних церковній владі. У Статуті князя Володимира Святославича в це коло були включені: ігумен, піп, диякон, їхні діти, ченці, паламарі, странники, удови, сліпі, хромі, лікарі та інші люди, що перебували при монастирях, церквах та інших церковних установах²⁶.

Подальший розвиток церковна юрисдикція отримала в Статуті князя Ярослава, походження якого більшість дослідників пов'язує з ім'ям князя Ярослава Мудрого (хоча частина авторів, зокрема відомий історик М.М. Карамзін, дотримувалися поглядів, що з Ярославом Мудрим пов'язується Статут безпідставно, оскільки виник він не раніше XIV століття)²⁷. У Статуті, як зауважував видатний вчений, професор В.О. Ключевський, проглядається система злочинів і покарань. «Ця система побудована на розмежуванні понять гріха та злочину. Гріх відає церква, злочин – держава. Всякий злочин церква вважає гріхом, але не всякий гріх держава вважає злочином. Гріх – моральна несправедливість або неправда, порушення божественного закону; злочин – неправда протисупільна, порушення закону людського. Злочин є діяння, яким особа заподіює шкоду або наносить моральну образу іншому. Гріх – не тільки діяння, але й думка про діяння, яким грішник заподіює або може заподіяти матеріальну або моральну шкоду не тільки своєму близькому, але й самому собі. Тому всякий злочин – гріх, наскільки він нівечить волю злочинця; але гріх – злочин, наскільки він шкодить іншому або кривдить його, або розладнує співжиття»²⁸.

Справи тільки гріховні підлягали винятково церковному віданню. справи гріховно-злочинні, у яких гріховний елемент поєдну-

²⁶ Устав князя Владимира Святославича о десятинах, судах и людях церковных ... – С. 140.

²⁷ Карамзин Н.М. История государства Российского : репринт. воспроизведение изд. 5-го, выпуск. в 3 кн. с прил. «Ключа» П.М. Строева / Н.М. Карамзин. – М. : Книга, 1988. – Кн. 1: Т. 1-4. – М. : Книга, 1988. – С. 146.

²⁸ Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / [отв. ред.: Маньков А.Г.] ; под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит-ра, 1984–1994. – Т. 1 : Законодательство Древней Руси. – 1984. – С. 251.

вався з насильством, з фізичною або моральною шкодою для іншого або з порушенням громадського порядку, тобто такі справи, які порушували і державний закон, розбиралися князівським суддею за участі судді церковного. Нарешті, справи “духовні”, що стосувалися осіб духовного відомства, судив церковний суддя за участі князівського²⁹.

На думку професора В.О. Ключевського, Статут Ярослава Мудрого є кримінально-дисциплінарним церковним судбником³⁰. Його головна особливість полягала в тому, що тут були передбачені покарання, які не були загальноприйнятими в церковній практиці стосовно тих чи інших діянь, зокрема штрафи. Тобто у Статуті Ярослава Мудрого найбільш яскраво проявлявся каральний елемент, чого не було ні в Статуті князя Володимира Святославича, ні в подальших правових актах. Здається, однак, що це було зумовлено не тільки перенесенням візантійських традицій на давньоруський ґрунт, а й прагненням жорстко окреслити межі недозволеного, що було важливим для пробудження морального почуття та привчання до порядку хрещеного язичника. Суворість у цьому разі відповідала інтересам самої людини³¹.

Правові пам’ятки Київської Русі (домонгольського періоду) – Статутні грамоти – включали положення, аналогічні тим, які містилися в згаданих Статутах. І не тільки тому, що їхніми джерелами були розглянуті документи. Головна причина полягала в тому, що всі правові акти в своїй основі мали догмати православної віри.

Статутна грамота князя Ростислава Мстиславовича містила перелік злочинів, що підлягали віданню церковного суду. Це дев’ять категорій справ, шість із яких стосувалися шлюбних відносин (наприклад, шлюб між близькими родичами, самовільне розлучення тощо), а також справи, що стосувалися конфліктів між церковними людьми,

²⁹ Ключевский В.О. Русская история : в 3 кн. / В.О. Ключевский. – М. : Мысль, 1993. – Кн. 1. – С. 230.

³⁰ Там само. – С. 65.

³¹ Шевкопляс Е.М. Уголовно-правовая охрана совести в России: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Шевкопляс Екатерина Михайловна. – Омск, 1999. – С. 46.

спадкоємних справ церковних людей, а так само застосування зіль – трав, ліків, та вбивств, вчинених з їхньою допомогою³².

У період татаро-монгольської навали релігійні злочини за традицією були у віданні церковного суду. Монгольські хани давали руським митрополитам ярлики, і при цьому вони не тільки не звужували компетенцію церковних судів, але й допускали можливість її розширення³³. За переконанням професора О.С. Павлова, “хани захищали недоторканність віри, богослужіння, законів, судів і майна Церкви, звільняли все духівництво від усякого роду податей і надавали духовній владі право судити своїх людей у всіх справах цивільних і кримінальних – навіть за розбій та душогубство”³⁴.

Згадування про злочини проти церкви було в Судебниках 1497 і 1550 років. У Судебнику 1497 року у статті дев’ятій зазначено: “А государственному убийце и коромолнику, церковному татю и головному и подымщику, и зажигалнику, ведомому лихому человеку живота не дати, казнити его смертною казньою”³⁵. Аналогічна редакція міститься в статті шістдесят першій Судебника 1550 року.

На думку більшості дослідників Судебника: “під церковним татем розуміється особа, що вчинила святотатство, тобто діяння, яке порушує права та інтереси церкви. Однак ні Судебник 1497 року, ні Судебник 1550 року не визначають ще спеціальних складів святотатства”³⁶. Насправді у Судебниках мова йшла про осіб,

³² Смоленские уставные грамоты // Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит-ра, 1984–1994. – Т. 1: Законодательство Древней Руси / отв. ред. В.Л. Янин. – М. : Юрид. лит-ра, 1984. – С. 215-220.

³³ Шевкопляс Е.М. Уголовно-правовая охрана свободы совести в России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шевкопляс Екатерина Михайловна. – Омск, 1999. – С. 48.

³⁴ Павлов А.С. Курс церковного права / [Соч.] заслуж. проф. А.С. Павлова. – Посмерт. изд. ред. “Богословского вестника”, выполн. под наблюдением доц. Моск. духов. акад. П.М. Громгласова. – [Сергиев Посад] : Богосл. вестн., 1902. – С. 157.

³⁵ Смоленские уставные грамоты // Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит-ра, 1984–1994. – Т. 1: Законодательство Древней Руси / отв. ред. В.Л. Янин. – М. : Юрид. лит., 1984. – С. 215-220.

³⁶ Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит-ра, 1984–1994. – Т. 2 : Законодательство периода образования и укрепления русского централизованного государства [XIV–XVI вв.] / отв. ред. А.Д. Горский. – М. : Юрид. лит-ра, 1985. – С. 70.

що вчинили крадіжки із церкви. Звичайно, викрадення із церкви, де використовувалися в богослужіннях предмети, виготовлені із дорогоцінних металів, де церковний одяг, ікони становлять високу художню цінність, безсумнівно, було святотатством. Однак тільки цей спеціальний вид святотатства тягнув за собою покарання у виді смертної кари. Інші види святотатства спричиняли накладення церковних покарань.

Такий висновок підтверджується аналізом Соборного укладення Стоглавого Собору 1551 року (Стоглава). Глава дев'яносто друга “Ответ о игрищах эллинского бесования” і глава дев'яносто третя “Ответ о том же эллинском бесовании и волхвовании и чародеянии”, накладаючи заборони на язичеські обряди й звичаї, передбачали як заходи покарання відлучення від церкви, певний строк для покаяння³⁷.

У Стоглаві окрему увагу було приділено злочинам, вчиненим духовними особами, наприклад зловживанням, пов'язаним з діяльністю церковних судів, тощо.

Стоглав пропонував перелік ересей, включаючи в їхнє число гадання на книгах, астрологію, читання книг давньогрецькій філософії та іншим “мудростям еретичным”, під якими малися на увазі, за твердженням істориків церковного права, роботи з геометрії та астрономії³⁸.

Таким чином, другий, київоруський християнський етап характеризується тим, що церковні та світські кримінальні закони греко-римського права, які привносилися одночасно із процесом хрещення на Русь, вимагали відповідного національного підтвердження та закріплення, що реалізувалося в статутній діяльності спочатку великих, а потім і удільних князів. Ця діяльність розкривала всю специфіку правових особливостей давньоруського права, і в цьому при специфічному змішуванні запозичених та вітчизняних норм наро-

³⁷ Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит-ра, 1984–1994. – Т. 2 : Законодательство периода образования и укрепления русского централизованного государства [XIV–XVI вв.] / отв. ред. А.Д. Горский. – М. : Юрид. лит-ра, 1985. – С. 369.

³⁸ Там само. – С. 309.

джується зовсім нове церковно-кримінальне право Київської Русі, яке, за свідченням багатьох дослідників, являло собою принципово нову правову формуацію.

III етап (XVII століття – 1917 рік) – імперський

Починаючи з 1687 року для Лівобережної України розпочався новий історичний період, який інколи називають московським періодом її існування (1687-1764 рр.)³⁹.

Одночасно з цим норми, що визначають релігійні злочини, з'являються вперше у світському акті, а саме у першій главі Соборного Уложення 1649 року “О богохульниках и церковных мятежниках”⁴⁰. Крім того, і в інших главах, наприклад у двадцять другій, траплялися згадування про злочини такого роду.

При складанні Зводу законів Російської імперії всі релігійні злочини були віднесені до другого розділу першої книги XV тому “Про злочини проти віри”. Цей розділ складався з таких глав: 1) “О богохулении и порицании веры”; 2) “Об отступлении и отвлечении от веры”; 3) “О наказаниях за ереси и расколы”; 4) “О подложном проявлении чудес, лжепредсказаниях, колдовстве и чародействе”; 5) “О нарушении благочиния в церквах”; 6) “О святотатстве” (викраденні церковних речей і грошей, розкопуванні могил і пограбуванні мертвих тіл)⁴¹.

Реформи Петра Першого змінили становище православної церкви. Абсолютистський тиск на церкву підсилювався та завершився скасуванням патріаршества.

³⁹ Кузьминець О.А. Історія держави і права України : навч. посіб. / О.А. Кузьминець, В.С. Калиновський, П.А. Дігтяр; ред.: Я.Ю. Кондратьєв. – К. : Україна, 2000. – С. 91.

⁴⁰ Российское законодательство X-XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит-ра, 1984–1994. – Т. 3 : Акты Земских соборов / отв. ред. А.Г. Маньков. – М. : Юрид. лит-ра, 1985. – С. 118-121.

⁴¹ Гаранова Е.П. Церковное право в правовой системе российского общества: Общетеоретический и исторический аспекты : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.01 “Теория и история права и государства; история правовых учений” / Е.П. Гаранова. – Нижний Новгород, 2004. – С. 11.

Правові норми при Петрі Першому набувають військово-юридичного характеру, різко загострюються процеси втрати церковного духу, секуляризації, відпадання від церкви⁴².

Петровські Артикули військові передбачали відповідальність за такі злочини: ідолопоклонство, чарівництво, богохульство, недонесення про богохульство, невідвідування молитовних зборів без поважної причини, присутність на молитвах у стані сп'яніння, порушення священиком вимог непорочного, тверезого та помірнього життя, невідправлення священнослужителем служби без поважної причини, відправлення богослужіння в п'яному виді.

Зазначені злочини містилися в перших двох главах Артикулів: главі першій – “О страсе Божии” і главі другій – “О службе Божии и о священниках”. У цьому спостерігається певна спадкоємність із погляду сприйняття структури системи законодавства (порівняно із Соборним Уложением 1649 року). Подібне ж зауваження справедливе стосовно покарання за чарівництво (чорнокнижество). У тлумаченні до першого артикула вказано: “Наказание сожжения есть обыкновенная казнь чернокнижникам, ежели оный своим чародейством вред кому учинил, или действительно с диаволом обязательство имеет. А ежели ж он чародейством своим никому никакова вреду не учинил и обязательства с сатаною никакова не имеет, то надлежит, по изобретению дела, того наказать другими вышеупомянутыми наказаниями, и притом церковным публичным покаянием”⁴³.

Релігійні злочини за Артикулами військовими каралися у цілому (порівняно з аналогічними покараннями в попередні періоди) більш суворо. За “хуление имени Божия” передбачено було покарання у виді пропалення язика з подальшим відсіканням голови, за ганьблення Богородиці та святих лайливими словами – відсікання суглоба або позбавлення життя.

⁴² Шевкопляс Е.М. Уголовно-правовая охрана свободы совести в России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шевкопляс Екатерина Михайловна. – Омск, 1999. – С. 56.

⁴³ Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит-ра, 1984–1994. – Т. 4 : Законодательство периода становления абсолютизма / отв. ред. А.Г. Маньков. – М. : Юрид. лит-ра, 1986. – С. 329.

Артикули військові вперше загрожували карою за ухилення від участі в богослужіннях, мотивуючи, таким чином, релігійне лицемірство та конструюючи посягання на свободу совісті, так би мовити, у чистому виді⁴⁴.

Артикулами військовими була передбачена також відповідальність священників. Так, в статті п'ятнадцятому було зазначено: “Когда священник без знатной причины (а имянно: разве за болезнию и таковыми подобными) службу Божию отправлять не будет, тогда имеет, вместо наказания, за каждое свое отбытие по 1 рублю в шпиталь дать. А ежели оный во время службы Божия пьян будет, тогда оный имеет в первый и другой раз от начальнаго священника при войске жестоко за то наказан. А в третий к духовному суду отослан, и потом своего чина и достоинства лишен быть”⁴⁵.

Значно скорочена була церковна юрисдикція по справах про моральність. Вони каралися світськими державними органами за іншими главами Артикулів військових, наприклад за главою двадцятою “О содомском грехе, о насилии и блуде”. Церковне покаяння було передбачене в цій главі за окремі злочини як додаткове покарання.

В Уложенні про покарання кримінальні і виконавчі 1845 року релігійним злочинам присвячений вже цілий розділ, який відкриває Особливу частину даного зводу законів. Розділ складається з п'яти глав.

Глава перша Уложення 1845 року “О богохулении и порицании веры” містить вісім норм, що передбачають відповідальність за умисне публічне богохульство, недонесення про таке діяння, богохульство, вчинене з необережності (через нерозуміння, нецтво або пияцтво), осудження християнської віри в друкованих, письмових творах, зображеннях, блюзнірство (дошкульні глузування, що виявляють явну неповагу до правил або обрядів церкви православної або взагалі християнства). Максимальне покарання – заслання на ка-

⁴⁴ Шевкопляс Е.М. Уголовно-правовая охрана свободы совести в России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шевкопляс Екатерина Михайловна. – Омск, 1999. – С. 57.

⁴⁵ Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит-ра, 1984-1994. – Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма / отв. ред. А.Г. Маньков. – М. : Юрид. лит-ра, 1986. – С. 330 – 331.

торжну працю в копальнях на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років, а якщо за законом не вилучений від покарань тілесних – до того і покарання батогами (за богохульство в церкві), мінімальне – арешт на строк від трьох тижнів до трьох місяців (за блюзнірство через нерозуміння, нецтво або пияцтво). Між ними – широкий діапазон покарань, що включають тюремне ув'язнення, тілесні покарання з накладенням тавра, ув'язнення у гамівному будинку, позбавлення всіх прав стану та заслання до Сибіру.

Глава друга Уложення 1845 року “Об отступлении от веры и постановлений церкви” складається із трьох відділень. Відділення перше має підзаголовок “Об отвлечении и отступлении от веры”, воно розкриває сутність встановлених в шістнадцятьох нормах заборон. У цих нормах заборонено: відмова через підмови, спокушання або іншими засобами когось-небудь від християнської віри православного або іншого віросповідання у віру магометанську, єврейську або іншу нехристиянську (кваліфікуючою ознакою при цьому визнається насильство); спокушання із православного в інше християнське віросповідання; відступ від християнської віри православного або іншого сповідання у віру нехристиянську; відступ від православного в інше християнське віросповідання; виховання мусульманами і євреями, що вступили в шлюб з особами євангелістсько-лютеранського або реформаторського сповідання своїх дітей не в християнській вірі; утримування євреями християн як слуг; утримування євреями християнок у своїх будинках; вдавання православних християн до обрядів іншого християнського віросповідання стосовно своїх дітей; перешкоджання когось-небудь приєднатися до православної церкви (кваліфікуючі ознаки – погрози, утиски, насильство); відомий допуск іншими священнослужителями християнського толку православних до обрядів своїх віросповідань; бездіяльність чоловіка або піклувальника (опікуна) при встановленні наміру дружини або дітей відступити від православної віри; утримування представниками католицького духівництва в західних губерніях православних християн; для служіння у своїх будинках, церквах або при монастирях; викладання представниками духівництва іноземних християн-

ських сповідань свого катехізису малолітнім дітям – православним християнам; прийняття духовними особами інших християнських сповідань у своє сповідання кого-небудь із іноземних підданих без належного дозволу; проповідування усне або письмове іншого віросповідання, а так само сповідання єретичного або сектантського; розв'язання в загальнонародних зборах дискусій про відмінність віросповідань.

Як бачимо, перелік відповідних злочинів досить великий; досить різноманітні за своїм характером і санкції за їх вчинення: від адміністративних стягнень, включаючи сувору догану, – до заслання на каторжну працю в копальнях, фортецях на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років із застосуванням тілесних покарань і таврування.

Незважаючи на зростання числа релігійних злочинів, тривалий час спеціальних робіт, присвячених їх вивченню, не було. Наприклад, у книгах визнаного авторитета у сфері кримінального права, професора І.Я. Фойницького, написаних у другій половині ХІХ століття, про релігійні злочини та покарання практично нічого не сказано⁴⁶.

І коли в 1886 році на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького університету Л.С. Білогіриць-Котляревський захищав докторську дисертацію “Злочини проти релігії в найважливіших державах Заходу: історико-догматичне дослідження”, йому довелося визнати, що “питання про злочини проти релігії належить до числа найменш розроблених в особливій частині кримінального права не тільки в нас, але й у західноєвропейській юридичній літературі”⁴⁷.

З цього приводу професор М.С. Таганцев дійшов такого висновку: “...відправна точка зору Уложення про покарання на сутність релігійних посягань – канонічна... Укладачі Уложення про покарання в кожній окремій категорії релігійних посягань внесли цілий ряд окремих випадків, ввівши зайву конкретність у викладенні, завдяки

⁴⁶ Фойницький І.Я. Уголовное право. Учение о наказании : [лекции] / И.Я. Фойницкий. – [Прижизн. изд.]. – СПб. : Типолитография Х.Ш. Гельперн, 1886. – 450 с.

⁴⁷ Дорская А.А. Взаимодействие уголовного и процессуального права Российской империи с церковным правом / А.А. Дорская // Известия Российского гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена. – 2005. – № 11. – С. 255-269. – С. 257.

чому в цьому розділі, замість тридцяти семи статей, що були у Зводі, виявилася вісімдесят одна стаття (176-240 Уложення 1845 року)⁴⁸.

Як відзначав професор О.Ф. Кістяковський, “загальна постановка злочинів проти віри в Уложенні про покарання належить до найбільш недосконалих і відсталих відділів нашого законодавства”⁴⁹. Він підрахував, що, крім того, що в редакції Уложення про покарання 1866 року залишилося 65 статей про злочини проти віри, дві статті містилися в Уложенні про покарання, що накладаються мировими суддями (35 і 36-та статті) і 135 статей – у Статуті про запобігання та припинення злочинів (з 3 до 138)⁵⁰.

Вперше про святотатство як про посягання на церковну власність, предмети релігійного культу йдеться у главі четвертій Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 року “Про святотатство, розкопування могил і пограбування мертвих тіл”. У статті 219 Уложення 1885 року зазначалося: “Святотатством визнається всяке викрадення церковних речей і грошей, як із самих церков, так і з каплиць, ризниць і інших постійних і тимчасових церковних сховищ, хоча б вони перебували й поза церковною будівлею”⁵¹.

Для кваліфікації святотатства були необхідні: 1) приналежність викрадених грошей або речей церкви; 2) вчинення розкрадання в церкві, каплиці або церковному сховищі. Розкрадання в церкві грошей і речей приватної особи і, навпаки, священних речей із приватного будинку вважалося крадіжкою або грабежем. Святотатством визнавалися дії, спрямовані проти релігійних предметів православного та інших визнаних християнських віросповідань (ст. 230)⁵². Розкрадання речей, які вважалися священними в інших релігіях (мусульманській, іудейській і язичеській), вважалося крадіжкою, але не святотатством.

⁴⁸ Чернявский А. Религиозные преступления (из лекций Н.С. Таганцева) / А. Чернявский. – СПб. : Изд-во Академии наук, 1905. – С. 7.

⁴⁹ Кістяковський А.Ф. О преступлениях против веры / А.Ф. Кістяковський // Наблюдатель. Журнал литературный, политический и ученый. – СПб., 1882. – № 10. – С. 102.

⁵⁰ Там само. – С. 103.

⁵¹ Уложение о наказаниях, уголовных и исправительных (издание 1885 г.). – Екатеринослав : Типография Артели Екат. раб. печат. дела, 1909. – С. 24.

⁵² Там само. – С. 26.

В Уложенні 1885 року наводився перелік таких речей: 1) священні предмети: ікони, мощі, хрести, євангелія (ст. 221); 2) освячені речі, вживані під час богослужіння: кадила, кропила, лампади, богослужбові книги, крім євангелій (ст. 222 Уложення 1885 року); 3) інші церковні речі: гроші, свічі⁵³. Розбійне викрадення цих речей вважалося кваліфікованим розбоєм (ст. 1628)⁵⁴.

Другою умовою, яка визначала міру покарання за святотатство, було місце його вчинення: це могли бути церква, ризниця, каплиця або інші церковні сховища. Каплиці прирівнювалися й до церков (ст. 222 Уложення), і до інших місць (ст. 224 і 226)⁵⁵.

Найбільш суворе покарання передбачалося за крадіжку, поєднану із грабежем: винний у розкраданні із церкви засилався на каторгу на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років, з каплиці – на строк від десяти до дванадцяти років (ст. 220)⁵⁶.

Викрадення зі зломом із церкви або ризниці грошей, свічей і інших предметів каралося засланням на каторгу на строк від чотирьох до шести років. Те ж саме діяння без злому, але з умислом – засланням у Сибір на поселення. Відсутність умислу пом'якшувала покарання: винний направлявся у виправні арештантські відділення (ч. 3 ст. 225)⁵⁷.

Святотатством не вважалося розкрадання: 1) грошових пожертвуваль, які ще не надійшли в церковне користування (ст. 229); 2) грошей з жертвоних стовпів і кухлів без образів і хрестів (ст. 232); 3) церковних речей (крім священних або освячених) за межами церкви або церковного сховища (ст. 233)⁵⁸.

Починаючи із шістдесятих років XIX століття святотатство стало предметом детального вивчення вчених-правознавців. Так, про-

⁵³ Уложение о наказаниях, уголовных и исправительных (издание 1885 г.). – Екатеринбург : Типография Артели Екат. раб. печат. дела, 1909. – С. 25.

⁵⁴ Там само. – С. 160.

⁵⁵ Там само. – С. 25.

⁵⁶ Там само. – С. 24-25.

⁵⁷ Там само. – С. 25.

⁵⁸ Там само. – С. 25-26.

фесор П.Д. Калмиков сутність даного злочину вбачав у “обов’язку поважати церковну власність як недоторканну” і вважав, що святотатство спрямовано проти суспільства й майна церкви⁵⁹.

Професор К.Ф. Хартуларі стверджував, що святотатство слід виключити з розділу релігійних злочинів, оскільки воно відбувається не привселюдно і його не можна ототожнювати з наругою над святинею⁶⁰.

Деякі правники відносили святотатство до злочинів, у яких релігійний елемент мав доповнююче значення: “зв’язок між цим злочином і релігією чисто механічний”⁶¹.

Н.С. Таганцев пропонував знизити покарання за святотатство, яке не завжди відповідало тяжкості вчиненого діяння: навіть крадіжка недогарка свічі, знайденого десь у церкві (на підлозі, вікні), спричиняла покарання каторгою на строк від одного до шести років⁶². Однак законодавці в другій половині XIX століття змушені були керуватися міркуваннями політичної доцільності. Так, доктор права О.В. Лохвицький прямо вказував на обов’язок закону, що захищав інтереси православ’я та християнства, захищати також і предмети релігійного культу⁶³.

Незважаючи на те що структура та формулювання норм Уложення про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року були досить тяжко важкими та недосконалыми, цей нормативно-правовий документ підняв кримінальний закон Російської імперії на принципово новий рівень, завдяки якому деякі положення даного акта існують і в сучасному кримінальному законодавстві, у тому числі і в Кримінальному кодексі України.

⁵⁹ Калмиков П.Д. Учебник уголовного права. Части общая и особенная / П.Д. Калмиков; [сост.: А. Любавский]. – С.Пб. : Тип. т-ва “Обществ. польза”, 1866. – С. 490.

⁶⁰ Хартулари К.Ф. О святотатстве / К.Ф. Хартулари // Журнал Министерства юстиции. – 1863. – № 9. – Сентябрь. – С. 489-504.

⁶¹ Юридическое общество при С.-Петербургском университете. Протоколы 1881 г. // Журнал гражданского и уголовного права (изд. С.-Петербургского юридического общества). – Кн. 5 (май). – СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1882. – С. 28.

⁶² Там само. – С. 29.

⁶³ Лохвицкий А.В. Курс русского уголовного права / Соч. А. Лохвицкого, д-ра прав. – [2-е изд., испр. и доп., сведенное с кассационными решениями]. – СПб. : Скоропечатня Ю.О. Шредера, 1871. – С. 329.

Певні спроби усунути протиріччя і повторення, що мали місце в Уложенні про покарання кримінальні та виправні від 15 серпня 1845 року були здійснені в Кримінальному уложенні 22 березня 1903 року⁶⁴.

Як відзначав один з головних укладачів Уложення 1903 року М.С. Таганцев, основними відмітними рисами нового Уложення були:

“І. Відмова від старого канонічного погляду на сутність релігійних злочинів і визнання за ними, насамперед, порушень громадського характеру.

ІІ. Видалення із числа злочинів цієї групи діянь, що не стосуються безпосередньо самої релігії (лжеприсяги, святотатства, ушкодження предметів, як освячених застосуванням при богослужінні, так навіть і таких, які шануються як священні, тому що немає наруги над святинею, випадки ухиляння від виконання церковних постанов)”⁶⁵. Таким чином, кримінальне право звільнялося від безпосереднього церковного впливу та, навпаки, нав’язувало йому юридичні конструкції.

При підготовці Уложення 1903 року система релігійних злочинів була значно змінена. До групи злочинних діянь були віднесені: 1) наруга та осміяння церкви, релігійних вірувань, богохульство; 2) порушення вимог про поховання християн з дотриманням церковного обряду; 3) порушення поваги до покійних; 4) порушення свободи відправлення віри, що виражається у примушенні до виконання якої-небудь релігійної дії або у перешкоджанні такому; 5) спокушання; 6) проповідь деяких псевдовчень; 7) приналежність до віровчень, що визнаються нетерпимими в державі; 8) порушення деяких особливих постанов нашого закону, спрямованих на захист православної віри від підбурювання православних до переходу в інші віросповідання⁶⁶.

⁶⁴ Уголовное уложение, высочайше утвержд. 22 марта 1903 г. – СПб.: Изд. Гос. канцелярии, 1903. – 284 с.

⁶⁵ Чернявский А. Религиозные преступления (из лекций Н.С. Таганцева) / А. Чернявский. – СПб.: Изд. Академии наук, 1905. – С. 8.

⁶⁶ Дорская А.А. Взаимодействие уголовного и процессуального права Российской империи с церковным правом / А.А. Дорская // Известия Российского гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена. – 2005. – № 11. – С. 263-264.

Деякі вчені-правники вважали, що Уложення 1903 року зберегло багато рис колишнього законодавства. Так, професор С.В. Познишев писав: “Обидва наші Уложення – і старе, і нове – стоять на точці зору поліцейського типу охорони релігії”. Потім він порівняв структуру Уложень і дійшов висновку, що “релігійними злочинами починається Особлива частина Уложень, а безпосередньо за ними вміщені злочини державні (нове Уложення відводило їм другу главу, старе Уложення – другий розділ)”⁶⁷. Професор С.В. Познишев критикував М.С. Таганцева як одного з головних укладачів Уложення 1903 року за те, що він вважав об’єктом релігійних злочинів церкву, підкреслюючи, що насправді таким об’єктом є релігійна воля⁶⁸. Схожої точки зору дотримувався і професор М.А. Рейснер⁶⁹.

Видання 17 квітня 1905 року Указу імператора Миколи II “Про зміцнення початків віротерпимості”⁷⁰ показало необхідність перегляду вихідних позицій Уложення 1903 року щодо релігійних питань. Тобто із кримінального права повинні були зникнути останні елементи церковного права.

Таким чином, третій, імперський етап характеризується тим, що посилення абсолютизму, зменшення авторитету духовної влади, яке проявилось в скасуванні патріаршества та заміні цього інституту Святішим Синодом, як бачимо, позначилося і на характеристиці релігійних злочинів.

Однак у зв’язку з цим більш важливим є відзначити тенденцію відокремлення держави від церкви. Відбувається поступова втрата внутрішньої єдності світської та духовної влади.

Віддаляючись від церкви, держава намагалася заповнити прогалини, що утворилися, юридичними нормами, у тому числі кримі-

⁶⁷ Познышев С.В. Религиозные преступления с точки зрения религиозной свободы. К реформе нашего законодательства о религиозных преступлениях / С.В. Познышев. – М. : Унив. тип., 1906. – С. 222-223.

⁶⁸ Там само. – С. 143.

⁶⁹ Там само. – С. 144.

⁷⁰ Полное собрание законов Российской империи : в 33 т. / Собрание третье. – СПб. : Гос. тип., 1885-1916. – Том XXV: 1905. Отд-ние 1-е: От № 25605-27172 и Дополнения. – 1908. – С. 237-238.

нально-правового характеру. Сприяючи заміні віри за переконанням вірою за примушенням, світська влада змушено нарощувала масив релігійних злочинів. Так відбувається завжди, коли рівноцінною заміною внутрішньої переконаності вважається формальне дотримання зовнішніх правил.

IV етап (1917–1991 роки) – радянський

Після падіння Російської імперії Україна спробувала повернути самостійність, яка була дуже короткочасною, тому перша Українська Народна Республіка (17 березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.) не змогла, не встигла видати жодного закону, видавши лише чотири політичні Універсали (останній – 22 січня 1918 р.)⁷¹. За Третім Універсалом Української Центральної Ради в Українській Народній Республіці була декларована “свобода віри”⁷². Так само, у першому проголошеному новообраним керівником Української держави гетьманом Павлом Скоропадським нормативно-правовому акті – “Законах про тимчасовий державний устрій України”, оприлюдненому 29 квітня 1918 року, у розділі другому “Про Віру” (статті 9, 10) була задекларована свобода віросповідання, на умовах пріоритетності віри християнської православної. У статті десятій було зазначено, що “всі не належні до православної віри Громадяне Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемітно свобідним відправленням їх віри і богослуженням по обряду оної”⁷³. Вже у грудні 1918 року “Закони про тимчасовий державний устрій України” були скасовані Директорією Української Народної Республіки.

Таким чином, ніяких практичних правових наслідків для розвитку законодавства про охорону свободи віросповідання у добу розбудови Української держави у 1917-1921 роках акт Скоропадського не мав.

⁷¹ Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна : курс лекцій / Коржанський Микола Йосипович. – К. : Атіка, 2001. – 432 с. – С. 52.

⁷² Кузьминець О.А. Історія держави і права України : навч. посіб. / О.А. Кузьминець, В.С. Калиновський, П.А. Дігтяр; ред. : Я.Ю. Кондратьєв. – К. : Україна, 2000. – С. 187.

⁷³ Там само. – С. 349.

19 грудня 1917 року Центральний виконавчий комітет Рад України опублікував Маніфест до всіх трудящих мас республіки, в якому зазначалося, що лише Радянська влада задовольнить прагнення народу, давалася оцінка контрреволюційній суті Української Центральної Ради, що визнавалася поза законом.

Діючи спільно з Радою Народних Комісарів РРФСР, Народний Секретаріат України, відкинувши старе законодавство, запроваджував нове – радянське. Починаючи з січня 1918 року в Україні поширюються декрети всеросійських з'їздів Рад і Ради Народних Комісарів РРФСР, а на місцях виникають правові норми революційного часу⁷⁴.

Унаслідок цього в радянський період історія кримінального права України знову тісно пов'язана з російським кримінальним законом, але вже радянського періоду.

У більшовицькій політиці програмного значення набуває вимога свободи совісті, зміст якої укладається не стільки в праві сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, скільки в необхідності відділення церкви від держави та школи від церкви.

Початкові положення релігійної політики радянського уряду прослідковуються вже в Декларації прав народів Росії, прийнятій 15 листопада 1917 року, коли було проголошено скасування всіх релігійних привілеїв і обмежень, підтверджувалася рівноправність у становищі церков і релігійних організацій, оголошена Тимчасовим урядом⁷⁵.

Радянський уряд, проголосивши відділення церкви від держави та оголосивши основним принципом своєї релігійної політики “свободу совісті”, формально декларував невтручання в церковні справи. Насправді ж були початі різноманітні дії з обмеження релігійної свободи громадян.

Уже в перших нормативних актах щодо застосування Декларації виявилася богоборча, атеїстична спрямованість релігійної політики молодій державі.

⁷⁴ Кузьминцев О.А. Історія держави і права України : навч. посіб. / О.А. Кузьминцев, В.С. Калиновський, П.А. Дігтяр; ред. : Я.Ю. Кондратьєв. – К. : Україна, 2000. – С. 208.

⁷⁵ Декларация прав народов России, 2 (15) ноября 1917 г. // Декреты Советской власти. – М. : Политиздат, 1957. – Т.1 : 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. – С. 39-41.

Так, Декрет Ради Народних Комісарів РРФСР “Про відділення церкви від держави та школи від церкви”, прийнятий 23 січня 1918 року, встановлював таке:

“Церква відділяється від держави.

Кожний громадянин може сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої. Усякі правообмеження, пов’язані зі сповіданням будь-якої віри або несповіданням жодної віри, відміняються.

Вільне застосування релігійних обрядів забезпечується остільки, оскільки вони не порушують громадського порядку та не супроводжуються посяганнями на права громадян Радянської республіки. Місцеві влади мають право вживати всі необхідні заходи для забезпечення в цих випадках громадського порядку та безпеки”⁷⁶.

Інструкція Народного комісаріату юстиції від 24 серпня 1918 року “Про порядок проведення в життя декрету “Про відділення церкви від держави та школи від церкви” роз’яснювала, що під його дію підпадали “церкви, всі приватні релігійні товариства, а також усі товариства, які обмежують коло своїх співчленів винятково особами одного віросповідання й, хоча б під виглядом благодійних, просвітницьких або інших цілей, переслідують цілі надання безпосередньої допомоги та підтримки будь-якому релігійному культу”⁷⁷.

Таким чином, даним декретом була створена політико-правова база впровадження, головним чином, атеїстичного світогляду, свободи не вірити в Бога, була узаконена практика антирелігійної пропаганди.

Прийняття декрету спровокувало гострий конфлікт між церковною владою та державною. Видання “Церковні відомості” оцінювало декрет як “початок планомірного походу проти церкви”: “у країні, покритою на трудову копійку тисячами православних храмів, монастирів, каплиць, у країні, багатомільйонний народ якої призиває благословіння церкви на шлюб, народження дітей, звертається

⁷⁶ Об отделении церкви от государства и школы от церкви: Декрет СНК РСФСР от 23 января 1918 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства (СУ РСФСР). – 1918. – № 18. – Ст. 263.

⁷⁷ О порядке проведения в жизнь декрета “Об отделении церкви от государства и школы от церкви”: Инструкция Народного комиссариата юстиции от 24 августа 1918 г. // Там само. – 1918. – № 62. – Ст. 685.

до неї за молитвою у всі дні свого життя та напуттям в останній земний шлях, проголошується відділення церкви від держави, і останнє... під безперервну стрілянину кулеметів, стогони вбитих, дикий розгул п'яних орд, носить безумовно атеїстичний характер”⁷⁸.

Законодавчо-правова основа державної політики відносно церкви була, по суті, створена у перші п'ять-шість років радянського правління: у ці роки видаються численні постанови, декрети, циркуляри та інструкції різних відомств, що стосуються питань релігійної політики. У період з 1918 до 1924 року було випущено більш як 120 нормативних актів, що стосувалися взаємовідносин держави та церкви⁷⁹.

Професор В.Б. Романовська відзначає, що антицерковні діяння, передбачені законами та непередбачені, розвивалися в таких напрямках: по-перше – у плані ліквідації матеріальної бази церкви, по-друге – ослаблення або ліквідація священнослужителів і церковного активу, по-третє – знищення святинь церкви⁸⁰.

Для ліквідації монастирів у більшості губерній було запроваджено посаду комісара по монастирях, який здійснював адміністративний і політичний нагляд за побутом і діяльністю монастирського населення. У 1922 році партія почала безпрецедентну в світовій історії акцію по вилученню церковних скарбів і “остаточній” розправі з їхніми хоронителями-священнослужителями⁸¹. Атака на церкву була настільки потужною, що церковні ієрархи запропонували парафіяльним священикам “звернутися до парафіян із закликом організувати на місцях можливу охорону церков і їх надбання від розбійних нападів і пограбувань”⁸². “Були випадки, коли провінційні працівни-

⁷⁸ Декрет об отделении церкви от государства // Церковные ведомости. – 1918. – № 6. – 14 февраля. – С. 252.

⁷⁹ Лёвина А.А. Институт “свободы совести и вероисповедания”: Историко-правовой опыт России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Лёвина Алёна Александровна. – Нижний Новгород, 2003. – С. 75.

⁸⁰ Романовская В.Б. Репрессивные органы в России XX века : [монография] / В.Б. Романовская. – Нижний Новгород : Арника, 1996. – С. 173.

⁸¹ Галай Ю.Г. Власть и историко-культурные ценности в Российской Федерации, 1917-1929 гг.: Ист.-правовой аспект / Ю.Г. Галай. – Н. Новгород, 1997. – С. 205.

⁸² Лёвина А.А. Институт “свободы совести и вероисповедания”: Историко-правовой опыт России... – С. 80.

ки, які не в змозі були, внаслідок слабкого ступеня своєї освіченості, протиставити агітації церковників принципи комуністичної моралі та права, всю справу боротьби зводили до репресій. Подекуди на місцях допускалися випадки відкритої образи релігійних почуттів громадян. Так, наприклад, від храмів відбиралися церковні вбрання, архієрейські мантиї, хустки із престолу – все це перешивалося на революційні прапори... Видалення ікон із громадських місць іноді здійснювали в години особливого скупчення народу, супроводжуючи це видалення зовсім безцільними випадками проти того або іншого культу”⁸³.

Відразу після закінчення Громадянської війни керівництво Радянської держави створило Антирелігійну комісію Політбюро ЦК (1922-1929 роки). Її офіційна назва в 1922-1928 роках – Комісія із проведення відділення церкви від держави при ЦК РКП(б), а з 13 червня 1928 року до 17 листопада 1929 року – Антирелігійна комісія при Політбюро ЦК РКП(б). Основне завдання комісії полягало в тому, щоб “на місце релігійного світогляду поставити струнку комуністичну наукову систему, яка обіймає та пояснює питання, відповіді на які дотепер селянська та робоча маса шукала в релігії”⁸⁴.

Зрозуміло, що в такій політиці від початку малося на увазі активне використання кримінально-правового механізму регулювання суспільних відносин, тому що “проголошення відділення церкви від держави та школи від церкви залишилося б простою декларацією, якби воно не підкріплювалося сукупністю правових норм, що встановлюють певний порядок взаємовідносин між релігійними організаціями, суспільством і державою”⁸⁵. Так, вже в Кримінальний кодекс УСРР 1922 року, а потім і у Кримінальний кодекс УСРР 1927 року були включені глави, що містили норми, у яких передбачалася

⁸³ Галкин М.В. Практика антирелигиозной борьбы / М.В. Галкин // Революция и церковь. – 1919. – № 1. – С. 10-11.

⁸⁴ Савельев С. Бог и комиссары (к истории Комиссии по проведению отделения церкви от государства при ЦК ВКП(б) – Антирелигиозной комиссии) // Религия и демократия: На пути к свободе совести / [сост. А.Р. Бессмертный, С.Б. Филатов]; под общ. ред. С.Б. Филатова и Д.Е. Фурмана. – М., 1993. – Вып. 2. – С. 164-165.

⁸⁵ Клочков В.В. Религия, государство, право / В.В. Клочков. – М. : Мысль, 1978. – С. 257.

відповідальність за порушення положень, задекларованих у Декреті “Про відділення церкви від держави та школи від церкви”.

Особлива частина Кримінального кодексу УСРР 1922 року містила такі глави: I – державні злочини (контрреволюційні злочини (ст. 57-73) і злочини проти порядку управління (ст. 74-104)); II – посадові (службові) злочини (ст. 105-118); III – порушення правил про відділення церкви від держави (ст. 119-125); IV – злочини господарські (ст. 126-141); V – злочини проти життя, здоров’я, свободи та гідності особи (ст. 142-179); VI – майнові злочини (ст. 180-199); VII – військові злочини (ст. 200-214); VIII – порушення правил, що охороняють народне здоров’я, громадську безпеку та публічний порядок (ст. 215-227). Як бачимо, держава надавала великого значення антирелігійній політиці, поміщаючи відповідні заборони в главу третю, слідом за найнебезпечнішими (з державної точки зору) суспільно небезпечними посяганнями⁸⁶.

В Особливій частині Кримінального кодексу УСРР 1927 року аналогічні діяння включені в розділ четвертий, але не тому, що їхню значимість стали оцінювати нижче, а внаслідок дроблення глави першої КК УСРР 1922 року на два самостійні розділи: “Контрреволюційні злочини” і “Злочини проти порядку управління”.

Розділ четвертий Кримінального кодексу УСРР 1927 року “Порушення правил про відокремлення церкви від держави” містив у собі статті 110-115, які встановлювали відповідальність:

- “за заповідання облудних чинностей з метою викликати суевірство в масах людности, щоб добути в цей спосіб будь-яку користь” (ст. 110);

- “за викладання малоліткам і недоліткам релігійних віронавчань у державних або приватних навчальних закладах і школах і, взагалі, за викладання релігійних віронавчань, порушуючи встановлені для цього правила” (ст. 111);

- “за примусове справлення оплат на користь церковним і релігійним організаціям або групам” (ст. 112);

⁸⁶ Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. (с измен. и доп. по 1-ое июня 1924 года и с алфав. указателем): [6-е офиц. издание]. – Х. : Юридическое Изд-во Наркомюста УССР, 1924. – С. 22-70.

- “за те, що релігійні або церковні організації привласнять адміністративні, судові чи інші публічно-правні функції і права юридичних осіб, щодо осіб, що заподіяли або допустили зазначене порушення” (ст. 113);

- “за відправу в державних і громадських установах та підприємствах релігійних обрядів, а також вміщення в цих місцях будь-яких релігійних образів” (ст. 114);

- “за перешкоду виконувати релігійні обряди, оскільки вони не порушують суспільного ладу і не супроводжуються замахом на права громадян” (ст. 115)⁸⁷.

Об’єктом даних злочинів визнавалися суспільні відносини, що виникали при реалізації діяльності, що мала пряме відношення до задоволення релігійних потреб громадян. Характерно, що тільки одна норма (ст. 115) стосувалася прав віруючих, усі інші – накладали обмеження на діяльність релігійних об’єднань.

Звертає на себе увагу провокаційне формулювання диспозицій норм, передбачених статтями 110 і 112 КК УСРР 1927 року. Ясно, що вони, побічно переслідуючи мету дискредитації релігійних віровчень, були прямо призначені для фабрикації кримінальних справ у рамках антицерковної боротьби.

Ситуація змінюється в роки Великої Вітчизняної війни. Й.В. Сталін кардинально міняє релігійну політику (відновлюється Патріархія, відкриваються церкви, повертаються священники тощо) з метою консолідації населення країни та запобігання діяльності окупаційної влади по відновленню церковних інститутів⁸⁸.

Поворот у взаємовідносинах між державою та церквою привів до чергової спроби створення союзного законодавства про культу. У січні 1944 року на розгляд уряду був представлений законопроект “Про положення церкви в СРСР”. У ньому зазначалося, що союзний закон “не повинен бути всеосяжним і регламентувати усе

⁸⁷ Кримінальний кодекс УСРР: у редакції 1927 року: [3-тє офіц. вид.]. – X. : Юрид. вид-во Наркомосту УСРР, 1927. – С. 43-44.

⁸⁸ Лёвина А.А. Институт “свободы совести и вероисповедания”: Историко-правовой опыт России... – С. 87.

в діяльності релігійних організацій; у ньому повинні бути відбиті основні положення державної політики відносно релігії, церкви та віруючих”⁸⁹. Однак цей проект не був реалізований, і подальший хід історії показав, що покращання вказаних взаємовідносин, що почалося під час війни, було тимчасовим.

Так, з 1958 року розвернулася нова кампанія по закриттю храмів і монастирів. На підставі Постанови Ради Міністрів СРСР від 16 жовтня 1958 року № 1159 “Про монастирі в СРСР” передбачалося ліквідувати двадцять вісім монастирів⁹⁰.

Треба зазначити, що у шістдесяті роки проводяться широко-масштабні соціологічні дослідження, що сприяли з’ясуванню реальної ситуації, яка характеризувала релігійні вірування громадян. Вони показали, що, незважаючи на всі проведені державою заходи, рівень релігійності в середньому по державі становив 20-25% і на периферії він значно вище ніж у центрі⁹¹.

У дослідженнях наводилися дані, згідно з якими на Україні щорічно хрестили 40% із числа народжених дітей, зокрема у Волинській, Закарпатській, Ровенській областях – 60%; число осіб, що вінчалися, відносно числа зареєстрованих у загсах шлюбів сягало таких цифр: у Закарпатті – 50%, у Чернігівській області – 72%, у Тернопільській – 81%⁹².

Статистичні дані ще раз підтверджували, що релігійні настрої громадян сильні, як і в перші післяреволюційні роки, а віра є потужним чинником впливу на свідомість людей.

⁸⁹ Одинцов М. Еще одна попытка // Наука и религия. – 1990. – № 2. – С. 5-8.

⁹⁰ О монастырях в СССР : Постановление Совета Министров СССР № 1159 от 16 октября 1958 г. // Собрание действующего законодательства СССР / [гл. ред.: М.П. Георгадзе, К.Е. Колибаб, И.С. Самощенко, М.С. Смиртюков, В.И. Теребилов (гл. ред.)]. – М. : Известия, 1973. – Т.3. – Раздел I: Законодательство об общественном и государственном устройстве. – Кн. 3. – С. 393-394.

⁹¹ Савельев В.Н. Свобода совести: история и теория / В.Н. Савельев. – М. : Высшая шк., 1991. – С. 85-87.

⁹² Панков Г.О политике Советского государства в отношении к Русской православной церкви на рубеже 50-60-х годов / Г. Панков // Религия и демократия: На пути к свободе совести / [сост. : А.Р. Бессмертный, С.Б. Филатов]; под общ. ред. С.Б. Филатова и Д.Е. Фурмана. – М., 1993. – Вып. 2. – С. 217-223.

Що ж стосується кримінально-правового забезпечення релігійної політики держави, то фактично ніяких серйозних змін у цій області не спостерігалось до моменту прийняття у 1958 році Верховною Радою СРСР Основ кримінального законодавства Союзу СРСР і союзних республік. На їх основі 28 грудня 1960 року було прийнято Кримінальний кодекс Української РСР, який було введено в дію з 1 квітня 1961 року⁹³.

У даному Кодексі у главі IV “Злочини проти політичних і трудових прав громадян” містилися дві статті, які захищали свободу совісті та віросповідання: стаття 138 “Порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” та стаття 139 “Перешкоджання відправленню релігійних обрядів”.

Зведення практично цілої глави КК УСРР 1927 року до двох статей у КК УРСР 1960 року означало демонстрацію лояльності радянської влади стосовно Православної церкви, що пояснюється активізацією діяльності СРСР у різного роду міжнародних організаціях.

Бланкетна ж диспозиція статей 138, 139 КК УРСР 1960 року дала підставу деяким ученим-правознавцям висловити жаль з даного приводу: “Нині діючі кодекси без достатніх на те підстав пішли шляхом вказівки в загальній формі на порушення законів про відділення церкви від держави та школи від церкви, що породило різні тлумачення у практиці і в теорії”⁹⁴.

26 березня 1966 року Президією Верховної Ради УРСР була прийнята Постанова “Про застосування статті 138 Кримінального кодексу Української РСР”⁹⁵. У постанові йшлося, що порушення законодавства щодо відокремлення церкви від держави і школи від церкви підлягають кримінальній відповідальності. Малися на увазі відмова у прийнятті на роботу, до навчального закладу, звільнення з

⁹³ Кримінальний кодекс Української РСР / [ред.-упоряд. : В.В. Меленевський, С.С. Яценко]. – К. : Держ. вид-во політ. літ-ри УРСР, 1961. – 210 с.

⁹⁴ Курс советского уголовного права. Часть особенная : в 5 т. / отв. ред. : Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1968-1981. – Т. 3. – 1973. – С. 731.

⁹⁵ Про застосування статті 138 Кримінального кодексу Української РСР : Постанова Президії Верховної Ради УРСР від 26 березня 1966 р. № 69а-06 [Електронний ресурс] / Законодавство України. – режим доступу до журн.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/69%D0%B0-06>

роботи або навчального закладу, позбавлення встановлених законом пільг або переваг, інші істотні обмеження прав громадян залежно від їхнього ставлення до релігії. Практичного застосування щодо посадових осіб ці норми не мали, а з юридичного погляду були далекими від демократичних принципів свободи совісті. Але вони широко застосовувалися щодо віруючих і священнослужителів. Так, штрафи карали священників РПЦ, які відправляли богослужіння в період основних сільськогосподарських робіт, пресвітерів, які дозволяли виступи неповнолітніх дітей з різдвяними віршами на молитовних зборах, “вели релігійну пропаганду” над труною небіжчика. Хоча за радянськими законами жоден релігійний обряд чи таїнство не мали юридичної чинності, пресвітерам заборонялось здійснювати водне хрещення неповнолітніх, приїжджий проповідник не міг виступати перед місцевою громадою, не можна було бити у дзвони, нести хрест перед похоронною процесією тощо⁹⁶.

Зміни в правовому статусі церкви й інших релігійних об'єднань відбулися наприкінці існування Радянського Союзу. Так, у жовтні 1990 року був прийнятий Закон СРСР “Про свободу совісті й релігійних організацій”⁹⁷, що затвердив за окремими парафіями (приходами), церковними установами, у тому числі й Патріархією, права юридичної особи. У церковних установах та громадах з'явилося право мати у власності нерухомість, захищати свої інтереси в судовому порядку, релігійні організації могли тепер брати участь у суспільному житті й користуватися засобами масової інформації. Винятково важливе положення нового Закону містилося в шостій статті, що, хоча й підтверджувала принцип відділення школи від церкви, проте відкривала юридичну можливість для релігійного навчання дітей⁹⁸.

⁹⁶ Цендра Н.М. Радянська спадщина взаємин держави і церкви та її наслідки для України 1991-1996 рр. / Н.М. Цендра // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник: зб. наук. праць / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – Вип. 41 (11). – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – С. 185.

⁹⁷ О свободе совести и религиозных организациях : Закон СССР от 1 октября 1990 года № 1689-1 // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1990. – № 41. – Ст. 813.

⁹⁸ Там само.

Таким чином, четвертий, радянський етап характеризується тим, що релігійно-суспільні процеси в Україні в радянський період відбувалися в рамках моделі антагоністичного відокремлення церкви від держави. Вже перші роки перебування більшовиків при владі в Україні засвідчили їхнє прагнення вести боротьбу за монополне становище у державі правлячої партії, програмною метою якої було обмеження впливу, витіснення, а фактично – ліквідація релігії та церкви, нав'язування власних соціальних та духовних цінностей.

Незважаючи на суттєві відмінності стану церкви в різні часи радянського життя країни, цей період характеризується постійним тиском на церкву. У тому числі це стосується націоналізації церковної та монастирської власності (культових будівель, інших споруд, церковного майна, частина якого згодом була передана в користування його колишнім власникам). Взагалі, після жовтневого перевороту секуляризація церковної власності в Україні була складовою загального процесу націоналізації приватної власності. За своєю господарською і правовою природою це був акт революційної експропріації власності, акт примусового переведення церковного майна в статус державної власності без будь-якої компенсації чи відшкодування. Результатом соціально-економічних змін стало пограбування церкви, позбавлення її політичних і майнових прав і можливостей розвивати матеріальну базу церковно-релігійного комплексу.

Зрозуміло, що в такій політиці від початку малося на увазі активне використання кримінально-правового механізму для забезпечення антирелігійної політики держави, що втілювалося у відповідних статтях кримінальних кодексів УРСР 1922, 1927 та 1960 років.

У етап (1991 рік – до теперішнього часу) – сучасний, часів незалежності України

У 1991 році, після здобуття державної незалежності, Україна впевнено стала на шлях національного та релігійного відродження, засвідчила свою рішучість якнайшвидше покінчити з тоталітарним минулим та побудувати правове громадянське суспільство. Значних успіхів держава досягла у створенні правової бази державно-цер-

ковних відносин, які відкрили можливості вільного розвитку усіх конфесій України.

Держава взяла на себе і законодавчо закріпила обов'язки перед релігійними організаціями. Наприклад, подолання негативних наслідків державної політики минулих часів щодо релігії та церкви, створення сприятливих умов для їхньої діяльності, захист прав та свобод віруючих, повага до традицій та внутрішніх настанов релігійних організацій, сприяння зміцненню порозуміння і терпимості між релігійними організаціями різних конфесій.

Важливим із прийнятих у цей період законів став Закон України від 23 квітня 1991 року “Про свободу совісті та релігійні організації”⁹⁹, який встановив основні засади взаємовідносин між церквою та державою, окреслив права та обов'язки держави щодо релігійних громад України тощо. В основу цього законодавчого акта було покладено одне з найважливіших загальнолюдських прав – право на свободу совісті та віросповідання, яке включає свободу мати, приймати, змінювати релігію або переконання за власним вибором, сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, відкрито поширювати свої погляди. Хоча законом закріплювався принцип відокремлення церкви від держави, проте у ньому досить вдало поєднувалися інтереси віруючих, релігійних організацій з інтересами держави. Він проголошував також відокремлення школи від церкви, світський характер державної системи освіти. Батькам, які з цим не погоджувались, надавалося право за взаємною згодою виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань та особистого ставлення до релігії¹⁰⁰.

Із 1991 до 1996 року було прийнято низку законодавчих актів для гармонізації державно-церковних відносин. Так, 4 березня 1992 року було підписано Указ Президента України “Про заходи

⁹⁹ Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

¹⁰⁰ Там само.

щодо повернення релігійним організаціям культового майна”¹⁰¹, 22 червня 1994 року було видано розпорядження Президента України “Про повернення релігійним організаціям культового майна”¹⁰². Згідно з цими нормативно-правовими актами, на початок 2001 року релігійним організаціям було повернуто у приватну власність понад 3500 храмів та інших культових споруд, а також понад 10 000 предметів культового і церковного вжитку. Кількість культових будівель та пристосованих приміщень, якими користуються церкви, збільшилась впродовж першого десятиліття незалежності України з 9449 до 17 667, або на 87%. Причому серед 13 тисяч храмів – 3723 є пам’ятками архітектури. За цей період було збудовано 2,9 тис. сакральних споруд¹⁰³.

Кульмінацією цього періоду було прийняття 28 червня 1996 року Конституції України¹⁰⁴.

Право на свободу совісті (світогляду – згідно з прийнятою Конституцією) і віросповідання в Україні на вищому національному рівні закріплено в статті 35 Конституції України, де зазначено: “Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність”¹⁰⁵.

Крім того, конституційно-правовими гарантіями, які також безпосередньо стосуються прав людини на свободу світогляду і віросповідання, є:

¹⁰¹ Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна : Указ Президента України від 4 березня 1992 р. № 125/92 // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 3. – Ст. 58.

¹⁰² Про повернення релігійним організаціям культового майна : Розпорядження Президента України від 22 червня 1994 р. № 53/94-рп / Законодавство України [Електронний ресурс]. – режим доступу до журн.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/53/94-%D1%80%D0%BF>

¹⁰³ Бондаренко В.Ю. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку / В.Ю. Бондаренко // Людина і світ. – 2003. – № 12. – С. 36-39.

¹⁰⁴ Конституція України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парламентське видво, 2007. – 64 с.

¹⁰⁵ Коментар до Конституції України / [В.Б. Авер’янов, В.Ф. Бойко, В.І. Борденюк та ін.] ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України ; [редкол. : В.Ф. Опришко (голова) та ін.]. – К., 1996. – Ст. 35.

– принцип вільності і рівності людей у своїй гідності та правах, за яким усі люди, у тому числі віруючі й ті, що не сповідують жодної релігії, є вільними і мають рівні права;

– принцип невідчужуваності і непорушності прав і свобод¹⁰⁶, який означає, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, у тому числі й у релігійній сфері;

– принцип рівності конституційних прав і свобод в рівності перед законом¹⁰⁷, який означає, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

– принцип права людини на вільний розвиток своєї особистості¹⁰⁸, якщо при цьому вона не порушує права і свободи інших людей та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості;

– принцип невичерпності і гарантованості прав і свобод людини і громадянина, у тому числі і релігійних, закріплених Конституцією.

Відокремлення церкви і релігійних організацій від держави передбачається Конституцією України і є однією з найголовніших конституційно-правових гарантій права людини на свободу світогляду і віросповідання. Відповідно до Конституції церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави¹⁰⁹.

Наприкінці 1996 року, за сприяння Державного комітету України у справах релігій, було утворено Всеукраїнську раду церков і релігійних організацій. До її складу увійшли предстоятелі Українських православних церков, Української греко-католицької церкви, керівники євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської-п'ятидесятників, адвентистів сьомого дня, Німецької лютеранської, Римо-католицької та Вірменської апостольської цер-

¹⁰⁶ Коментар до Конституції України / [В.Б. Авер'янов, В.Ф. Бойко, В.І. Борденюк та ін.] ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України ; [редкол. : В.Ф. Опришко (голова) та ін.]. – К., 1996. – Ст. 21.

¹⁰⁷ Там само. – Ст. 24.

¹⁰⁸ Там само. – Ст. 23.

¹⁰⁹ Там само. – Ст. 35.

ков в Україні, а також керівники іудейських та мусульманських релігійних організацій. Згодом до Ради було прийнято Закарпатську реформатську церкву, в 2001 р. – Союз вільних церков християн евангельської віри України. Таким чином, на 2005 р. до складу Ради входило 95% всіх релігійних громад України. Рада розглядала питання взаємодії держави та церкви, узгоджувала напрями в розвитку освіти і культури, сприяла розв'язанню майнових та інших суперечок між окремими конфесіями¹¹⁰.

Крім Конституції України, міжнародних документів, що регулюють відносини у сфері прав людини, свободи совісті, релігії та віросповідання, Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, в Україні нині існують десятки законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють ті чи інші аспекти реалізації свободи віросповідання та діяльності релігійних організацій.

Цивільний процесуальний кодекс України (ст. 5) зобов'язує суд здійснювати правосуддя на засадах поваги до честі, гідності, рівності перед законом усіх учасників цивільного процесу незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак¹¹¹.

Стаття 12 Кодексу адміністративного судочинства України забороняє надання привілеїв чи обмеження прав учасників адміністративного процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками¹¹².

Відносно самостійну групу нормативно-правових актів України складають закони, що передбачають юридичну відповідальність за порушення законодавства України про свободу світогляду та віросповідання.

¹¹⁰ Любчик В. Церковно-державні та міжправославні відносини в Україні // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні / В. Любчик. – К. : VIP, 2001. – С. 55.

¹¹¹ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-42. – Ст. 492.

¹¹² Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, 37. – Ст. 446.

Це передусім Кримінальний кодекс України, який був прийнятий на сьомій сесії Верховної Ради України 5 квітня 2001 року¹¹³. Так, Кримінальним кодексом України передбачено відповідні покарання за порушення законодавства про свободу світогляду та віросповідання, зокрема рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності чи ставлення до релігії. Встановлена також кримінальна відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі чи ненависті, на пониження національної честі чи гідності, або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а так само пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від расової, національної належності або ставлення до релігії. Характерно, що скоєння злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату кваліфікується Кодексом як обставина, яка обтяжує покарання (ст. 67).

Крім того, Кримінальний кодекс України кваліфікує як злочин дії, що перешкоджають відправленню релігійних обрядів, якщо вони не порушують громадського порядку і не супроводжуються посяганням на права громадян.

Чинний кримінальний закон містить статті, в яких кримінальна відповідальність передбачена за порушення рівноправності громадян залежно від їхньої расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161), незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду (ст. 180), посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181), а також за пошкодження чи зруйнування релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178), незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179).

Таким чином, за період незалежності України була сформована юридична база для розбудови громадянського суспільства. В Україні було створено правове поле, що гарантує свободу релігії та церк-

¹¹³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

ви і за багатьма параметрами відповідає міжнародним критеріям і стандартам, у тому числі у сфері кримінально-правового забезпечення реалізації свободи світогляду та віросповідання.

* * *

Таким чином, на основі архівних, фондкових і літературних джерел вітчизняних та іноземних вчених, каталогів, довідників, в історичному аспекті умовно можна виділити декілька етапів розвитку законодавства про охорону свободи віросповідання на теренах України.

Узагальнюючи опрацьовані матеріали, ми умовно виділяємо такі етапи історичного розвитку зазначеного законодавства в Україні:

I етап (до X століття) – давньослов'янський дохристиянський;

II етап (XI–XVI століття) – київоруський християнський;

III етап (XVII століття – 1917 рік) – імперський;

IV етап (1917–1991 роки) – радянський;

V етап (1991 рік – до теперішнього часу) – сучасний, часів незалежності України.

Вони різняться змістовністю, осяжністю, оригінальністю і специфікою висвітлення.

Перший, давньослов'янський дохристиянський етап характеризується тим, що кримінально-правова охорона права діяти відповідно зі своїми переконаннями, заснованими на служінні ідолам, а також санкції за попрання свого ідола та образу “ідолопоклонницьких почуттів” були гарантією індивідуальності та збереження самотності наших предків, тобто виконували позитивну соціальну функцію. Кримінально-правова охорона ідолопоклонства одночасно забезпечувала суверенітет. Ці положення звичаєвого права послигували далеким прообразом таких сучасних складів злочинів, як пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК України), незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК України).

Особливістю другого, київоруського християнського етапу є те, що церковні та світські кримінальні закони греко-римського права, які привносилися одночасно із процесом хрещення на Русь, вимагали відповідного національного підтвердження та закріплення, що реалізувалося в статутній діяльності спочатку великих, а потім і

удільних князів. Ця діяльність розкривала всю специфіку правових особливостей давньоруського права, і в цьому при специфічному змішуванні перекладених та вітчизняних норм народжується зовсім нове церковно-кримінальне право Київської Русі, яке, за свідченням багатьох дослідників, являло собою принципово нову правову формацію.

Третій, імперський етап визначається тим, що посилення абсолютизму, зменшення авторитету духовної влади, яке проявилось в скасуванні патріаршества та заміні цього інституту Святішим Синодом, як бачимо, позначилося і на характеристиці релігійних злочинів.

Однак у цьому разі є більш важливим відзначити тенденцію відділення держави від церкви. Відбувається поступова втрата внутрішньої єдності світської та духовної влади.

Віддаляючись від церкви, держава намагається заповнити прогалини, що утворилися, юридичними нормами, у тому числі кримінально-правового характеру. Сприяючи заміні віри за переконанням вірою за примушенням, світська влада змушена була нарошувати масив релігійних злочинів. Так відбувається завжди, коли рівноцінною заміною внутрішньої переконаності вважається формальне дотримання зовнішніх правил.

Четвертий, радянський етап характеризується тим, що релігійно-суспільні процеси в Україні в радянський період відбувалися в рамках моделі антагоністичного відокремлення церкви від держави. Вже перші роки перебування більшовиків при владі в Україні засвідчили їхнє прагнення вести боротьбу за монопольне становище у державі правлячої партії, програмною метою якої було обмеження впливу, витіснення, а фактично – ліквідація релігії та церкви, нав'язування власних соціальних та духовних цінностей.

Незважаючи на суттєві відмінності стану церкви в різні часи радянського життя країни, цей період характеризується постійним тиском на церкву. У тому числі це стосується націоналізації церковної та монастирської власності (культових будівель, інших споруд, церковного майна, частина якого згодом була передана в користування його колишнім власникам). Взагалі, після жовтневого перевороту секуляризація церковної власності в Україні була складовою загального процесу націоналізації приватної власності. За своєю господарською і

правовою природою це був акт революційної експропріації власності, акт примусового переведення церковного майна в статус державної власності без будь-якої компенсації чи відшкодування. Результатом соціально-економічних змін стало пограбування церкви, позбавлення її політичних і майнових прав і можливостей розвивати матеріальну базу церковно-релігійного комплексу.

Зрозуміло, що в такій політиці від початку малося на увазі активне використання кримінально-правового механізму для забезпечення антирелігійної політики держави, що знайшло своє відбиття у відповідних статтях кримінальних кодексів УРСР 1922, 1927 та 1960 років.

За період незалежності в Україні (п'ятий етап) було створено правове поле, що гарантує свободу релігії та церкви і за багатьма параметрами відповідає міжнародним критеріям і стандартам, у тому числі у сфері кримінально-правового забезпечення реалізації свободи світогляду та віросповідання.

Крім Конституції України, міжнародних документів, що регулюють відносини у сфері прав людини, свободи світогляду, релігії та віросповідання, Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, в Україні нині існують десятки законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють ті чи інші аспекти реалізації свободи віросповідання та діяльності релігійних організацій.

Це передусім Кримінальний кодекс України 2001 року, який містить статті, в яких кримінальна відповідальність передбачена за порушення рівноправності громадян залежно від їхньої расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161), незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду (ст. 180), посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181), а також за пошкодження чи зруйнування релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178), незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179) – останні і є об'єктом нашого подальшого розгляду.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ НЕЗАКОННИХ ДІЙ ЩОДО РЕЛІГІЙНИХ СПОРУД АБО СВЯТИНЬ

2.1. Об'єкт незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь

Доктрина радянського та пострадянського кримінального права України завжди визнавала вчення про об'єкт злочину загальною концепцією. Згідно з домінуючою до недавнього часу думкою, об'єктом злочинів визнавалися “суспільні відносини”¹¹⁴.

Як відзначав професор М.Й. Коржанський, у визнанні суспільних відносин загальним об'єктом злочину міститься позитивний висновок про те, що всякий злочин посягає на суспільні відносини. Оскільки правильно, що всі злочини посягають на суспільні відносини, то також правильно й те, що кожен з них окремо також посягає на суспільні відносини¹¹⁵.

Без визнання суспільних відносин об'єктом злочину неможливо пояснити суспільну небезпеку діяння. Залишається без відповіді питання, чому злочин є суспільно небезпечним і в чому його суспільна небезпека, чим зумовлюється необхідність застосування заходів кримінального покарання.

Таким чином, об'єкт злочину – це узяті під охорону кримінального закону суспільні відносини, порушенням яких заподіюється соціально небезпечна шкода.

Однак останнім часом намітився і деякий відхід від такого одностороннього трактування поняття об'єкта злочину. Дослідники цієї проблеми розглядають об'єкт злочину і як суспільні відносини (професори В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський, М.І. Бажанов, В.О. На-

¹¹⁴ Брайнін Я.М. Основні питання загального вчення про склад злочину / Я.М. Брайнін. – К. : Вид-во Київського держ. ун-ту, 1964. – 191 с.; Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.; Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.; Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посібник / В.Я. Тацій. – Х. : УкрІЮА, 1994. – 75 с.; Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 363 с.

¹¹⁵ Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.

вродський), і як правовідносини (професор С.Я. Лихова), і як соціальнозначущі блага, цінності (професори П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, А.В. Наумов), і як охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (професори О.М. Костенко, П.П. Андрушко), і як потерпілого від злочину в широкому розумінні (професори Г.П. Новосолов, В.О. Туляков, І.Я. Козаченко)¹¹⁶.

Ретельний аналіз проблематики досліджень об'єкта злочину в сучасній кримінально-правовій літературі було надано в монографії С.Я. Лихової¹¹⁷. У цьому розділі ми обмежимося лише вказівкою на найбільш значущі риси теоретичних розробок у цій сфері.

На наш погляд, погодитися з дослідниками, які вважають об'єктом злочину “людей, індивідів” навряд чи можливо. Таке розуміння об'єкта злочину суперечить позиції законодавця.

Дана точка зору була розкритикована ще в радянській кримінально-правовій літературі: “Якщо визнати об'єктом злочину не особу як сукупність суспільних відносин, а людину як біологічну істоту, то неможливо буде пояснити правомірність позбавлення життя людини при необхідній обороні, при виконанні вироку, тому що об'єкт не може бути поставлений під захист кримінального закону і у той же час ним не захищатися. Очевидно, що об'єктом при посяганні на життя, здоров'я, честь, свободу та гідність є не людина в її біологічній суті, а особа як сукупність суспільних відносин, на які й відбувається посягання”¹¹⁸.

Подібне трактування нібито міняє місцями поняття об'єкта та предмета злочину, необгрунтовано долучаючи і категорію потерпілого; при цьому об'єкт – завжди особа або декілька осіб, предмет – певні матеріальні або нематеріальні цінності цих осіб. Крім того, що зміст такої “рокіровки” не зовсім зрозумілий, дана позиція не відповідає головній вимозі поняття об'єкта злочину – визначенню

¹¹⁶ Гришук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина / В.К. Гришук. – К. : Ін Юре, 2006. – С. 165.

¹¹⁷ Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : [монографія] / С.Я. Лихова. – К. : Київ. нац. ун-т, 2006. – С. 17-79.

¹¹⁸ Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – С. 27.

того, чому саме заподіюється або може бути заподіяна шкода в результаті злочинного посягання¹¹⁹.

Більше того, при такому підході неможливо розмежувати окремі злочини між собою: так, наприклад, і диверсія, і теракт відбуваються проти невизначеної кількості осіб, отже, розмежувати ці злочини можна тільки за “предметом” (згідно з даним трактуванням) – тими цінностями, яким заподіюється шкода. Саме ці цінності і повинні визнаватися об’єктом злочину. Змішування ж об’єкта та предмета злочину нівелює сутність і значення як першого, так і другого.

Визначення об’єкта злочину винятково як суспільних відносин також “морально застаріло”. Законодавець не користується нині при визначенні у відповідних статтях Кримінального кодексу об’єктів кримінально-правової охорони або в будь-якому іншому змісті терміном “суспільні відносини”. У зв’язку з цим дослідники відзначають надуманість і штучність конструкції об’єкта злочину як суспільних відносин у силу того ідеологічного фактора, який був покладений у її основу. Тим більше, що положення про об’єкт злочину як суспільні відносини ґрунтуються на марксистському переконанні про суспільство як “суму соціальних зв’язків”, що ідентично системі суспільних відносин, а злочин є “боротьба ізольованого індивіда проти пануючих відносин...”¹²⁰.

Слід погодитися з академіком С.Б. Гавришем, який відзначає, що суспільні відносини або інші аналогічні філософські поняття не можуть виступати як об’єкти злочинів. Інша річ, що вони, будучи уявною моделлю, зліпком об’єктивних суспільних процесів на даний час, здатні дати більш глибоке уявлення, інформацію про зміст соціальних зв’язків і протиріч, що існують у суспільстві¹²¹.

¹¹⁹ Курс уголовного права. Общая часть : [учебник] : в 2 т. / [Борзенков Г.Н., Комиссаров В.С., Крылова Н.Е., Кузнецова Н.Ф. и др.]; под ред.: Кузнецовой Н.Ф., Тяжкова И.М. – М. : Зерцало, 1999. – Т. 1: Учение о преступлении. – 1999. – С. 135.

¹²⁰ Маркс К. Сочинения : в 39 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1954-1966. – Т. 3: 1845-1847. – [Том подготовлен к печати И.И. Прейсом и А.А. Уйбо, при участии Г.А. Багатуря]. – С. 323.

¹²¹ Гавриш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений / С.Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 13-14.

На наш погляд, проблематика визначення об'єкта злочину полягає в тому, що в пошуках універсального поняття дослідники йдуть в далекоглядні теорії і тим самим створюють численні суперечки та дискусії. Так, після прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України кримінально-правова доктрина України поступово коригується. Об'єкт злочину вже частіше (навіть прихильниками концепції суспільних відносин) визначається не тільки як суспільні відносини, як благо, якому злочином заподіюється реальна шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди¹²². Професор А.А. Музика, виходячи із суспільної функції та службової ролі кримінального закону, уточнює, що кримінальний закон не тільки охороняє суспільні відносини, а й разом з тим забезпечує можливості реалізації суспільних інтересів. Тому об'єкт злочину він визначає як забезпечену державою для суб'єктів суспільних відносин можливість певної поведінки або суспільного стану членів суспільства¹²³.

Ми в цілому позитивно ставимося до такого визначення об'єкта злочину. Особливо в тій частині, де йдеться щодо певної поведінки та суспільного стану суб'єктів відносин, що узгоджується з певними аспектами нашої проблематики. Разом з тим законодавець ніколи не користувався і не користується при вказуванні у відповідних статтях Кримінальних кодексів об'єктів кримінально-правової охорони терміном “суспільні відносини”. Так, відповідно до частини першої статті 1 КК України, кримінальний закон розглядає як основне своє завдання правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. І жодного слова про суспільні відносини. Така ж тенденція спостерігається по всьому змістові Кримінального кодексу України.

Для того щоб усунути виникле протиріччя між описом об'єкта в законі як певних соціальних цінностей та концепції про розгляд

¹²² Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І. та ін.] ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х. : Юрінком Інтер-Право, 2001. – С. 89.

¹²³ Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А.А. Музика. – К. : Логос, 1998. – С. 25.

його як суспільних відносин, деякі науковці пропонують виділяти матеріальне та формальне визначення об'єкта. У “матеріальному” визначенні об'єкт завжди виступає як суспільні відносини¹²⁴. У “формальному” – об'єктом є те, чому злочинне посягання завдає або може завдати шкоди, або те, на що спрямований, на що посягає злочин¹²⁵. У зв'язку із цим було запропоновано розрізняти об'єкт правової охорони та об'єкт посягання¹²⁶. Тобто дійсно всі представлені досі концепції не є досконалими, і ми вважаємо за доцільне дотримуватися позиції професора Є. Л. Стрельцова, згідно з якою суспільні відносини, що перебувають у сфері кримінального права, можуть виступати як об'єктом злочину, так і об'єктом кримінально-правової охорони¹²⁷.

Суспільні відносини стають об'єктом кримінально-правової охорони відтоді, як кримінальне право, що покликане охороняти саме ці суспільні відносини, набуває чинності, тобто вони здобувають таку якість із того моменту, коли кримінальний закон взяв їх під свою охорону.

Поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони, а вже після вчинення злочину ці відносини виступають як об'єкт злочину. Між об'єктом злочину і злочинним діянням існує, умовно кажучи, постійний зв'язок: поки немає злочину, злочинних дій – доти немає і об'єкта злочину, відбувається злочин – з'являється об'єкт цього злочину. Таким чином, об'єкт злочину – це суспільні відносини, охоронювані Кримінальним кодексом України, на які посягає злочинне діяння¹²⁸.

¹²⁴ Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / А.В. Наумов. – М. : Изд-во, БЕК, 1996. – С. 149.

¹²⁵ Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А.А. Музика. – К.: Логос, 1998. – С. 25.

¹²⁶ Курс уголовного права: Общая часть : учебник : в 2 т. / [Борзенков Г.Н., Комиссаров В.С., Крылова Н.Е., Кузнецова Н.Ф. и др.]; под ред.: Кузнецовой Н.Ф., Тяжкова И.М. – М. : Зерцало, 1999. – Т. 1 : Учение о преступлении. – 1999. – С. 138.

¹²⁷ Уголовное право Украины. Общая часть : [учебник] / [Е.Н. Алиева, Л.К. Гаврильченко, Т.А. Гончар, Л.Д. Закруа, Е.Н. Миколенко, С.Н. Кучанский и др.]; отв. ред. Е.Л. Стрельцов. – Х. : Одиссей, 2009. – С. 81.

¹²⁸ Там само. – С. 81.

У науці кримінального права найбільш поширеною є класифікація об'єктів злочину залежно від ступеня узагальнення суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом, на загальний, родовий, видовий та безпосередній об'єкти¹²⁹. Але, як стверджував професор Я. М. Брайнін, саме родовий, видовий та безпосередній об'єкти повинні розглядатися як підстава систематизації злочинів і відповідних кримінально-правових норм, у тому числі і злочинів, передбачених розділом V Кримінального кодексу України¹³⁰.

Як відомо, загальним об'єктом злочинів, згідно зі статтею 1 КК України виступає комплекс найбільш важливих, істотних суспільних відносин, які перебувають під охороною Кримінального кодексу: права і свободи людини та громадянина, власність, громадський порядок і громадська безпека, навколишнє середовище, конституційний лад України.

Щодо родового об'єкта злочину, передбаченого статтями 178, 179 КК України, то академік В.Я. Тацій наголошує, що “під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, який охоплює певне коло тождних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм”¹³¹.

Саме цю його властивість було покладено в основу побудови Особливої частини Кримінального кодексу, що дозволило законодавцю в цілому правильно об'єднати в межах одного розділу Кримінального кодексу норми, в яких встановлюється відповідальність за посягання на тождні чи однорідні суспільні відносини¹³².

Більшість авторитетних авторів вважає, що злочини, передбачені розділом V Особливої частини КК України “Злочини проти виборчих,

¹²⁹ Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посібник / В.Я. Тацій. – Х. : УкрЮА, 1994. – С. 60.

¹³⁰ Брайнін Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я.М. Брайнін. – М. : Юрид. лит.-ра, 1963. – С. 106.

¹³¹ Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-ге вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 105.

¹³² Там само. – С. 106.

трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина” своїм родовим об’єктом мають суспільні відносини, які забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина¹³³.

Але щодо визначення змісту даного родового об’єкта в науковій літературі з кримінального права існують різні точки зору.

Так, на думку З. А. Тростюк, під родовим об’єктом цих злочинів розуміються “виборчі, трудові та інші особисті права людини та громадянина”¹³⁴.

Один із авторів підручника “Кримінальне право України: Особлива частина” за редакцією професора Є.Л. Стрельцова, А.П. Бабій, робить висновок, що родовим об’єктом цих злочинів виступають “суспільні відносини у сфері основних конституційних прав і свобод людини та громадянина”¹³⁵.

Родовим об’єктом зазначених злочинів В.В. Гальцова вважає “суспільні відносини у сфері захисту та реалізації конституційних прав та свобод людини та громадянина”¹³⁶.

Дослідник І.Г. Швидченко переконана, що родовим об’єктом злочинів проти віросповідання потрібно визнати відносини з приводу забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина¹³⁷.

На думку О.С. Сотули, родовим об’єктом злочинів розділу V Особливої частини КК України є “вільне і безперешкодне здійснення

¹³³ Кримінальне право України: Особлива частина: [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 103; Зінченко І.О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Аналіз законодавства і судової практики: [монографія] / Зінченко І.О. – Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. – С. 5.

¹³⁴ Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / З.А. Тростюк. – К. : Атіка, 2003. – С. 65.

¹³⁵ Кримінальне право України: Особлива частина: [підручник] / [А.П. Бабій, І.С. Доброход, Ю.А. Кармазін, В.О. Корнієнко, Г.В. Загіка, О.С. Козерацька та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2009. – С. 69.

¹³⁶ Гальцова В.В. Об’єкт та система злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина (Розділ V Особливої частини Кримінального кодексу України) / В.В. Гальцова // Право і безпека. – 2011. – № 2. – С. 78.

¹³⁷ Швидченко І.Г. Свобода віросповідання як об’єкт кримінально-правової охорони: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / І.Г. Швидченко. – К., 2009. – С. 16.

громадянами України всієї сукупності виборчих, трудових та інших прав і свобод, передбачених і гарантованих Конституцією”¹³⁸.

Професор С.Я. Лихова розуміє під ним “окремі конституційні правовідносини, зміст яких складають права людини та громадянина: цивільні (особисті), політичні, соціальні”¹³⁹.

Однак всі представлені наукові думки з приводу розглядуваного родового об’єкта все ж таки є досить загальними і не дають можливості чітко встановити систему злочинів, які на них посягають. На думку вітчизняних вчених, родовий об’єкт злочинів, передбачений у нормах розділу V Особливої частини КК України, є доволі складним, поліструктурним¹⁴⁰.

Професор С.Я. Лихова вважає, що пошуки, спрямовані на визначення єдиного родового об’єкта всіх злочинів, юридичні склади яких передбачені в диспозиціях статей, які входять до розділу V Особливої частини КК України, навряд чи можуть бути успішними. Необгрунтоване зосередження нормативного матеріалу в надзвичайно великих за кількістю статей, що в них містяться, розділах позбавляє однорідні норми про злочини їх якісної спільності, яка виражає їхню суть, розмиває їхні межі як системного взаємопов’язаного утворення. Реформування даного розділу має відбуватися не тільки шляхом зміни його назви, а і шляхом внутрішньої систематизації статей, що в ньому містяться, і виключення із нього тих складів злочинів, об’єкти яких виходять за межі вказаних родових об’єктів і які важко об’єднати між собою за спільними ознаками¹⁴¹.

¹³⁸ Сотула О.С. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / О.С. Сотула, В.М. Стратонов ; за заг. ред. В.М. Стратонова. – К. : Істина, 2007. – С. 224.

¹³⁹ Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : [монографія] / С.Я. Лихова. – К. : Київський нац. ун-т, 2006. – С. 160.

¹⁴⁰ Гальцова В.В. Об’єкт та система злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина (Розділ V Особливої частини Кримінального кодексу України) / В.В. Гальцова // Право і безпека. – 2011. – № 2. – С. 77-81.

¹⁴¹ Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / С.Я. Лихова. – К., 2006. – С. 15-16.

Можна відзначити, що аналогічна проблема існувала і у період дії Кримінального кодексу України 1960 року¹⁴², що містив главу “Злочини проти політичних і трудових прав громадян”, у якій були сконцентровані статті про посягання не тільки на політичні та трудові, але й на інші права й свободи громадян. Однак наявність останніх ніяк не відбивалася на назві глави до 15 липня 1999 року, коли у зв’язку із прийняттям Закону України № 974-XIV “Про внесення змін до Кримінального кодексу України”¹⁴³, вона була викладена в новій редакції: “Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина”¹⁴⁴.

Багатьма дослідниками пропонуються варіанти більш точної та вдалої назви розділу V Особливої частини КК України. Більшість із них, на наш погляд, не поліпшують існуючу редакцію, що можна пояснити, крім іншого, і широким спектром складів злочинів, що містяться в ньому та охоплюють занадто різні сфери суспільного життя. Наприклад, у запропонованій професором С.Я. Лиховою назві розділу V Особливої частини КК України – “Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина”¹⁴⁵ не цілком зрозумілим є використання автором терміна “громадянські права”, який, очевидно, розуміється С.Я. Лиховою як своєрідний синонім поняття “особисті права”. Слід зазначити, що етимологія останнього пов’язана не з терміном “громадянин”, що означає особу, яка перебуває у правовому зв’язку з державою, а аналогічно походженню ідіоми “громадянське суспільство”, яка позначає сферу життя суспільства, що не підлягає контролю держави.

На нашу думку, зміст таких прав і свобод становить правовідносини, суб’єктом яких, з одного боку, є особа, що володіє такими

¹⁴² Кримінальний кодекс Української РСР / [ред.-упоряд. : В.В. Меленевський, С.С. Яценко]. – К., Держ. вид-во політ. літ-ри УРСР, 1961. – 210 с.

¹⁴³ Про внесення змін до Кримінального кодексу України : Закон України від 15 липня 1999 р. № 974-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34. – Ст. 299.

¹⁴⁴ Там само.

¹⁴⁵ Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / С.Я. Лихова. – К., 2006. – С. 28.

правами та свободами, а з іншого – усі інші громадяни та посадові особи, які не можуть порушити це право або свободу, за винятком випадків, прямо передбачених у законі.

Охорона інших конституційних прав і свобод – права на життя, свободу, особисту недоторканність – передбачена нормами інших розділів КК України, мабуть, тому, що їх охорона та захист кримінально-правовими засобами вимагає більш детальної регламентації в кодексі.

Із цього випливає, що заголовок розділу V Особливої частини КК України “Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина” недостатньо точний, тому що охороні конституційних прав, навіть більш важливих, присвячені інші розділи КК України.

За нашим переконанням, конституційні права і свободи людини та громадянина, передбачені розділом V Особливої частини КК України як об’єкт кримінально-правової охорони, можуть бути зведені до таких основних груп: 1) політичні; 2) соціальні; 3) особисті; 4) інші особисті права та свободи людини та громадянина.

Виходячи з цього, пропонуємо родовим об’єктом зазначених злочинів вважати *суспільні відносини, які гарантують реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина в політичній, соціальній і особистій сферах життєдіяльності*.

Відповідно до нашої позиції щодо визначення родового об’єкта, пропонуємо змінити назву розділу V Особливої частини КК України і викласти її у такій редакції: *“Злочини проти політичних, соціальних та інших особистих прав і свобод людини і громадянина”*.

Зрозуміло, що запропонована назва не є ідеальною і певною слабкістю даної позиції є збереження здебільшого штучного об’єднання в рамках одного розділу різко відмінних один від одного складів злочинів, що не цілком відповідає критеріям систематизації Особливої частини КК України. У зв’язку із цим важливою є думка німецьких науковців, які не вважають за можливе об’єднувати всі злочини проти конституційних прав і свобод людини і громадянина в самостійний розділ Особливої частини Кримінального кодексу, що призводить до порушення її системи, яке виявилось б у нехтуванні

підставою систематизації – специфікою правоохоронюваного блага¹⁴⁶, адже системність правової реальності є фактором, що забезпечує ефективність права¹⁴⁷.

Таким чином, ми цілком підтримуємо позицію професора С.Я. Лихової та інших вчених, які вважають, що наукові думки з приводу родового об'єкта розділу V Особливої частини КК України все ж таки є досить загальними, що не дає можливості чітко встановити систему злочинів, які на них посягають.

У вже традиційній систематизації об'єктів злочинів “по вертикалі” уже багато років виділяють і так званий видовий об'єкт злочину¹⁴⁸. Цей об'єкт у такій системі перебуває, умовно кажучи, між родовим і безпосереднім об'єктами. Видовий об'єкт містить у собі групу суспільних відносин, що за своїм обсягом менше, ніж група, що входить у родовий об'єкт злочинів, але більша, ніж ті суспільні відносини, на які посягають при вчиненні конкретного злочину. Тобто такі види об'єктів слід виділяти, коли всередині великої групи споріднених суспільних відносин (родового об'єкта) з'являється можливість виокремити більш-менш подібні групи відносин. Для такої групи характерною є наявність спільного інтересу у всіх учасників цих відносин¹⁴⁹.

Поняття видового об'єкта дуже часто визначається як складова у загальній назві відповідного розділу Особливої частини. Воно також використовується для подальшої систематизації суспільних відносин уже всередині кожного розділу Особливої частини.

Так, суспільні відносини, які забезпечують захист та реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина, містять у собі

¹⁴⁶ Серебренникова А.В. Уголовно-правовое обеспечение конституционных прав и свобод человека и гражданина по законодательству Российской Федерации и Германии / А.В. Серебренникова. – М. : ЛексЭст, 2005. – С. 288.

¹⁴⁷ Зальвский Р.Н. Субъективное избирательное право в условиях формирования новой российской государственности / Р.Н. Зальвский // Вестник Поморского ун-та: Серия “Гуманитарные и социальные науки”. – 2008. – № 4. – С. 101-105.

¹⁴⁸ Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е.А. Фролов // Сб. науч. трудов. – Вып. 10. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1969. – С. 203-204.

¹⁴⁹ Там само. – С. 204.

інші, і при цьому досить різні, укрупнені та складні групи інших однорідних суспільних відносин, які між собою певним чином відрізняються. Ці групи відносин тісно пов'язані між собою і є досить великими та складними за обсягом і змістом. Такі групи суспільних відносин, на наш погляд, можна визначити, згідно з думкою професора Є.О. Фролова, як видові (підгрупові) об'єкти¹⁵⁰.

Вказані видові об'єкти мають суттєве значення для формування, за словами професора Ю.І. Ляпунова, класифікаційних підгруп у групи злочинів, передбачених розділом V Особливої частини КК України¹⁵¹.

Підтримують дану позицію щодо необхідності виділення видових об'єктів у розділі V Особливої частини КК України у своїх дослідженнях професори С.Я. Лихова¹⁵², П.П. Андрушко¹⁵³ та інші українські вчені-правники.

Такими видовими (підгруповими) об'єктами розглядуваного нами родового об'єкта, на думку В.В. Гальцової, є:

- 1) виборчі права громадян;
- 2) трудові права громадян;
- 3) права на об'єкти інтелектуальної власності;
- 4) інші особисті права та свободи людини та громадянина;
- 5) суспільні відносини, які забезпечують нормальний розвиток і функціонування сім'ї;
- 6) право свободи совісті.

Вони співвідносяться з родовим об'єктом (суспільними відносинами у сфері захисту та реалізації конституційних прав та свобод

¹⁵⁰ Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е.А. Фролов // Сб. науч. трудов. – Вып. 10. – Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1969. – С. 204.

¹⁵¹ Ляпунов Ю.И. Основы систематизации норм Особенной части уголовного права / Ю.И. Ляпунов, П.Я. Мшвениерадзе // Правоведение. – 1985. – № 3. – С. 25-33.

¹⁵² Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : [монографія] / С.Я. Лихова. – К. : Київ. нац. ун-т, 2006. – С. 161.

¹⁵³ Андрушко П.П. Права громадян на задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів та їх захист як об'єкт кримінально-правової охорони / П.П. Андрушко // Нові Цивільний та Кримінальний кодекси – важливий етап кодифікації законодавства України : Матеріали наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 3-4 жовтня 2002 р.). – Івано-Франківськ : Юрид. ін-т Прикарпат. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2002. – С. 159-164.

людини та громадянина) як частка з цілим або як видове та родове поняття¹⁵⁴. Діяння, передбачені статтями 178, 179 КК України, поряд зі статтями 180, 181 КК України, автор віднесла до шостої групи (право свободи совісті).

Так само, І.О. Зінченко статті 178, 179, 180, 181 КК України відносить до злочинів проти свободи совісті¹⁵⁵.

Більш конкретною є дослідниця І.Г. Швидченко, яка переконана, що видовим об'єктом даних злочинів потрібно визнати релігійну свободу або свободу релігійного віросповідання, які вона вважає ідентичними поняттями.

Вчений-правознавець Т.Є. Севастьянова зазначає, що діяння, передбачені статтями 178, 179 КК України, є злочинами у сфері віросповідання, що посягають на свободу обирати, сповідувати будь-яку релігію, безперешкодно відправляти одноосібно чи колективно релігійні культу й ритуальні обряди та вести релігійну діяльність¹⁵⁶.

Найбільш детальну характеристику зазначеному видовому об'єкту дає професор С.Я. Лихова, яка стверджує, що видовим об'єктом окремої групи злочинів у межах родового об'єкта "громадянські (особисті) правовідносини" слід назвати правовідносини, що виникають у зв'язку з реалізацією особою права на свободу віросповідання. Це відносини, суб'єктами яких є особа та релігійні організації – з одного боку та держава – з іншого. Виникають ці правовідносини у процесі реалізації громадянами свого права на свободу віросповідання, під яким слід розуміти не тільки право сповідувати будь-яку релігію, а й право не сповідувати ніякої. Тому більш доцільно, на думку професора С.Я. Лихової, було б називати ці правовідносини "відносинами у сфері свободи віросповідання".

¹⁵⁴ Гальцова В.В. Об'єкт та система злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина (Розділ V Особливої частини Кримінального кодексу України) / В.В. Гальцова // Право і безпека. – 2011. – № 2. – С. 77-81.

¹⁵⁵ Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-ге вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 104.

¹⁵⁶ Севастьянова Т.Є. Кримінально-правова кваліфікація злочинів у сфері віросповідання / Т.Є. Севастьянова // Право і державне управління. – 2010. – № 1. – С. 68-72.

Більшість норм, які містяться у статтях 178-180 КК України, спрямовані на захист саме правовідносин, які виникають у сфері реалізації права сповідувати релігію¹⁵⁷.

У цілому погоджуючись з наведеними класифікаціями, пропонуємо як видовим об'єктом досліджуваних злочинів вважати *групу однорідних суспільних відносин у сфері діяльності, спрямованої на забезпечення реалізації свободи світогляду і віросповідання*.

Найбільш суттєве значення для правозастосовчої діяльності має безпосередній об'єкт, під яким розуміють ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певного кримінального закону і яким завдається шкода злочином, що підпадає під ознаки даного складу. З цього визначення насамперед випливає, що безпосереднім об'єктом, так само як загальним і родовим, можуть бути визнані тільки суспільні відносини, а не будь-які інші чи блага цінності¹⁵⁸. Юридичним проявом цих відносин є суб'єктивні права конкретних суб'єктів суспільних відносин.

Уточнюючи це поняття, професор М.І. Бажанов висловив думку, що безпосередній об'єкт – це суспільні відносини, яким спричиняє шкоду конкретний злочин. Інакше кажучи, це об'єкт окремого конкретного злочину¹⁵⁹.

У теорії кримінального права наявна класифікація безпосередніх об'єктів злочинів “по горизонталі”. Цю теорію досить ґрунтовно охарактеризував професор М.Й. Коржанський¹⁶⁰.

“По горизонталі” безпосередні об'єкти можуть поділятися на основні та додаткові. Саме ознаки основного безпосереднього об'єкта як частини родового дозволяють визначити родовий об'єкт і

¹⁵⁷ Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / Лихова Софія Яківна. – К., 2006. – С. 206.

¹⁵⁸ Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / Тацій В.Я. – Х. : Выща шк., 1988. – С. 66.

¹⁵⁹ Бажанов М.И. Уголовное право Украины: Общая часть / М.И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – С. 32.

¹⁶⁰ Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.

вирішити питання про включення складу злочину в ту чи іншу главу Особливої частини Кримінального кодексу.

Враховуючи це, професор Є.О. Фролов вважає доцільним розрізняти серед декількох безпосередніх об'єктів, які одночасно порушує злочин, основний, додаткові та факультативні об'єкти. Основний об'єкт слід розуміти як такі суспільні відносини, той інтерес, який законодавець, створюючи норму, намагався поставити під охорону кримінального закону в даному випадку. Додаткові об'єкти – суспільні відносини, які, заслуговуючи у певному аспекті самостійної охорони, стосовно цілей і завдань створення даної норми, захищаються кримінальним законом лише побічно, тобто оскільки ці відносини обов'язково ставляться в небезпеку спричинення шкоди під час вчинення посягання на основний безпосередній об'єкт. Факультативний об'єкт – це такі суспільні відносини, які, потребуючи в інших випадках і самостійної кримінально-правової охорони, під час вчинення даного злочину можуть потрапити в небезпеку заподіяння шкоди, проте зовсім не обов'язково. Головна відмінність факультативних об'єктів від основних і додаткових полягає у тому, що факультативні об'єкти необов'язкові, вони не є необхідною ознакою складу злочину¹⁶¹.

Децю іншу класифікацію безпосередніх об'єктів обґрунтував професор М.І. Бажанов. зокрема він вказав, що, як правило, злочин має один безпосередній об'єкт. Однак трапляються такі злочини, які посягають відразу на два безпосередні об'єкти (двооб'єктні злочини). У злочинах такого роду один безпосередній об'єкт є головним, основним, а другий – додатковим. Основний об'єкт – це ті суспільні відносини, які є частиною родового об'єкта і саме йому, головним чином, злочином заподіюється шкода. Тому саме цей основний безпосередній об'єкт як частина родового визначає внесення злочину в ту або іншу главу Особливої частини КК. Додатковий безпосередній об'єкт – ті суспільні відносини, яким заподіюється шкода сумісно, поряд із основним об'єктом. Цьому об'єкту заподіюється також шкода, оскільки він визначає з основним об'єктом сутність злочину.

¹⁶¹ Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е.А. Фролов // Сб. науч. трудов. – Вып. 10. – Свердловск : Свердловский юрид. ин-т, 1969. – С. 213-215.

Потрібно також враховувати, що додатковий об'єкт може бути необхідним (обов'язковим), а також факультативним. Отже, обов'язковим безпосереднім об'єктом є такий додатковий об'єкт, який завжди присутній, а факультативний – може бути відсутнім¹⁶².

Проте, на думку видатного українського вченого, академіка П.С. Матишевського, ознаки складу конкретного злочину не можуть бути факультативними, вони завжди є обов'язковими. Та обставина, що те чи інше конкретне злочинне діяння поряд з основним або додатковим об'єктом іноді посягає на якісь інші соціальні блага, не може бути підставою для визнання цих благ об'єктом злочину, оскільки вони не відображають специфіки складу злочину і не впливають на його кваліфікацію¹⁶³.

Ми вважаємо, що більш правильною класифікацією безпосередніх об'єктів “по горизонталі” є класифікація, згідно з якою дані об'єкти поділяються на основний, додатковий та факультативний. Якщо йдеться про додатковий об'єкт, то він завжди є, однак в деяких випадках він порушується, в інших – не порушується і говорити про додатковий обов'язковий і додатковий факультативний об'єкти, на нашу думку, не доцільно.

Зрозуміло, що така класифікація можлива лише на рівні безпосереднього об'єкта і позбавляється усякого сенсу на більш високих рівнях абстракції даної кримінально-правової категорії – загальному і родовому об'єктах. І тут слушним було б знову навести думку професора Є.Л. Стрельцова про те, що поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони, а вже після вчинення злочину ці відносини виступають як об'єкт злочину¹⁶⁴. Ця позиція про розмежування об'єкта кримінально-правової охорони та об'єкта злочину, на нашу думку, є цілком

¹⁶² Бажанов М.И. Уголовное право Украины: Общая часть / М.И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – С. 32-33.

¹⁶³ Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / П.С. Матишевський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – С. 75.

¹⁶⁴ Уголовное право Украины. Общая часть : [учебник] / [Е.Н. Алиева, Л.К. Гаврильченко, Т.А. Гончар, Л.Д. Закруа, Е.Н. Миколенко, С.Н. Кучанский и др.]; отв. ред. Е.Л. Стрельцов. – Х. : Одиссей, 2009. – С. 81.

виваженою і такою, що знімає протиріччя у загальній теорії об'єкта злочину та його класифікації, які виникли в сучасній науці кримінального права. І саме вона буде використана нами при обґрунтуванні власного бачення щодо безпосереднього об'єкта злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України.

Аналіз спеціальної літератури щодо основного безпосереднього об'єкта злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України дозволяє зробити висновок про існування певних відмінностей у позиціях вчених-правників відносно змісту цього поняття.

Найбільш поширеною є думка професора М.І. Мельника, яку підтримують багато вітчизняних науковців¹⁶⁵, про те, що безпосереднім об'єктом зазначених злочинів є конституційне право людини на свободу віросповідання, яке у даному разі включає свободу сповідувати будь-яку релігію, безперешкодно відправляти одноособово чи колегіально релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Обов'язковим додатковим об'єктом у статті 178 КК України виступає право власності¹⁶⁶.

Підтримує цю позицію І.Г. Швидченко, яка вважає, що стосовно виокремлення основного безпосереднього об'єкта досліджуваної категорії злочинів проти свободи віросповідання, то ним, без сумніву, виступає свобода віросповідання кожної окремо взятої людини. Додатковим об'єктом можуть бути відносини власності (ст. 178 КК України)¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-ге вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 141-142; Наук.-практ. коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина / [П.П. Андрушко, Т.М. Арсенюк, О.Г. Атаманюк та ін.]; заг. ред. М.О. Потебенько, В.Г. Гончаренко; Ін-т Ген. прокуратури України, Укр. інформ.-прав. центр. – К. : Форум, 2001. – 942 с. – С. 191; Севастьянова Т. Є. Кримінально-правова кваліфікація злочинів у сфері віросповідання / Т.Є. Севастьянова // Право і державне управління. – 2010. – № 1. – С. 68-72.

¹⁶⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.]; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-ге вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юрид. думка, 2007. – 1184 с.

¹⁶⁷ Швидченко І.Г. Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 "Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право" / І.Г. Швидченко. – К., 2009. – 21 с.

Вчений-правознавець А.П. Бабій стверджує, що об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері охорони права кожного на свободу світогляду і віросповідання, включаючи безперешкодне ведення релігійної діяльності, і на можливість здійснення цього права в релігійних спорудах і культових будинках (ст. 178 КК України).

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері охорони прав громадян на свободу совісті, проголошену ст. 35 Конституції України, і їх прав щодо своїх релігійних святинь (ст. 179 КК України)¹⁶⁸.

Дослідник В.І. Маркін наголошує, що безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого статтею 178 КК України “Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків”, є складним і складається з основного та додаткового обов'язкового об'єкта.

Основним безпосереднім об'єктом досліджуваного злочину виступає свобода задоволення релігійних (духовних) потреб людей з використанням релігійних споруд чи культових будинків. Додатковим обов'язковим об'єктом виступає право власності на релігійні споруди, культові будинки¹⁶⁹.

Цікавою, але неоднозначною є позиція А.В. Тарасенко, яка вважає, що основним безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого статтею 178 КК України, є безперешкодне проведення особами заходів релігійного характеру (обрядів і зібрань)¹⁷⁰.

Досліджуючи проблеми кримінально-правової охорони свободи віросповідання, професор С. Я. Лихова висловлює дещо іншу точку зору на об'єкт злочину “Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків” та визначає його як “... майнові відносини, суб'єктами яких

¹⁶⁸ Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник] / [А.П. Бабій, І.С. Доброді, Ю.А. Кармазін, В.О. Корнієнко, Г.В. Загіка, О.С. Козерацька та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х. : Одісеї, 2009. – С. 73.

¹⁶⁹ Маркін В.І. Безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 178 “Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків” Кримінального кодексу України / В.І. Маркін // Університетські наукові записки. – 2009. – № 2 (30). – С. 242-246.

¹⁷⁰ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., допов.] – Х. : ТОВ “Одісеї”, 2008. – 1208 с. – С. 481.

є релігійні організації¹⁷¹. Така позиція пояснюється особливим правовим статусом релігійного майна, що, відповідно, зумовлює особливий підхід до його охорони.

Крім того, на думку професора С.Я. Лихової, кримінально-правова охорона повинна забезпечуватись не лише релігійним спорудам і культовим будинкам, але й будь-якому іншому майну релігійних організацій¹⁷².

Така позиція, на погляд вітчизняних науковців, безпідставно змішує різні за соціальним статусом види майна релігійних організацій, ставить знак рівності між майном, безпосередньо призначеним для задоволення релігійних (духовних) потреб віруючих, з одного боку, та усіма іншими видами майна – з другого (їдеться, зокрема, про об'єкти виробничого чи соціального призначення, транспорт, кошти)¹⁷³. На наше переконання, думка про недоцільність надання особливого кримінально-правового статусу “усякому” майну релігійних організацій, встановлення у окремій статті КК України відповідальності за його знищення чи пошкодження є правильною.

Однак професор С.Я. Лихова робить зауваження, що релігійні споруди чи культові будинки виконують дві функції: по-перше, економічну, бо задовольняють матеріальні інтереси релігійних організацій і мають конкретну вартість, і, по-друге, – духовну, тому що забезпечують реалізацію релігійних прав особи¹⁷⁴. Дійсно, саме релігійні (духовні) функції релігійних споруд та культових будинків є домінуючими, такими що відображають соціальну природу цих

¹⁷¹ Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / Лихова Софія Яківна. – К., 2006. – С. 208.

¹⁷² Там само. – С. 208.

¹⁷³ Маркін В.І. Безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 178 “Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків” Кримінального кодексу України / В.І. Маркін // Університетські наукові записки. – 2009. – № 2 (30). – С. 242–246.

¹⁷⁴ Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... – С. 209.

злочинів, їх злочинну спрямованість. Такий висновок впливає із тексту та структури чинного КК України.

При цьому законодавець не встановлює мінімального розміру шкоди, за наявності якої винного можна притягти до відповідальності за статтею 178 КК України; відсутні також будь-які кваліфікуючі ознаки, пов'язані з розміром цієї шкоди. Це означає, що для законодавця важливі, насамперед, не матеріальна цінність, не вартісні характеристики таких об'єктів, а їхня духовна цінність, сам, так би мовити, суспільний статус релігійних споруд, культових будинків¹⁷⁵.

З іншого боку, при вчиненні досліджуваних злочинів заподіюється шкода праву власності. І це не заперечується всіма представленими авторами, але стосується тільки статті 178 КК України. Так, справедливо, що заподіяння майнової шкоди певним матеріальним об'єктам (релігійним спорудам або культовим будинкам), передбачене статтею 178 КК України, тягне за собою порушення цивільно-правових відносин, відносин власності.

Однак та ж сама ситуація характерна і для статті 179 КК України, особливо в частині, що стосується саме знищення релігійних святинь. Вказане свідчить, що право власності як додатковий об'єкт притаманно як статті 178, так і статті 179 КК України.

Взагалі, аналіз безпосередніх зазначених злочинів дає можливість стверджувати про їхній збіг та запропонувати об'єднання цих двох складів в один, за умови коригування елементів диспозиції статей 178, 179 КК України, про що мова йтиме у наступних підрозділах.

Враховуючи наведене та нашу позицію щодо розмежування об'єкта кримінально-правової охорони та об'єкта злочину, пропонуємо об'єктом кримінально-правової охорони для статей 178, 179 КК України вважати суспільні відносини, що забезпечують свободу віросповідання, яка включає свободу сповідувати будь-яку релігію, безперешкодно відправляти одноособово чи колегіально релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, а основним

¹⁷⁵ Маркін В.І. Безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 178 "Пощодження релігійних споруд чи культових будинків" Кримінального кодексу України / В.І. Маркін // Університетські наукові записки. – 2009. – № 2 (30). – С. 242-246.

безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, – порушення встановленого порядку поведінки з релігійними святинами, релігійними спорудами чи культовими будинками щодо збереження, використання цих об'єктів при здійсненні релігійних обрядів для задоволення релігійних потреб віруючих, у тому числі для їхнього духовного виховання. Обов'язковим додатковим об'єктом слід вважати право власності на зазначені об'єкти, тобто право релігійних організацій та громадян володіти, користуватися та розпоряджатися релігійними святинами, релігійними спорудами чи культовими будинками.

2.2. Предмет незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь

Матеріальною складовою об'єкта злочину є предмет злочину. Відповідно до кримінально-правової теорії, предметом злочину є предмети (речі) матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діяч особа ознак конкретного складу злочину¹⁷⁶.

Професор М.Й. Коржанський предмет злочину розумів як конкретний матеріальний об'єкт, у якому відбиваються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного чи психічного впливу на який заподіюється суспільно небезпечна шкода у сфері цих відносин¹⁷⁷.

Досить поширеною є точка зору, згідно з якою предметом злочину є ті речі матеріального світу, впливаючи на які суб'єкт заподіює шкоду об'єкту злочину¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-ге вид., перероб. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 100; Бажанов М.И. Уголовное право Украины: Общая часть / М.И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – С. 33.

¹⁷⁷ Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – С. 99.

¹⁷⁸ Загородников, Н.И. Понятие объекта преступления в советском уголовном праве / Н.И. Загородников // Труды Военно-юридической академии. – 1951. – № 13. – С. 42-45; Советское уголовное право : [учебник] / [Борзенков Г.Н., Дурманов Н.Д., Красиков Ю.А., Кригер Г.А. и др.] ; под ред.: Дурманов Н.Д., Кригер Г.А., Меньшагин В.Д. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1975. – С. 56-58.

Деякі вчені-правознавці вказують, що предметом злочину є те, з приводу чого виникають відносини між людьми. Визнається, що предмет суспільних відносин може бути предметом злочину за умови, якщо цінності, з приводу яких складаються відносини, зазнають злочинного впливу в процесі посягання, внаслідок чого кому-небудь заповодіється або створюється загроза заповодіяння шкоди та, відповідно, через це вони поставлені під кримінально-правову охорону¹⁷⁹.

Виходячи з викладеного, відзначимо, що, по-перше, предмет злочину входить у структуру об'єкта; по-друге, він має матеріальний характер; по-третє, шляхом впливу на нього заповодіється шкода суспільним відносинам.

Загальними ознаками предмета злочину, що визнані наукою кримінального права та які розкривають його зміст, є соціальна, фізична та юридична ознаки. Деякі вчені до обов'язкових, властивих будь-якому предмету злочину, відносять лише дві останні, виходячи з того, що соціальна та інші спеціальні ознаки розкривають зміст окремих видів предметів і що, у зв'язку з цим, вони властиві не всім предметам¹⁸⁰. На погляд дослідника Ю.П. Дзюби, соціальна ознака предмета злочину зумовлюється суспільними відносинами, у сферу яких залучені відповідні предмети. І в цьому сенсі вона властива будь-якому предмету. Залежно від того, яких суспільних відносин стосується предмет, можна говорити і про ознаки, що відбивають його специфіку в цих відносинах¹⁸¹.

Крім названих вище загальних ознак будь-якого предмета злочину, кожний предмет вирізняється також низкою ознак спеціальних, притаманних предметам окремого виду або виключно предмету того чи іншого конкретного злочину. Спеціальні ознаки предметів

¹⁷⁹ Уголовное право. Общая часть : [учебник для вузов] / [Ковалев М.И., Козаченко И.Я., Кондрашова Т.В., Незнамова З.А. и др.] ; отв. ред.: Козаченко И.Я., Незнамова З.А. – М. : Норма, Инфра-М, 1998. – С. 134.

¹⁸⁰ Дзюба Ю. Предмет злочину як ознака складу злочину: методологічні аспекти дослідження / Ю.П. Дзюба // Вісник Академії адвокатури України. – К. : Видав. центр Акад. адвокатури України, 2009. – Ч. 1(14). – С. 273-274.

¹⁸¹ Там само.

злочину утворюють видову своєрідність цих предметів, вказують на функції, які виконують вказані предмети в суспільних відносинах видового чи безпосереднього об'єкта злочину, а також зумовлені останніми і в цілому залежать від них.

У досліджуваному складі предмет злочину є обов'язковою ознакою складу злочину. Його встановлення обов'язково для притягнення особи до кримінальної відповідальності¹⁸².

Особливістю складу злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, є специфічність предмета злочину. Виходячи з диспозиції названих норм, предметом злочину є:

- релігійні споруди (ст. 178);
- культові будинки (ст. 178);
- релігійні святині (ст. 179).

На жаль, українське законодавство жодним чином не роз'яснює зміст зазначених термінів. Закон України від 23 квітня 1991 року "Про свободу совісті та релігійні організації"¹⁸³, постанова Кабінету Міністрів України № 137 від 14 лютого 2002 року "Про умови передачі культових будівель – визначних пам'яток архітектури релігійним організаціям"¹⁸⁴, розпорядження Кабінету Міністрів України № 290-р від 7 травня 1998 року "Щодо забезпечення поетапного повернення релігійним організаціям культових будівель, які не використовуються або використовуються не за призначенням"¹⁸⁵ використовують термін "культова будівля", і лише у статті 21 зазначе-

¹⁸² Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 105.

¹⁸³ Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

¹⁸⁴ Про умови передачі культових будівель – визначних пам'яток архітектури релігійним організаціям : постанова Кабінету Міністрів України № 137 від 14 лютого 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – Ст. 294.

¹⁸⁵ Щодо забезпечення поетапного повернення релігійним організаціям культових будівель, які не використовуються або використовуються не за призначенням : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 290-р від 7 травня 1998 р. / Законодавство України [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/290-98-%D1%80>

ного Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” дається роз’яснення, що “богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводяться в культових будівлях”¹⁸⁶.

У постанові Кабінету Міністрів України № 1005 від 9 серпня 2001 року “Про використання культових споруд – визначних пам’яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям” згадується термін “культова споруда”, без роз’яснення його змісту¹⁸⁷.

Вченими-правознавцями найчастіше використовується тлумачення термінів з диспозиції статей 178, 179 КК України, представлене у пункті четвертому Роз’яснення Вищого арбітражного суду України № 02-5/109 від 29 лютого 1996 року “Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”: “під культовими будинками та релігійними спорудами слід розуміти будь-які будинки і споруди, спеціально призначені для задоволення релігійних потреб громадян”¹⁸⁸.

Така “скудність” законодавчого матеріалу дає можливість дослідникам кримінального права широко тлумачити зміст досліджуваних предметів злочинів.

Так, А.В. Тарасенко визначає релігійні споруди, культові будинки як будови обрядового призначення, які, як правило, мають внутрішнє приміщення¹⁸⁹. І.О. Зінченко вважає, що до таких об’єктів належать “церкви, мечеті, синагоги, каплиці, монастирі, молельні

¹⁸⁶ Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

¹⁸⁷ Про використання культових споруд – визначних пам’яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям : постанова Кабінету Міністрів України № 1005 від 9 серпня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 33. – Ст. 1544.

¹⁸⁸ Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” : роз’яснення Вищого арбітражного суду України № 02-5/109 від 29 лютого 1996 р. / Законодавство України [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_109800-96

¹⁸⁹ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [3-тє вид., переробл. та доп.]. – Х. : ТОВ “Одісей”, 2007. – С. 481.

будинки, інші приміщення, в яких можуть справлятися церковні служби”¹⁹⁰.

Професор М.І. Мельник визнає релігійними спорудами, культовими будинками “приміщення для проведення або забезпечення богослужінь, виконання релігійних обрядів та церемоній (церкви, собори, костьоли, синагоги, мечеті, пагоди, каплиці, дзвіниці, мінарети, молитовні тощо)”. Кожна їх складова (наприклад, архітектура, живопис) суворо регламентована канонами певної церкви. Облік культових будівель і споруд, які належать чи використовуються релігійними організаціями, що діють в Україні, здійснюється Державним комітетом України у справах релігій¹⁹¹.

Окрему характеристику культовим будинкам та релігійним спорудам дає професор С.Я. Лихова. Культові будинки вона розуміє як “різного роду будівлі, приміщення, споруди, які спеціально призначені і пристосовані для того, щоб громадяни брали участь у богослужіннях, у виконанні релігійного обряду, церемоній чи процесій (наприклад, церкви, собори, костьоли, синагоги, мечеті тощо)”. Релігійні споруди, на думку С.Я. Лихової, крім культових будинків, включають “архітектурні конструкції, зведені з метою задоволення релігійних потреб людини сповідувати чи поширювати віру (наприклад, побудовані чи споруджені православні або католицькі хрести тощо)”¹⁹². Тобто автор робить висновок, що поняття “релігійна споруда” є ширшим за обсягом, ніж поняття “культовий будинок”, і охоплює останнє.

Аргументованою є позиція дослідника В.І. Маркіна, згідно з якою культовими будинками потрібно вважати будівлі, що мають

¹⁹⁰ Зінченко І.О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Аналіз законодавства і судової практики : [монографія] / Зінченко І.О. – Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. – С. 66.

¹⁹¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.]; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-ге вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 443-444.

¹⁹² Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : [монографія] / С.Я. Лихова. – К. : Київ. нац. ун-т, 2006. – С. 311.

внутрішнє приміщення і спеціально слугують для задоволення релігійних (духовних) потреб людей (насамперед, потреб у здійсненні богослужінь, релігійних обрядів, церемоній і процесій). Релігійними спорудами вчений вважає усі інші (крім культових будинків) будівлі, спеціально призначені для задоволення релігійних (духовних) потреб людей. Прикладом таких споруд можуть бути каплиці, жертovníки, статуї релігійних персонажів (наприклад, Діви Марії, Будди), релігійна символіка (православні чи католицькі хрести) тощо¹⁹³.

На думку В.І. Маркіна, чимало дослідників необґрунтовано обмежують функціональність розглянутих об'єктів, зводячи їх призначення до місця, де здійснюються богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії. Насправді ж коло виконуваних цими об'єктами функцій значно ширше. Так, релігійні споруди, культові будинки часто використовуються для навчання релігії; вони ж є місцем позакультового спілкування людей між собою – парафіян і священнослужителя. Саме тому специфічну функцію релігійних споруд, культових будинків слід формулювати більш широко, а саме – задоволення релігійних (духовних) потреб людей. Основною ж формою задоволення таких потреб, безумовно, є участь віруючих у богослужіннях, релігійних обрядах, церемоніях та процесіях¹⁹⁴.

Справедливо є позиція авторів, що не доцільно визнавати культовими будинками, релігійними спорудами приміщення, які спеціально не призначені для задоволення релігійних потреб (приватні будинки, квартири, будівлі підприємств, установ, організацій), навіть якщо в таких приміщеннях відбуваються релігійні обряди, церемонії чи процесії. Предметом складу злочину, передбаченого ст. 178 КК України, вони можуть виступати лише після зміни їх цільового призначення (наприклад, у разі переобладнання житлового будинку під молитовню).

Так само не повинні оцінюватися за статтею 178 КК України випадки зруйнування, пошкодження особою релігійних споруд, культових будинків, які належать їй на праві приватної власності (на-

¹⁹³ Маркін В.І. Предмет складів злочинів проти свободи віросповідання / В.І. Маркін // Вісник Львівського університету : Серія юридична. – 2008. – Вип. 47. – С. 197.

¹⁹⁴ Там само. – С. 195.

приклад, самостійно збудовані каплиці, архітектурні ансамблі, інші конструкції релігійного характеру), випадки знесення релігійних споруд, культових будинків, які є у власності релігійної організації, за рішенням такої організації¹⁹⁵.

Але не може слугувати перепорою для кримінальної відповідальності тимчасовий характер приміщень, де віруючі задовольняють свої релігійні (духовні) потреби, такі як намети, навіси тощо. Випадки умисного знищення або пошкодження таких конструкцій мають місце в сучасній правовій практиці¹⁹⁶.

Більш того, як вже зазначалося, у диспозиції статті 178 КК України не встановлено мінімального розміру шкоди, за наявності якого вчинене може кваліфікуватися за цією статтею. Це означає, що незначна матеріальна цінність будь-яких (в тому числі тимчасових) релігійних споруд, культових будинків не є перешкодою для притягнення до кримінальної відповідальності.

На нашу думку, справедливою є позиція вчених, які вважають, що термін “культові будинки” є складовою поняття “релігійні споруди”, тому вважаємо за необхідне вилучити його з диспозиції статті 178 КК України.

Пропонуємо під релігійними спорудами розуміти будівлі та інші архітектурні конструкції, спеціально призначені для задоволення релігійних потреб людей. До них можна віднести храми, собори, кафедральні церкви, костели, кірхи, каплиці, дзвіниці, кампаніли, монастирі, лаври, мечеті, мінарети, синагоги, кенаси, дацани, ступи, пагоди, святилища, мавзолеї, капища, дольмени, менгіри, молитовні доми та інші архітектурні конструкції релігійного призначення.

Ще одним, більш складним питанням є з'ясування змісту кримінально-правового поняття “релігійна святиня”.

Святиня, у загальному розумінні, є місцем або предметом релігійного шанування. Як предмет злочину – це завжди реальний об'єкт, щодо якого можливий безпосередній фізичний вплив (утримання, осквернення чи знищення).

¹⁹⁵ Маркін В.І. Предмет складів злочинів проти свободи віросповідання / В.І. Маркін // Вісник Львівського університету : Серія юридична. – 2008. – Вип. 47. – С. 192-201.

¹⁹⁶ Безбожное хулиганство / Коммерсантъ Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://www.kommersant.ua/doc.html?docId=876047>

Ознаками, які зумовлюють кримінально-правову специфіку релігійних святинь як предмета складу злочину, передбаченого статтею 179 КК України, є сакральні ознаки.

“Сакральний” означає священний, завітний; той, що має магічний зміст, який звучить як заклинання¹⁹⁷. Сакральне – категорія, що позначає властивість, наявність якої робить об’єкт винятково значущим, ціннісним, а тому потребує до нього шанобливого ставлення¹⁹⁸; це сфера буття, ідейно-мислиннева сутність, істота чи сила, які людина сприймає з почуттями благоговіння і захоплення, та є для людини фундаментальною цінністю¹⁹⁹.

Сутність сакральних ознак релігійних святинь полягає у тому, що віруючі розглядають їх як унікальні, незвичайні (принципово відмінні від іншого майна релігійного призначення) предмети (об’єкти), наділені надприродними властивостями. Для послідовників тієї чи іншої релігії – це докази існування вищої сили, предмети (об’єкти), які становлять фундаментальну, вічну цінність²⁰⁰.

Сакральні об’єкти мають не тільки матеріальний вимір, але і духовний, пов’язаний з вищим світом. Реальність таких уявлень не має кримінально-правового значення; натомість важливим є сам факт сприйняття віруючими того чи іншого предмета (об’єкта) як релігійної святині, їхня віра у її божественне походження.

Виділяються два основні види релігійних святинь – це релігійні реліквії та святі місця²⁰¹. В рамках другого виду деякі вчені відокремлюють ще й культові місця²⁰².

¹⁹⁷ Сакральне / Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Сакральне>

¹⁹⁸ Религиоведение : энциклопедический словарь : [под ред. А.П. Забияко, А.Н. Красникова, Е.С. Элбакян]. – М. : Академический Проект, 2006. – С. 962.

¹⁹⁹ Токман В.В. Феномен священного: його сутність та світоглядна природа : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.11 / Токман В.В. ; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди Національної академії наук України. – К., 2001. – С. 4-5.

²⁰⁰ Маркін В.І. Предмет складів злочинів проти свободи віросповідання / В.І. Маркін // Вісник Львівського університету : Серія юридична. – 2008. – Вип. 47. – С. 199.

²⁰¹ Там само. – С. 198.

²⁰² Гомбоев Б.Ц. Защита сакральных мест и территорий / Б.Ц. Гомбоев // University of Birmingham [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://www.gees2.bham.ac.uk/documents/DraftPapers/CulturalLandscape_Gomboev.pdf

Реліквіями вважаються будь-які предмети, які стосувалися святого; на вшануванні реліквій особливу увагу акцентують у християнстві та буддизмі²⁰³. Це, зокрема, чудотворні ікони, священні книги (Біблія, Коран, Талмуд), манускрипти, останки і мощі святих (наприклад, зуб Будди, який зберігається у храмі міста Канді на Шрі-Ланці), інші предмети (наприклад, слід стопи Матері Божої у Почаївській лаврі).

Святі місця – це місцевості та споруди, які, згідно з релігійними джерелами, пов'язані з життєписом засновника або окремих святих тієї чи іншої релігії, різними чудами²⁰⁴. Такими місцями визнані різноманітні природні утворення (урочища, яри, печери, поляни, скелі, дерева, джерела, кургани), архітектурні конструкції (піраміди, склепіння), місця поховання, могили тощо.

У результаті спільної ініціативи представників релігійних спільнот і експертних кіл з різних країн світу, на конференції в Тронхеймі 2009 року був прийнятий Кодекс із захисту святих місць. Кодекс підготовлений з метою врегулювання ситуації відносно святих місць християнства, ісламу, іудаїзму.

У документі зроблена спроба визначити поняття “святе місце”: “це місця релігійного значення для окремих релігійних спільнот. Вони включають (але не виключно) місця поклоніння, кладовища і святині з їх найближчим довкіллям, що представляє невід’ємну частину цих місць. Для цілей даного кодексу святими місцями називаються певні і обмежені простори, які вказані як священні кожною релігійною спільнотою згідно з її звичаями, визнаючи також, що одне місце може бути священним для більш ніж однієї спільноти”²⁰⁵.

У світових релігіях існує термін “культове місце”, майже адекватний поняттю “святе місце”. У поняття “культове місце” вклада-

²⁰³ Всемирная энциклопедия: Христианство / [гл. ред. М.В. Адамчик; гл. науч. ред. В.В. Адамчик]. – Минск : Современный литератор, 2004. – С. 596.

²⁰⁴ Релігієзнавчий словник / [за ред. А.М. Колодного, Б.А. Любовика]. – К. : Четверта хвиля, 1996. – С. 298.

²⁰⁵ Костенко І. На православному храмі написали ім'я язичницького бога / І. Костенко // Gazeta.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://gazeta.ua/articles/vinnitsa-newspaper/_na-pravoslavnomu-hrami-napisali-im-ya-yazichnickogo-boga/248954

ється також більш широкий зміст. Це поняття, насамперед, застосовується до локальних об'єктів, наприклад родових культів, культів сімейно-родового характеру.

Культове місце – це комплекс із недовговічних ритуальних об'єктів, найчастіше пов'язаних з життям одного або декількох поколінь людей. Є й інше визначення, згідно з яким священне місце є конкретним географічним об'єктом (гора, гай, озеро, ріка, урочище, перевал тощо), який шанується як місцеперебування духів загальноплемінного (загальнородового) значення. Питання ускладнюється, коли як культове місце, що має назву сакральної території, виділяється не один окремо взятий пункт, а велика територія, що включає багато інших культових місць і об'єктів, поєднаних як у релігійних, так і в історико-культурних відносинах²⁰⁶.

Крім того, в Україні існує безліч природних об'єктів, що мають духовне та релігійне значення як особливі священні території – об'єкти перебування бога, божества, духів, які володіють надприродними властивостями. Як правило, до таких об'єктів належать джерела, фонтани, колодязі, окремі дерева, гаї, камені, рідше – озера, скелі, печери, гори, ріки, острови. Ці об'єкти шануються не тільки язичниками, але й християнами, мусульманами, буддистами. Часто один природний об'єкт є священним для представників відразу декількох релігій.

Цінність священних природних об'єктів полягає не тільки в екологічних, геологічних, біологічних, естетичних, а й культурних, духовних, релігійних, символічних, етичних аспектах. Тому охорона такого священного природного об'єкта припускає захист не тільки його природних властивостей, але й захист і повагу особливого духу місцевості, настільки шанованого й важливого для місцевого населення.

Слід зазначити, що в ряді регіонів України ще збереглася значна кількість священних природних об'єктів. Так, кримським дослідником І. Коваленко в Криму виявлено кілька священних дерев, один

²⁰⁶ Огудин В.Л. Сакральная экология. Формы религиозно-экологического мировоззрения / В.Л. Огудин. – Киевский эколого-культурный центр. – К., 2003. – С. 78.

священний гай, 20 священних джерел, а також десятки священних печер, скель і гір. За приблизними оцінками фахівців Київського еколого-культурного центру, у кожному адміністративному районі Українського Полісся є по кілька священних джерел. На жаль, практично всі вони, як і в Криму, не взяті під охорону держави²⁰⁷.

На тлі зазначеного дослідники у сфері кримінального права пропонують своє бачення терміна “релігійна святиня”.

Так, Л.Б. Ільковець пропонує під релігійними святинями розуміти споруди, будівлі або місцевості, яким поклоняються віруючі будь-якої конфесії, “якщо діяльність такої конфесії не заборонена в Україні згідно з чинним законодавством”²⁰⁸. Але зазначене зауваження не стосується змістовних ознак досліджуваного предмета злочину.

Правник А.В. Тарасенко переконаний, що релігійними святинями мають бути визнані лише об’єкти, які “є у державній власності чи у власності релігійної організації”²⁰⁹. На нашу думку, вказівка на відносини власності не має кваліфікуючого значення для статті 179 КК України.

Вчений-правознавець А.П. Бабій вважає, що релігійною святинею є “предмети матеріального світу, особливо шановані віруючими у зв’язку з їх релігійними переконаннями і визнані такими в установленому релігійною організацією порядку”²¹⁰. На жаль, усіма діючими в Україні релігійними організаціями не передбачано спеціального порядку визнання об’єктів чи предметів релігійними святинями. А у визначення саме сакральних ознак досліджуваного предмета складу злочину має бути взятий до уваги висновок релігієзнавчої експертизи,

²⁰⁷ Борейко В.Е. О необходимости взятия под охрану священных (культурных) природных объектов / В.Е. Борейко // Заповідна справа в Україні. – 2001. – Т. 7. – Вип. 2. – С. 4-5.

²⁰⁸ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина / [П.П. Андрушко, Т.М. Арсенюк, О.Г. Атаманюк та ін.]; заг. ред. М.О. Потєбенко, В.Г. Гончаренко; Ін-т Ген. прокуратури України, Укр. інформ.-прав. центр. – К.: Форум, 2001. – С. 191.

²⁰⁹ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [3-те вид., переробл. та допов.]. – Х.: ТОВ “Одісей”, 2007. – С. 483.

²¹⁰ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [О.М. Алієва, А.П. Бабій, Л.К. Гаврильченко, Т.О. Гончар, І.С. Доброход та ін.]; відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – [7-е вид., перероб. і допов.]. – Х.: Одісей, 2011. – С. 334.

забезпечення якої покладено на Державний комітет України у справах національностей та релігій²¹¹.

Професор М.І. Мельник визначає релігійні святині як шановані віруючими певної релігії предмети та місця релігійного поклоніння, а також місця паломництва віруючих²¹².

Детальне розуміння правової природи релігійних святинь представлено дослідником В.І. Маркіним, який вважає, що релігійні святині – це об’єкти матеріального світу (релігійні реліквії, святі місця), які з огляду на свої надприродні властивості (реальні чи уявні) є предметами релігійного поклоніння, особливої шани і становлять для віруючих фундаментальну цінність²¹³.

Аналіз представлених точок зору щодо сутності релігійних святинь надав нам можливість сформулювати найбільш значущі ознаки, які виокремлюють їх від інших реліквій (наприклад, історичних, технічних, сімейних):

- 1) це реальні предмети, об’єкти чи території;
- 2) вони пов’язані з певною релігією чи культом;
- 3) вони є унікальними (принципово відмінними від іншого майна релігійного призначення);
- 4) є сакральними об’єктами (за переконаннями віруючих, пов’язані з вищим світом та мають магічні властивості);
- 5) через свою сакральну сутність є об’єктами особливої шани, релігійного поклоніння, паломництва, часто виступають як символи певної релігії.

Відповідно до нашої позиції щодо ознак релігійних святинь, пропонуємо власне визначення цього правового інституту: *“Релігійні*

²¹¹ Звіт про забезпеченість церков і релігійних організацій України культовими будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні, станом на 01 січня 2008 р. // Державний комітет України у справах національностей та релігій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.scnm.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?curdir=44883>

²¹² Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш, та ін.]; за загальною редакцією В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [3-тє вид., переробл. та допов.]. – Харків: ТОВ “Одісей”, 2007. – С. 444-445.

²¹³ Маркін В.І. Предмет складів злочинів проти свободи віросповідання / В.І. Маркін // Вісник Львівського університету : Серія юридична. – 2008. – Вип. 47. – С. 192-201.

святині – це предмети, об’єкти чи території, які пов’язані з певним культом і, за переконаннями віруючих, мають унікальні надприродні (магічні) властивості впливу на людину і природу, через що набувають надзвичайного релігійного значення, є об’єктами поклоніння і особливої шані”.

2.3. Об’єктивна сторона незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь

У теорії кримінального права об’єктивна сторона злочину є найбільш складним і об’ємним вченням. Це зовнішня сторона злочину, дослідження якої дозволяє судити не тільки про даний елемент складу, але й визначати інші елементи та ознаки складу злочину.

Науковий аналіз об’єктивної сторони злочину не може обмежуватися вивченням нормативного матеріалу або прикладів із судової практики, а повинен включати розгляд тих об’єктивних закономірностей, на основі яких створюються юридичні норми, а вже потім здійснюється прокурорська та судово-слідча діяльність.

Загально визнаною є наукова позиція, що “об’єктивна сторона злочину – це зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний кримінальним правом об’єкт, тобто акт вольової поведінки, який здійснюється в об’єктивному світі і виражається в заподіянні шкоди зазначеному об’єкту або у створенні загрози заподіяння йому шкоди”²¹⁴.

В об’єктивних ознаках виявляються як фактичні, так і соціальні властивості злочину, передусім його суспільна небезпечність²¹⁵. У ньому остаточно проявляється умисел злочинця, втілюється його злочинний план. Саме об’єктивна сторона злочину відображає заподіяння реальної шкоди об’єкту посягання: спричинення людських жертв, майновий збиток тощо.

²¹⁴ Российское уголовное право. Общая часть : [учебник] / [С.В. Бородин, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова и др.]; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова ; Ин-т государства и права РАН. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Спарк, 2000. – С. 102.

²¹⁵ Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тюпюгін та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., перероб. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 111.

Вітчизняне кримінальне право визнає злочином тільки конкретне поведіння людини у формі дії чи бездіяльності, що посягає на суспільні відносини і містить склад злочину, передбачений кримінальним законом.

Злочин – це взагалі процес певної поведінки людини, який відбувається у просторі і часі, за певний обставин. Злочин містить у собі різноманітні види поведінки людини, а також дію різних сил природи, які людина використовує для своїх потреб, фізичні чи хімічні або інші властивості речовин, знарядь, здібності тварин чи птахів та всі інші можливості для того, щоб досягнути бажаних нею наслідків – змін в навколишньому середовищі²¹⁶.

Викладене дозволило академіку М. І. Панову зробити слушний висновок, що об'єктивна сторона злочину – це зовнішня сторона (зовнішній прояв) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину²¹⁷.

Об'єктивні ознаки, які притаманні всім злочинам, вивчаються Загальною частиною кримінального права, а індивідуальні ознаки конкретних злочинів (наприклад, незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь) – Особливою. Усі ознаки об'єктивної сторони злочину з погляду їх описування (закріплення) у диспозиціях статей Особливої частини Кримінального кодексу можна поділити на дві групи: обов'язкові (необхідні) та факультативні²¹⁸.

До обов'язкових ознак належить діяння у формі дії або бездіяльності. Без діяння, інакше кажучи, без конкретного акту суспільно

²¹⁶ Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України / М.Й. Коржанський. – К. : Атіка, 2001. – С. 189.

²¹⁷ Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., перероб. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 111.

²¹⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2005. – С. 13-14.

небезпечної поведінки людини, не може бути вчинений жоден злочин²¹⁹.

Злочинне діяння – найпоширеніший елемент об’єктивної сторони злочину. Його можна визначити як акт суспільно небезпечної та протиправної поведінки, що полягає у вчиненні забороненого законом вчинку²²⁰.

Діяння завжди або безпосередньо вказується в диспозиції статті Особливої частини КК України, або однозначно впливає з її змісту і, таким чином, є обов’язковою ознакою об’єктивної сторони складу злочину. Тому встановлення ознак такого діяння (дії чи бездіяльності) є обов’язковим у кожній кримінальній справі²²¹.

Проте ознаки діяння в об’єктивній стороні злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, описані в законі дуже лаконічно, що викликає певні труднощі і у розумінні цих ознак, і в кваліфікації даних злочинів.

Згідно з чинним Кримінальним кодексом України, діяння при вчиненні злочину, передбаченого статтею 178, полягають у пошкодженні чи зруйнуванні релігійної споруди або культового будинку, а при вчиненні злочину, передбаченого статтею 179, – у незаконному утримуванні, оскверненні або знищенні релігійних святинь.

Етимологічний зміст слова “пошкодження” розуміється як виведення чого-небудь із ладу; псування²²². “Руйнування” тлумачиться як ламання, розбивання, розвалювання чого-небудь²²³. “Утримання” означає залишення у себе, в своєму користуванні, намагання не відда-

²¹⁹ Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-ге вид., перероб. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 111.

²²⁰ Российское уголовное право. Общая часть : учебник / [С.В. Бородин, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова и др.] ; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова ; Ин-т государства и права РАН. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Спарк, 2000. – С. 104.

²²¹ Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-ге вид., перероб. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 111.

²²² Словник української мови : в 11 т. / гол. редкол.: Білодід І.К. [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 7 : Поїхати–Приробляти. – 1976. – С. 485.

²²³ Там само. – Т. 8 : Природа–Ряхтливий. – 1977. – С. 808.

вати щось²²⁴. “Осквернення” визначається як порушення чистоти, святості чого-небудь; опоганювання; глумління над чим-небудь високим, чистим²²⁵. “Знищення” припускає діяння, спрямоване на нищення, припинення існування чого-небудь, приведення до загибелі²²⁶.

У юридичній літературі існує безліч визначень понять “пошкодження”, “зруйнування”, “утримання”, “осквернення” і “знищення”.

Дослідник А.П. Бабій під пошкодженням релігійної споруди або культового будинку має на увазі приведення його в часткову непридатність, коли в результаті пошкодження будинок або споруда втрачають частину свого цільового призначення, але можуть бути відновлені. Під зруйнуванням таких будинків і споруд вчений розуміє заподіяння їм серйозних пошкоджень, унаслідок яких вони не можуть використовуватися для задоволення релігійних потреб громадян.

При цьому автор зауважує, що не має значення, на яких правових підставах будинок або споруда використовується для задоволення релігійних потреб – на праві власності, оренди, безоплатного користування²²⁷.

Доволі лаконічним є пояснення А.П. Бабія щодо термінів, передбачених статтею 179 КК України. На його думку, утримування будь-яким релігійних святинь без правових підстав є незаконним (без пояснення змісту терміна). Осквернення святинь, вважає вчений, полягає в знущанні над ними будь-яким чином, а знищення релігійних святинь припускає приведення їх у повну непридатність із втратою можливості відновлення²²⁸.

Вчений-правознавець І.Г. Поплавський під умисним знищенням розуміє руйнування, ліквідацію, винищування й інші дії, що при-

²²⁴ Словник української мови : в 11 т. / гол. редкол.: Білодід І.К. [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 10 : Т-Ф. – 1979. – С. 521.

²²⁵ Там само. – Т.5 : Н-О. – 1974. – С. 767–768.

²²⁶ Там само. – Т. 3 : З. – 1972. – С. 102.

²²⁷ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [О.М. Алієва, А.П. Бабій, Л.К. Гаврильченко, Т.О. Гончар, І.С. Доброход та ін.]; відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – [7-ме вид., перероб. і допов.]. – Х. : Одісей, 2011. – С. 334.

²²⁸ Там само. – С. 335.

зводять до повного припинення існування об'єкта. Відносно цього визначення виникає запитання: чи має вчений на увазі повне припинення існування об'єкта як предмета матеріального світу, або ж припинення існування його як об'єкта релігійного культу?

Під умисним руйнуванням І.Г. Поплавський розуміє нанесення серйозних ушкоджень, які тягнуть втрату цінності при можливості відновлення предметів. Під умисним ушкодженням розуміється часткове завдання збитків окремим елементам споруди, вилучення окремих скульптурних фрагментів, прикрас та інші дії, що можуть завдати шкоди об'єкту²²⁹.

Правник В.А. Ломако вважає, що знищення предметів злочину призводить до їх повної непридатності, але ніяких пояснень поняття повної непридатності не дає.

Руйнування В.А. Ломако розуміє як істотне пошкодження предметів злочину, результатом якого є часткова втрата їхніх властивостей та цінності, що вимагає значного реставраційного ремонту, а пошкодження – це заподіяння зазначеним предметам таких пошкоджень, що не призводять до втрати основних властивостей предметів, але дещо знижується їх цінність і тому вимагають незначного ремонту²³⁰.

Вчений І.О. Зінченко вважає, що під пошкодженням слід розуміти приведення будинку або споруди в часткову непридатність, тобто ще зберігається можливість її відновлення. Зруйнування передбачає приведення споруд або будинків до повної непридатності, внаслідок чого вони або перестають існувати, або повністю немає жодного способу їх відновити. Способи зруйнування або знищення можуть бути різними (механічними, фізичними, хімічними тощо) і на кваліфікацію злочину не впливають²³¹.

²²⁹ Уголовный кодекс Украины. Комментарий / [Бабий А.П., Гончар Т.А., Загіка А.В. и др.]; под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – [2-е изд.]. – Х. : ООО “Одиссей”, 2002. – С. 613.

²³⁰ Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [А.П. Бабій, І.С. Добродо, Ю.А. Кармазін, В.О. Корнієнко, Г.В. Загіка, О.С. Козерацька та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2009. – С. 338.

²³¹ Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 142.

Утримування вчений передбачає як самовільні дії винного з привласнення релігійних святинь всупереч волі власника. Осквернення розуміється як наруга над релігійною святинєю, різні цинічні дії, що зачіпають релігійні почуття віруючих, тощо. Знищення розглядається як приведення релігійної святині шляхом механічного, фізичного, хімічного або біологічного впливу до її повної непридатності із втратою можливості відновлення²³².

Професор В.О. Навроцький вважає, що знищення – це приведення об'єкта до такого стану, коли неможливо відновити, повністю втрачається його цінність.

Під руйнуванням В.О. Навроцький розуміє заподіяння значних ушкоджень, через що об'єкт втрачає свою цінність, але може бути відновлений. А пошкодження, на думку вченого, – це зниження естетичної чи іншої цінності об'єкта²³³.

Аналогічні визначення наводять автори підручника “Кримінальне право України. Особлива частина” за редакцією М.І. Мельника, В.А. Клименка²³⁴.

Розгорнуту характеристику ознакам об'єктивної сторони злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, дає професор С.Я. Лихова. Під пошкодженням релігійної споруди чи культового будинку вона розуміє їх доведення на якийсь час до непридатного для використання за цільовим призначенням стану, погіршення їх якості або зменшення цінності. Зруйнування релігійної споруди або культового будинку, на думку професора, є їх доведення до повної непридатності для використання за цільовим призначенням шляхом порушення цілісності, знищення будь-яким способом (наприклад,

²³² Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тюпогін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 143.

²³³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [3-те вид., переробл. та допов.]. – К.: Атіка, 2005. – С. 700.

²³⁴ Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка – К.: Юрид. думка, 2004. – С. 383.

способом підпалу, вибуху, руйнування технічними засобами тощо). Внаслідок зруйнування такі релігійні споруди або культові будинки взагалі перестають існувати або ж повністю втрачають свою цінність. С.Я. Лихова відмічає, що назва статті 178 КК України вужча за її зміст, адже в диспозиції статті йдеться про зруйнування і про пошкодження²³⁵.

Незаконним утримуванням релігійних святинь професор С.Я. Лихова вважає самовільну, всупереч встановленому законодавством порядку, відмову у передачі предметів та/або місць релігійного поклоніння, які винний зобов'язаний передати релігійним організаціям чи релігійним громадам. Незаконність такого утримування полягає в тому, що винний без будь-яких правових підстав здійснює контроль над релігійними святинями, позбавляючи представників релігійних організацій або релігійних громад (наприклад, шляхом недопущення до релігійної святині) можливості відправляти богослужіння, релігійні обряди, церемонії чи процесії, право на які віруючим гарантується законом. Дії, які, будучи протиправними, переконана С.Я. Лихова, фактично передують незаконному утриманню релігійних святинь (наприклад, незаконне заволодіння, користування чи зберігання таких предметів та/або місць релігійного поклоніння) і внаслідок яких винний набуває можливості їх незаконно утримувати, потребують самостійної кримінально-правової оцінки, наприклад як перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК України), самоправство (ст. 356 КК України) тощо²³⁶.

Професор С.Я. Лихова зазначає, що осквернення релігійних святинь полягає у вчиненні публічно чи таємно будь-яких дій щодо релігійних святинь (малювання непристойностей, написів, інших дій, пов'язаних з наругою над святинями, їх паплюженням тощо), які свідчать про принизливе ставлення до релігійних почуттів грома-

²³⁵ Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження): дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / "Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право" / Лихова Софія Яківна. – К., 2006. – С. 210-211.

²³⁶ Там само. – С. 213.

дян. Під знищенням релігійних святинь науковець розуміє приведення їх до повної непридатності як предметів або місць релігійного поклоніння (наприклад, шляхом підпалу, вибуху, руйнування технічними засобами (бульдозерами, екскаваторами) тощо). Внаслідок знищення такі предмети чи місця релігійного поклоніння взагалі перестають існувати або ж повністю втрачають свою цінність як релігійні святині²³⁷.

Із існуючих визначень українських фахівців-юристів нам здаються найбільш вдалимі ті, що пропонуються професором М.І. Мельником. Пошкодження майна визнається вченим як погіршення якості, зменшення цінності майна або доведення його на якийсь час у непридатний для використання за його цільовим призначенням стан. Знищення майна – це доведення майна до повної непридатності щодо його цільового призначення. Внаслідок знищення майно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність. Професор М.І. Мельник зауважує, що у випадках, коли для вирішення питання про те, чи втрачена внаслідок вчиненого діяння можливість використання майна за цільовим призначенням або наскільки зменшилась його цінність, потрібні спеціальні знання, необхідно призначати відповідну експертизу²³⁸.

Під незаконним утримуванням релігійних святинь науковець розуміє самоправні дії щодо збереження під своїм контролем предметів або місць релігійного поклоніння (зокрема, недопущення до них віруючих, які мають право здійснювати у них обряди, богослужіння), які винний згідно з рішенням відповідного державного органу, зобов'язаний передати іншій релігійній організації чи звільнити на їх користь. Незаконний характер такого утримання полягає у тому, що, діючи у такий спосіб, винний безпідставно зберігає під своїм

²³⁷ Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження): дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / Лихова Софія Яківна. – К., 2006. – С. 214.

²³⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.]; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 499.

контролем релігійні святині, позбавляючи представників інших релігійних організацій передбаченої законом можливості реалізувати за їх допомогою свої релігійні потреби. Дії щодо незаконного захоплення релігійних святинь за наявності підстав потребують самостійної правової оцінки (наприклад, як самоправство або перешкоджання здійсненню релігійного обряду).

Осквернення релігійних святинь, на думку М.І. Мельника, є вчиненням будь-яких дій щодо релігійних святинь (непристойних написів, малюнків, пошкодження, інших дій, пов'язаних з глуфом над святинями, їх паплюженням тощо), які є образливими для релігійних почуттів віруючих, предметами чи місцями релігійного поклоніння яких є ці святині²³⁹.

Дуже цікавими є дефініції, запропоновані російськими авторами. Так, професор А.Є. Жалинський визначає знищення як руйнування, ліквідацію, винищення та інші дії, що призводять до повного припинення існуючого об'єкта, зокрема підпал, вибух або інший вплив із числа механічних руйнувань; під пошкодженням – зміну стану об'єкта, який захищається, що призводить до неповної втрати його цілісності або інших властивостей²⁴⁰.

Професор О.І. Рарог під знищенням розуміє такий зовнішній вплив на матеріальні предмети, у результаті якого вони припиняють своє фізичне існування або приводяться у повну непридатність для використання за цільовим призначенням. Знищення може полягати у повному винищенні майна шляхом спалення, розчинення в кислоті, руйнування тощо, або означати перетворення в такий стан, коли воно повністю втрачає свою якісну визначеність і корисні властивості. Особливість знищення полягає в тому, що майно не може бути відновлено шляхом ремонту або реставрації. Під пошкодженням розуміється така зміна властивостей майна, при якій істотно погіршується його стан, втрачається значна частина корисних влас-

²³⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те вид., переробл. та доповн.] – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 445.

²⁴⁰ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедева. – М.: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 2000. – С. 603.

тивостей і воно стає частково або повністю непридатним для використання. На відміну від знищення, що означає невідовню втрату майна, пошкодження означає лише якісне погіршення майна, що може бути усунуте шляхом реставрації, ремонту тощо²⁴¹.

Професор О.М. Ігнатов визначає знищення (руйнування) як повну загибель відповідного об'єкта, наприклад, вибух об'єкта, його спалення тощо. У цих випадках об'єкт не може бути відремонтований, відреставрований. Пошкодження – це часткове псування, при якому первісний стан може бути відновлено шляхом реставраційних робіт²⁴².

Російський вчений В.В. Сверчков розуміє під знищенням приведення матеріальних цінностей у стан, коли вони повністю втрачають свою економічну цінність і не можуть бути використані за призначенням. При пошкодженні майна заподіюється шкода, що істотно знижує його економічну цінність і тягне часткову втрату його споживчих властивостей. Однак пошкоджені предмети можуть бути відновлені і знову використовуватися за призначенням. При цьому знижуються цінність і якість майна²⁴³.

Проаналізувавши наведені варіанти тлумачення термінів, що застосовуються у статтях 178, 179 КК України, і враховуючи особисті роздуми, ми дійшли висновку, що основними і загальними ознаками злочинного впливу на релігійні споруди та святині у досліджуваних статтях КК України є: втрата ними духовно-ціннісних (релігійних) властивостей, обмеження їх використання за призначенням, можливості відновлення. Спосіб впливу на релігійні споруди та святині може бути будь-яким (механічним, фізичним, хімічним тощо) і на кваліфікацію не впливає.

На підставі визначених критеріїв ми можемо уніфікувати побудову вказаних термінів і запропонувати власні визначення:

²⁴¹ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедева. – М.: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 2000. – С. 384.

²⁴² Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. докт. юрид. наук, Председателя Верховного Суда РФ В.М. Лебедева. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Норма, 2005. – 896 с. – С. 607.

²⁴³ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. А.А. Чекалин, под ред. В.Т. Томина, В.В. Сверчкова. – М., 2007. – С. 537.

Знищення – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується повною незворотною втратою нею духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і неможливістю використання за призначенням.

Зруйнування – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується значною зворотною втратою нею духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і значним обмеженням використання за призначенням, з можливістю її відновлення.

Пошкодження – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується незначною зворотною втратою нею духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і частковим обмеженням використання за призначенням, з можливістю її відновлення.

Осквернення – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується наплюванням її духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і неможливістю використання за призначенням.

Утримання – це самоправні дії винного щодо збереження релігійної споруди чи святині під своїм контролем, які характеризуються втратою власниками релігійної споруди чи святині можливості розпоряджатися та використовувати їх за призначенням.

Запропоноване вдосконалення термінологічної бази надасть можливість усунути низку недоліків нормативного регулювання охорони об'єктів релігійного культу в Україні.

Діяння, передбачені статтями 178, 179 КК України, можуть бути вчинені як у формі дії, так і у формі бездіяльності. Найпоширенішою формою вчинення даного злочину є дія, тобто активне поводження або активна діяльність людини. Як правило, дія виражається у застосуванні фізичного або іншого впливу на охоронюваний об'єкт, що приводить до настання наслідків.

У кримінальному законі трапляються ситуації, коли злочинним діянням визнається одна фізична дія, і ситуації, коли таким діянням вважається певний комплекс із кількох дій. Дії, вчинені шляхом застосування складних технічних засобів (вибухового пристрою з

годинниковим механізмом, зброї з механізмом, який спрацьовує від певних дій жертви, тощо), або з використанням тварини, особи, яка не є суб'єктом злочину чи відповідно до закону не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене (наприклад, малолітнього), вважаються вчиненими тим, хто скористався цими засобами, тваринами або спрямував (змусив діяти) зазначених осіб²⁴⁴. Так само, злочини, передбачені статтями 178, 179 КК України, можуть вчинятися шляхом активних дій особи, з використанням тілесних рухів самої людини, технічних механізмів тощо. Так, наприклад, 12 липня 2011 року невідомі особи осквернили мечеть у селищі Кореїз (Ялтинська міська рада АР Крим) – вони побили шиби пивними пляшками, скалки розсипалися по килиму, на якому вірні правлять намаз²⁴⁵. А у 2012 році, напередодні Дня Незалежності України, у центрі міста Херсон бульдозером зруйнували храм, що перебував у спільному користуванні Німецької євангелічно-лютеранської церкви в Україні і Української греко-католицької церкви, й освячений хрест²⁴⁶.

Злочинна бездіяльність – це пасивна поведінка, яка полягає у невиконанні або неналежному виконанні обов'язку діяти, покладеного на відповідну особу законодавством, трудовими (службовими) обов'язками, зумовленому її попередньою поведінкою або загальноновизнаними морально-етичними правилами²⁴⁷. Прикладом бездіяльності є ситуація, якщо службова умисно поводитися бездіяльно в умовах, коли релігійна споруда піддавалася зруйнуванню, були відсутні необхідні реставраційні роботи і належна охорона, що спричинило знищення цієї споруди. Так, напередодні осінньо-зимового

²⁴⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.]; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-ге вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юридична думка, 2007. – С. 13.

²⁴⁵ Злочини на ґрунті ненависті в Україні. Крим. За результатами моніторингу Харківської правозахисної групи (квітень 2011 р. – квітень 2012 р.) // Відродження (Інформаційний бюлетень). – 2012. – Вип. 8. – С. 3-9.

²⁴⁶ Бузак Т. Руйнування Храму, або “Коли закінчиться криза”? / Т. Бузак / Politico [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://politiko.ua/blogpost5889>

²⁴⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.]... – С. 13.

сезону 2007 року з Покровської оборонної церкви у селі Сутківці Хмельницької області для нібито виконання відновлювальних робіт зняли дах і залишили церкву просто неба, внаслідок чого вона почала інтенсивно руйнуватися²⁴⁸.

Знищення, зруйнування, пошкодження або осквернення як діяння полягає в процесі, спрямованому на досягнення злочинного результату, а як наслідок виражається в конкретній шкоді, заподіяній предмету суспільно небезпечного посягання. Правильне тлумачення термінів “знищення”, “зруйнування”, “пошкодження” “осквернення” і “утримання” має важливе значення, тому що залежно від цього визначається конструкція складу злочину з об’єктивного боку. Цей момент є одним з визначальних у процесі кваліфікації суспільно небезпечного діяння і дає можливість чітко визначити момент закінчення злочину²⁴⁹.

Більшість авторів дотримуються позиції, згідно з якою склад злочину, передбаченого статтею 178 КК України по конструкції об’єктивної сторони є матеріальним, оскільки пошкодження і зруйнування трактуються і як діяння, і як наслідок²⁵⁰.

Ми поділяємо таку точку зору, що склад злочину, передбаченого статтею 178, є матеріальним. Якщо у разі вчинення діяння, спрямованого на зруйнування або пошкодження релігійної споруди, злочинний результат не настає, має місце незакінчена злочинна діяльність. Якщо наслідки не настають у результаті вчинення діянь, спрямованих на зруйнування або пошкодження релігійної споруди, то має місце замах на злочин (якщо наслідки не настають із причин, що не залежать від волі особи) або добровільна відмова (за наявності ознак даного правового інституту).

²⁴⁸ Складено рейтинг псевдоісторичних пам’яток України / Музеї України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=News&in>

²⁴⁹ Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., перероб. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 112.

²⁵⁰ Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 608 с. – С. 142; Уголовный кодекс Украины. Комментарий / [Бабий А.П., Гончар Т.А., Загика А.В. и др.] ; под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – [2-е изд.]. – Х. : ООО “Одиссей”, 2002. – С. 614.

Стосовно статті 179 КК України переважає позиція, що для притягнення до кримінальної відповідальності не обов'язкове настання злочинних наслідків, однак вчинені дії за своїм змістом і спрямованістю складаються саме в заподіянні шкоди об'єктам, що охороняються державою²⁵¹.

Так, на думку професора С.Я. Лихової, цей злочин слід вважати закінченим з моменту вчинення будь-якої дії (дій), що утворює (утворюють) незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь²⁵².

Професор М.І. Мельник так само переконаний, що злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій, пов'язаних з утриманням, оскверненням або знищенням релігійних святинь²⁵³.

Більшість авторів підручників з Особливої частини Кримінального права також зазначають, що даний злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначених у статті 179 дій²⁵⁴.

За нашим переконанням, тільки дві з трьох вказаних у статті 179 форм злочинних дій (утримання, осквернення) можна вважати закінченими з моменту їх вчинення (утримання – з моменту переходу релігійної святині під контроль винного, осквернення – з моменту вчинення дій, спрямованих на паплюження святині), тоді як знищення за своїм змістом передбачає настання суспільно небезпечних наслідків (термін “знищення” означає завершений процес припи-

²⁵¹ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [О.М. Алієва, А.П. Бабій, Л.К. Гаврильченко, Т.О. Гончар, І.С. Доброход та ін.]; відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – [7-е вид., перероб. і допов.]. – Х. : Одісеї, 2011. – С. 335.

²⁵² Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження): дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / Лихова Софія Яківна. – К., 2006. – С. 214.

²⁵³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.]; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 445.

²⁵⁴ Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [А.П. Бабій, І.С. Доброход, Ю.А. Кармазін, В.О. Корнієнко, Г.В. Загіка, О.С. Козерацька та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х. : Одісеї, 2009. – С. 73; Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і доповн.]. – Х. : Право, 2010. – С. 143.

нення існування святині як такої, на відміну від терміна “нищення”, який означає незавершеність такого процесу). Тому, в цілому, за юридичною конструкцією склад злочину, передбачений статтею 179 КК України, є формально-матеріальним.

Наслідки злочинів в диспозиції статей 178, 179 КК України позначені тими ж термінами, що й діяння, і стосовно релігійних споруд та святинь вони означають знищення, зруйнування, пошкодження, осквернення²⁵⁵.

Дійсно, наслідки злочину – це реальні шкідливі зміни, які відбуваються в об’єкті, що охороняється кримінальним законом, внаслідок злочинного діяння²⁵⁶. Наслідки можуть мати матеріальний характер. Так, при вчиненні злочинів, передбачених статтями 178, 179, знищується, руйнується, пошкоджується, осквернюється, утримується майно, яке має спеціальний статус і, звісно, визначену грошову вартість. Тобто праву власності тієї фізичної чи юридичної особи, яка володіє релігійною спорудою або святинею, спричиняється шкода, яку можна оцінити в грошовому еквіваленті. Але в цих злочинах нематеріальна шкода, а саме шкода засадам суспільства в частині забезпечення свободи віросповідання, є більш суттєвою, такою, що має велику тривалість у часі і може спричинити шкоду:

- соціальну (шкодить належному вихованню людей щодо їх ставлення до загальнолюдських цінностей, а засвоєні моделі деструктивного поведіння потенційно містять небезпеку різноманітних, у тому числі більш тяжких форм агресивного поведіння особи в майбутньому)²⁵⁷;

- психологічну (деякі дослідники висловлюють припущення, що деградація духовного середовища змінює ідентифікацію особистості, створюючи асоціації з низьким соціальним статусом)²⁵⁸;

²⁵⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.]; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 444-445.

²⁵⁶ Там само. – С. 14.

²⁵⁷ Goldstein A. The psychology of vandalism / Arnold P. Goldstein. – New York : Plenum Press, 1996. – 299 p.

²⁵⁸ Reade E. Household movement and social control / E. Reade // Vandalism: Behavior and motivation / Ed. by C. Levy-Leboyer. – Amsterdam : Hoth-Holland, 1983. – P. 247-260.

- ідеологічну (як правило, знищення, зруйнування, пошкодження, осквернення, утримання релігійних споруд та святинь викликає значний громадський резонанс, що може спровокувати конфлікти у суспільстві, в тому числі релігійні, особливо коли подібні дії мають відповідні мотиви).

Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони злочину підлягає встановленню у разі, коли суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу злочину, тобто в злочинах із матеріальним складом. Звідси випливає, що якщо немає суспільно небезпечного діяння, то немає необхідності встановлювати причинний зв'язок, оскільки немає першої (обов'язкової) ознаки об'єктивної сторони - діяння. Якщо немає наслідку (за наявності суспільно небезпечного діяння), має місце замах на злочин або склад формального злочину, або взагалі немає складу злочину. Якщо ж причинний зв'язок між діянням і наслідком не встановлено, об'єктивної сторони злочину з матеріальним складом немає, бо немає такої обов'язкової її ознаки, як причинний зв'язок²⁵⁹.

Оскільки ми з'ясували, що злочини, передбачені статтями 178, 179 КК України, мають переважно матеріальний склад, то і причинний зв'язок підлягає обов'язковому встановленню.

Щодо факультативних (додаткових) ознак об'єктивної сторони складів злочинів, то діюча редакція статей 178, 179 не містить прямої вказівки на них, отже, значення для кваліфікації вони не мають.

Проведений аналіз діянь, передбачених статтями 178, 179, дає можливість стверджувати, що спільність юридичної конструкції об'єктивної сторони складу цих злочинів та спільність ознак їхніх предметів (часто релігійно споруда одночасно виступає як релігійна святиня, наприклад – Києво-Печерська Лавра) та те, що всі названі ознаки об'єктивної сторони досліджуваних злочинів, передбачених зазначеними статтями, – це незаконні дії з вказаними об'єктами, робить можливим запропонувати для уніфікації цих по-

²⁵⁹ Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Пютогін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., перероб. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 131.

нять об'єднання статей 178 і 179 КК України під назвою “Умисні незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь”, тим більш, що професор С. Я. Лихова вже відмічала: “назва статті 178 вужча ніж її зміст”²⁶⁰. Це надасть можливість внести відповідні зміни до Кримінального кодексу України і певною мірою зменшити навантаження на нього.

У засобах масової інформації неодноразово були оприлюднені факти вчинення незаконних дій щодо релігійних споруд чи святинь, пов'язані з побиттям осіб, які намагалися захистити ці об'єкти від посягання. Так, 3 серпня 2009 року поблизу села Саджівки Гусятинського району Тернопільської області греко-католицькі священники і підбурювані ними молодики привселюдно спалили та осквернили капище Перуна – місце паломництва Родового Вогнища Рідної Православної Віри. Місцеві православні рідновіри, які захищали капище Перуна, були побиті²⁶¹. Або ж 20 березня 2012 року в Покровський кафедральний собор міста Невинномиськ увірвався чоловік, який трошив ікони, встромляв ніж в поклінний хрест, зламав царські врата і опоганив вівтар, побив священника²⁶².

Такі факти навели на думку про необхідність введення до досліджуваних статей кваліфікованого складу, який би передбачав кримінальну відповідальність за застосування насильства чи погрозу його застосування при знищенні, зруйнуванні, пошкодженні, оскверненні, утриманні релігійних споруд та святинь.

Під насильством в українській спеціальній літературі розуміється лише фізичне насильство: нанесення удару, заподіяння побоїв, легкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, а також інші на-

²⁶⁰ Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження): дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право” / Лихова Софія Яківна. – К., 2006. – С. 211.

²⁶¹ Вся РПЦ молиться за поругані святині / ІнфоПорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://infoport.org.ua/materials/news/Vsya_RPTs_molitsya_za_porugani_svyatini/50271

²⁶² Греко-католицькі священники оскверняють святині рідновірів, організують побиття і грабунок / ВГОРУ – Всеукраїнське громадське об'єднання рідновірів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://vgoru.net/provokatsii/149-provokaciya.html>

сильницькі дії²⁶³, пов'язані, наприклад, з подоланням опору віруючих при вчиненні злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України.

Змістом погроз охоплюється насильство, яке проявляється у залякуванні заподіянням фізичної шкоди: вчинити вбивство, заподіяти тілесні ушкодження тощо²⁶⁴.

Введення такого кваліфікованого складу надасть можливість забезпечення кримінально-правового захисту не тільки об'єктів релігійного культу, й осіб, які стоять на перешкоді таким посяганням.

Також деякі вітчизняні вчені-правознавці вказують на необхідність доповнення статті 178 КК України частиною, яка б встановлювала кримінальну відповідальність за дії, передбачені частиною першою, вчинені загальнонебезпечним способом, або такі, що спричинили тяжкі наслідки²⁶⁵.

Так, професор С.Я. Лихова зауважує, що у диспозиціях статей 113, 194, 245, 252, 347 КК України як спосіб вчинення злочинних діянь (або як конститутивна ознака складу злочину, або як кваліфікуюча ознака) вказані вибух, підпал або інший загальнонебезпечний спосіб, а також наслідки – загибель людей та інші тяжкі наслідки. Диспозиція статті 277 містить вказівку тільки на наслідки, але, як вважають окремі автори, способом вчинення цього злочину можуть бути вибух, підпал тощо²⁶⁶.

²⁶³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 402.

²⁶⁴ Там само. – С. 402.

²⁶⁵ Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження): дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / Лихова Софія Яківна. – Київ, 2006. – С. 210; Швидченко І.Г. Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / І.Г. Швидченко. – Київ, 2009. – С. 17.

²⁶⁶ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Ю.В. Александров, П.П. Андрушко, В.І. Антипов, В.А. Клименко, П.С. Матишевський та ін.] ; за ред. С.С. Яценка. – К. : А.С.К., 2005. – С. 582-583; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 671; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 3 т. / [П.П. Андрушко, Т.М. Арсенюк, О.Ф. Бантишев та ін.] ; за заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка. – К. : Форум, 2005. – Т. 3 : Особлива частина (ст. 255-447). – С. 68.

Щоб уніфікувати підхід законодавця до охорони окремих об'єктів чужої власності, слід, на думку професора С.Я. Лихової, доповнити статтю 178 КК України частиною другою, в якій передбачити кримінальну відповідальність за умисне знищення чи пошкодження майна релігійних організацій, вчинене шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або яке спричинило тяжкі наслідки.

У цілому підтримуючи таку позицію, вважаємо за необхідне вилучити більш аргументовану точку зору щодо такої пропозиції.

Вона вказує на обов'язковість урахування способу вчинення злочинних дій, що призвели до настання тяжких наслідків, у тому числі загибелі людей – “вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом”.

Закон не містить визначення поняття способу вчинення злочину, а серед науковців немає єдності поглядів на це питання. Тим часом спосіб злочину повинен визначатися однаково у всіх галузях знань, що включають його в предмет свого дослідження. На наш погляд, найбільш вдалими виявляються дефініції, розроблені в теорії кримінального права: спосіб вчинення злочину – це “визначений порядок, метод, послідовність дій і прийомів, застосованих особою для вчинення злочину”²⁶⁷. Спосіб у такому розумінні розглядається в нерозривному зв'язку із самим злочинним діянням, але в той же час не ототожнюється з ним. Це – не окремий акт поведінки, а об'єктивно властива і невіддільна від злочину властивість, що якісно відрізняє одне діяння від іншого. Таке розуміння способу вчинення злочину погоджується з поняттям способу дії в психології, що вивчає найбільш загальні закономірності людської поведінки. “Дія, – пише відомий радянський вчений, професор О.М. Леонтьєв, – має особливу якість, її “утворюючу”, а саме способи, якими вона здійснюється”²⁶⁸.

Крім того, спосіб діяння – не тільки його об'єктивна ознака, а й така злочинна форма поведінки, яку особа, як правило, свідомо

²⁶⁷ Кудрявцев В.Н. Способ совершения преступления и его уголовно-правовое значение / В.Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1957. – № 8. – С. 67.

²⁶⁸ Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1977. – С. 107.

обирає для досягнення наміченого результату, з огляду при цьому на умови місця, часу, наявність певних засобів, інших обставин, що полегшують або перешкоджають досягненню визначеної мети. Тому інформація про спосіб може свідчити одночасно, наприклад, про психічне ставлення особи до своїх дій та їх результату, про умови, що сприяли злочину.

За нашою пропозицією у кваліфікованому складі присутня одночасна вказівка на декілька конкретних способів вчинення злочину, яка завершується узагальненням щодо них поняттям. Зокрема, як вже вказувалося, йдеться про умисне знищення, зруйнування або пошкодження релігійних споруд чи святинь шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом. Підпал є різновидом загальнонебезпечного способу, на що вказує словосполучення “або іншим” у тексті аналізованої кримінально-правової норми. Видається, що при зазначенні в нормі закону поряд із переліком конкретних способів вчинення злочину узагальненого поняття, встановлений у конкретній кримінальній справі спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння повинен відповідати ознакам останнього. Узагальнена характеристика в подібних випадках відображає суспільну небезпеку виділеної групи способів, у зв’язку з чим закон і містить вказівку на спосіб вчинення злочину. Якщо в розглядуваному випадку спосіб вчинення злочину формально відповідає одному із вказаних в законі (наприклад, підпал), але з урахуванням обставин справи не відповідає узагальненій характеристиці “загальнонебезпечний спосіб”, то слід визнати відсутність передбаченої законом ознаки, яка характеризує спосіб вчинення злочину, оскільки відсутня загроза життю і здоров’ю людей або загроза заподіяння значних матеріальних збитків.

У науковій кримінально-правовій літературі під підпалом розуміється свідоме спричинення пожежі шляхом застосування джерела вогню до певних об’єктів²⁶⁹.

²⁶⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 254.

Запропонований кваліфікований склад злочину не може вважатися достатньо дослідженим, якщо не встановлено спосіб вчинення підпалу. Український дослідник М.Ю. Бузинарський умовно поділяє підпали за способами вчинення на п'ять основних груп²⁷⁰.

До першої групи належать підпали, що здійснюються без спеціальної підготовки, у звичному для конкретних умов місці зосередження легкогорючих або легкозаймистих матеріалів, що не вимагають значного вогневого імпульсу для запалення (наприклад, у місцях збереження сіна, концентрації сухою тощо). У таких випадках їм властиві такі особливості: по-перше, між підпалом і виявленням пожежі, як правило, проходить мало часу – через активний процес горіння легкозаймистих речовин або матеріалів; по-друге, ознаки вогнища (або вогнищ) пожежі можуть не зберегтися. Тому цю групу підпалів характеризує, здебільшого, необережне поводження з вогнем та потрапляння на об'єкт як джерела запалювання іскор від розпалених поблизу багать.

Підпали другої групи характеризуються застосуванням допоміжних горючих матеріалів чи речовин, зібраних на місці підпалу або принесених із собою, для гарантованого запалення об'єкта. Такий спосіб підпалів є найбільше поширеним. Його особливості характеризуються використанням легкозаймистих речовин на початковій стадії горіння, що може супроводжуватися специфічними ознаками (характер диму, полум'я тощо).

Підпали третьої групи вчиняються з використанням спеціальних, заздалегідь підготовлених запальних пристроїв, розрахованих на маскування злочинних дій і на певний час займання. Це означає, що пожежа може виникнути через значний час після встановлення пристроїв для підпалу; вони можуть бути встановлені в період, який виключає необхідність таємно проникати до місця підпалу.

Підпали четвертої групи вчиняються шляхом спеціального створення умов для виникнення пожежі, що імітують необережність або ненавмисне порушення правил пожежної безпеки. До такого спосо-

²⁷⁰ Бузинарський М.Ю. Способи вчинення умисного знищення майна шляхом підпалу з метою приховання інших злочинів / М.Ю. Бузинарський // Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 7-9.

бу підпалу частіше вдаються особи, добре обізнані з обстановкою, бо працюють на об'єкті чи в приміщеннях, де виникла пожежа.

До п'ятої групи належать підпали, вчинені такими способами та за таких умов, що характерні для всіх або для частини зазначених вище груп підпалів²⁷¹.

Під іншим загальнонебезпечним способом, на нашу думку, розуміється будь-який інший, крім підпалу, спосіб знищення, зруйнування або пошкодження релігійних споруд чи святинь, внаслідок якого створюється небезпека життю чи здоров'ю багатьох людей, заподіяння шкоди багатьом матеріальним об'єктам тощо. На думку українського правознавця, професора М. І. Хавронюка, загальнонебезпечність способу знищення чи пошкодження будь-якого майна визначається з урахуванням факту створення небезпеки для життя чи здоров'я громадян, властивостей майна, якому заподіюється шкода, засобів знищення чи пошкодження, місця вчинення діяння²⁷².

Крім того, як кваліфікуючу ознаку пропонуємо передбачення настання таких наслідків з необережності, як загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Поняття “загибель людей” означає настання смерті одного або кількох осіб. Поняття “тяжкі наслідки” (“інші тяжкі наслідки”) є оціночним, у зв'язку з чим для його конкретизації потрібні певні критерії. На наш погляд, такими критеріями можуть бути:

- безпосереднє заподіяння шкоди здоров'ю людей – тяжкі тілесні ушкодження одній або кільком особам, середньої тяжкості тілесні ушкодження двом або більше особам;

- істотне погіршення стану громадської безпеки (акти непокори, групові порушення громадської безпеки, масові заворушення, викликані знищенням, зруйнуванням, пошкодженням, оскверненням або утриманням релігійних споруд чи святинь);

²⁷¹ Бузинарський М.Ю. Способи вчинення умисного знищення майна шляхом підпалу з метою приховання інших злочинів / М.Ю. Бузинарський // Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 7-9.

²⁷² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.]; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 163.

- заподіяння значних економічних збитків – спричинення матеріальних збитків в особливо великих розмірах (у тому числі – пов'язаних із відновленням релігійних споруд чи святинь).

* * *

Таким чином, пропонуємо родовим об'єктом злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, вважати суспільні відносини, які гарантують реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина в політичній, соціальній і особистій сферах життєдіяльності.

Відповідно до нашої позиції щодо визначення родового об'єкта, пропонуємо змінити назву розділу V Особливої частини КК України і викласти її у такій редакції: “Злочини проти політичних, соціальних та інших особистих прав і свобод людини і громадянина”.

Пропонуємо як видовий об'єкт досліджуваних злочинів вважати групу однорідних суспільних відносин у сфері діяльності, спрямованої на забезпечення реалізації свободи світогляду і віросповідання.

Враховуючи нашу позицію щодо розмежування об'єкта кримінально-правової охорони та об'єкта злочину, пропонуємо об'єктом кримінально-правової охорони для статей 178, 179 КК України вважати суспільні відносини, що забезпечують свободу віросповідання, яка включає свободу сповідувати будь-яку релігію, безперешкодно відправляти одноособово чи колегіально релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, а основним безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 178, 179, – порушення встановленого порядку поведінки з релігійними святинями, релігійними спорудами чи культовими будинками щодо збереження, використання цих об'єктів при здійсненні релігійних обрядів для задоволення релігійних потреб віруючих, у тому числі для їхнього духовного виховання. Обов'язковим додатковим об'єктом слід вважати право власності на зазначені об'єкти, тобто право релігійних організацій та громадян володіти, користуватися та розпоряджатися релігійними святинями, релігійними спорудами чи культовими будинками.

На нашу думку, справедливою є позиція вчених, які вважають, що термін “культові будинки” є складовою поняття “релігійні споруди”, тому вважаємо за необхідне вилучити його з диспозиції статті 178 КК України. Виходячи з цього, пропонуємо під релігійними спорудами розуміти будівлі та інші архітектурні конструкції, спеціально призначені для задоволення релігійних потреб людей. До них можна віднести храми, собори, кафолікони, церкви, костели, кірхи, каплиці, дзвіниці, кампаніли, монастирі, лаври, мечеті, мінарети, синагоги, кенаси, дацани, ступи, пагоди, святилища, мавзолеї, капища, дольмени, менгіри, молитовні доми та інші архітектурні конструкції релігійного призначення.

Також пропонуємо власне визначення релігійних святинь як предметів, об’єктів чи територій, які пов’язані з певним культом і, за переконаннями віруючих, мають унікальні надприродні (магічні) властивості впливу на людину і природу, через що набувають надзвичайного релігійного значення, і які є об’єктами поклоніння і особливої шани.

Ознаки діяння у об’єктивній стороні злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, описані в законі дуже лаконічно, що викликає певні труднощі і у розумінні цих ознак, і в кваліфікації даних злочинів.

Проаналізувавши наведені варіанти тлумачення термінів, що застосовуються у статтях 178, 179, і враховуючи особисті роздуми, ми дійшли висновку, що основними і загальними ознаками злочинного впливу на релігійні споруди та святині у досліджуваних статтях Кримінального кодексу є: втрата ними духовно-ціннісних (релігійних) властивостей, обмеження їх використання за призначенням, можливість відновлення. Спосіб впливу на релігійні споруди та святині може бути будь-яким (механічним, фізичним, хімічним тощо) і на кваліфікацію не впливає.

На підставі визначених критеріїв ми можемо уніфікувати побудову вказаних термінів і запропонувати власні визначення:

- знищення – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується повною незворотною

ною втратою нею духовно-цінносних (релігійних) властивостей і неможливістю використання за призначенням.

- зруйнування – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується значною зворотною втратою нею духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і значним обмеженням використання за призначенням, з можливістю її відновлення;

- пошкодження – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується незначною зворотною втратою нею духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і частковим обмеженням використання за призначенням, з можливістю її відновлення;

- осквернення – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується паплюженням її духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і неможливістю використання за призначенням;

- утримання – це самоправні дії винного щодо збереження релігійної споруди чи святині під своїм контролем, які характеризуються втратою власниками релігійної споруди чи святині можливості розпоряджатися та використовувати їх за призначенням.

Запропоноване вдосконалення термінологічної бази надасть можливість усунути низку недоліків нормативного регулювання охорони об'єктів релігійного культу в Україні.

Діяння, передбачені статтями 178, 179 КК України, можуть бути вчинені як у формі дії, так і у формі бездіяльності. Найпоширенішою формою вчинення даного злочину є дія, тобто активне поводження або активна діяльність людини. Як правило, дія виражається в застосуванні фізичного або іншого впливу на охоронюваний об'єкт, що приводить до настання наслідків.

Ми поділяємо точку зору вчених-правознавців, що склад злочину, передбаченого статтею 178 КК України, є матеріальним. Якщо у разі вчинення діяння, спрямованого на зруйнування або пошкодження релігійної споруди, злочинний результат не настає, має місце незакінчена злочинна діяльність. Якщо наслідки не настають у

результаті вчинення діянь, спрямованих на зруйнування або пошкодження релігійної споруди, то має місце замах на злочин (якщо наслідки не настають із причин, що не залежать від волі особи) або добровільна відмова (за наявності ознак даного правового інституту).

Що ж до статті 179 КК України, то, за нашим переконанням, тільки дві з трьох, названих у цій статті форм злочинних дій (утримання, осквернення) можна вважати закінченими з моменту їх вчинення (утримання – з моменту переходу релігійної святині під контроль винного, осквернення – з моменту вчинення дій, спрямованих на паплюження святині), тоді як знищення за своїм змістом передбачає настання суспільно небезпечних наслідків (термін “знищення” означає закінчений процес припинення існування святині як такої, на відміну від терміна “нищення”, який означає незакінченість такого процесу). Тому, в цілому, за юридичною конструкцією склад злочину, передбачений статтею 179 КК України, є формально-матеріальним.

Наслідки злочинів в диспозиції статей 178, 179 КК України позначені тими ж термінами, що й діяння, і стосовно релігійних споруд та святинь вони означають, відповідно – знищення, зруйнування, пошкодження, осквернення.

При вчиненні злочинів, передбачених статтями 178, 179, знищується, руйнується, пошкоджується, оскверняється, утримується майно, яке має спеціальний статус і, звісно, визначену грошову вартість. Тобто праву власності тієї фізичної чи юридичної особи, яка володіє релігійною спорудою та святинею, спричиняється шкода, яку можна оцінити в грошовому еквіваленті. Але в цих злочинах нематеріальна шкода, а саме шкода засадам суспільства в частині забезпечення свободи віросповідання, є більш суттєвою, такою, що має велику тривалість у часі і може спричинити шкоду:

- соціальну (шкодить належному вихованню людей щодо їх ставлення до загальнолюдських цінностей, а засвоєні моделі деструктивного поведіння потенційно містять небезпеку різноманітних, у тому числі більш тяжких, форм агресивного поведіння особи в майбутньому);

- психологічну (деякі дослідники висловлюють припущення, що деградація духовного середовища міняє ідентифікацію особистості, створюючи асоціації з низьким соціальним статусом);

- ідеологічну (як правило, знищення, зруйнування, пошкодження, осквернення, утримання релігійних споруд та святинь викликає значний громадський резонанс, що може спровокувати конфлікти у суспільстві, в тому числі релігійні, особливо коли подібні дії мають відповідні мотиви).

Щодо факультативних (додаткових) ознак об'єктивної сторони складів злочинів, то діюча редакція статей 178, 179 КК України не містить прямої вказівки на них, отже, значення для кваліфікації вони не мають.

Проведений аналіз діянь, передбачених статтями 178, 179, дає можливість стверджувати, що спільність юридичної конструкції об'єктивної сторони складу цих злочинів та спільність ознак їхніх предметів (часто релігійна споруда одночасно виступає як релігійна святиня), а також те, що всі названі ознаки об'єктивної сторони досліджуваних злочинів, передбачених зазначеними статтями, – це незаконні дії з вказаними об'єктами, робить можливим запропонувати для уніфікації цих понять об'єднання статей 178 і 179 під назвою “Умисні незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь”. Це надасть можливість внести відповідні зміни до Кримінального кодексу України і певною мірою зменшити навантаження на нього.

Факти вчинення незаконних дій щодо релігійних споруд чи святинь, пов'язані з побиттям осіб, які намагалися захистити ці об'єкти від посягання, доводять необхідність введення до досліджуваних статей кваліфікованого складу, який би передбачав кримінальну відповідальність за застосування насильства чи погрозу його застосування при знищенні, зруйнуванні, пошкодженні, оскверненні, утриманні релігійних споруд та святинь. Введення такого кваліфікованого складу надасть можливість забезпечення кримінально-правового захисту не тільки об'єктів релігійного культу, а й осіб, які стоять на перешкоді таким посяганням.

Щоб уніфікувати запропонований вченими підхід законодавця до охорони окремих об'єктів чужої власності, вважаємо необхідним до-

повнити досліджувані статті частиною, яка б передбачала кримінальну відповідальність за умисне пошкодження, осквернення, зруйнування чи знищення релігійної споруди або святині, вчинене шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом.

Крім того, як кваліфікуючу ознаку пропонуємо передбачення настання таких наслідків з необережності, як загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Поняття “загибель людей” означає настання смерті одної або кількох осіб. Поняття “тяжкі наслідки” (“інші тяжкі наслідки”) є оціночним, у зв’язку з чим для його конкретизації потрібні певні критерії. На наш погляд, такими критеріями можуть бути:

- безпосереднє заподіяння шкоди здоров’ю людей – тяжкі тілесні ушкодження одній або кільком особам, середньої тяжкості тілесні ушкодження двом або більше особам;

- істотне погіршення стану громадської безпеки (акти непокори, групові порушення громадської безпеки, масові заворушення, спричинені знищенням, зруйнуванням, пошкодженням, оскверненням або утриманням релігійних споруд чи святинь);

- заподіяння значних економічних збитків – спричинення матеріальних збитків в особливо великих розмірах (у тому числі пов’язаних з відновленням релігійних споруд чи святинь).

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ НЕЗАКОННИХ ДІЙ ЩОДО РЕЛІГІЙНИХ СПОРУД АБО СВЯТИНЬ

3.1. Суб'єкт незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь

У кримінальному праві існують різні поняття та терміни, що позначають злочинця: “суб'єкт злочину”, “суб'єкт кримінальної відповідальності”, “особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння”.

Вітчизняний кримінальний закон суб'єктом злочину визнає фізичну, осудну особу, яка досягла до моменту вчинення злочину віку, з якого може настати кримінальна відповідальність (ст. 18 КК України).

Деякі вчені пропонують замінити поняття “суб'єкт злочину” на поняття “суб'єкт кримінальної відповідальності”, яке визначається як “фізична особа, що вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яка володіє осудністю та належним віком”²⁷³. За іншою точкою зору, поняття “суб'єкт злочину” і “суб'єкт кримінальної відповідальності” є різними за змістом: суб'єкт злочину – це особа, яка несе в собі психічне відношення до свого потенційного діяння і його наслідків, а суб'єкт кримінальної відповідальності являє собою “особу, ознаки якого диференціюють кримінальну відповідальність”²⁷⁴. Дійсно, для кримінальної відповідальності в цілому мають значення і такі ознаки, як стать і похилий вік особи (наприклад, в українському кримінальному праві вони мають значення при вирішенні питання про можливість застосування довічного позбавлення волі до особи); залежно від певних ознак особи може диференціюватися місце відбування нею покарання у вигляді позбавлення волі тощо. До складу ознак суб'єкта кримінальної відповідальності входять, таким чином, крім характеристик суб'єкта, що є ознаками складу злочину, ще й соціально-етичні характеристики особи²⁷⁵.

²⁷³ Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования / [Анашкин Г.З., Бородин С.В., Гальперин И.М., Загородников Н.И. и др.] ; отв. ред.: С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1987. – С. 65.

²⁷⁴ Козлов А.П. Понятие преступления / А.П. Козлов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 410.

²⁷⁵ Российское уголовное право. Общая часть / [Баулин Ю.В., Голик Ю.В., Звечаровский И.Э. и др.] ; под ред. В.С. Комиссарова. – СПб. : Питер, 2005. – С. 203.

Також від поняття “суб’єкт злочину” слід відрізнити поняття “особа злочинця”. Дані поняття стосуються однієї особи – людини, що вчинила злочин. Однак зміст цих понять і їх кримінально-правове значення не збігаються. Особа злочинця – це “сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об’єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв’язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом”²⁷⁶.

Суб’єкт злочину являє собою правове поняття та визначає юридичну характеристику особи, що вчинила злочин; він обмежений тільки ознаками (фізична особа, вік, осудність), які необхідні для настання кримінальної відповідальності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, і які становлять лише невелику частину ознак особи²⁷⁷.

Таким чином, поняття “особа злочинця” є більш широким, ніж поняття “суб’єкт злочину”. При цьому дані поняття мають різні функції: суб’єкт виступає як одна з умов кримінальної відповідальності, а особа злочинця враховується у кримінальному праві при індивідуалізації покарання, оскільки тільки комплексне врахування ознак особи може дозволити досягнути таких цілей покарання, як спеціальна превенція та виправлення засудженого.

Існує точка зору, згідно з якою в кримінальному законі термін “особа” є тотожним за змістом поняттю “суб’єкт злочину”. Особа в кримінальному праві має всі ознаки суб’єкта злочину, повністю йому рівноцінна; якщо особа не має ознак суб’єкта, до неї не можуть бути застосовані заходи покарання, вона не може бути співучасником злочину тощо²⁷⁸.

²⁷⁶ Кримінологія. Загальна та Особлива частини : [підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл.] / [Даньшин І.М., Голина В.В., Валуйська М.Ю., Лисодед О.В. та ін.] ; В.В. Голина (заг. ред.). – [2-ге вид., переробл. і доп.]. – Х. : Право, 2009. – С. 37.

²⁷⁷ Павлов В.Г. Субъект преступления в уголовном праве / В.Г. Павлов. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. юрид. акад., 1999. – С. 27.

²⁷⁸ Российское уголовное право. Общая часть / [Баулин Ю.В., Голик Ю.В., Звечаровский И.Э. и др.] ; под ред. В.С. Комиссарова. – СПб. : Питер, 2005. – С. 203.

У науці кримінального права, крім загального поняття “суб’єкт злочину”, ознаки якого отримали законодавче закріплення у статтях 18, 19, 22 КК України, існує проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб як суб’єктів злочину.

У вітчизняному кримінальному праві прийнято вважати, що суб’єктом злочину може бути лише фізична особа, юридична ж особа за загальноприйнятими правилами може нести лише цивільно-правову та адміністративну відповідальність.

Спроби встановлення кримінальної відповідальності юридичної особи як суб’єкта злочину здійснювали у проектах Кримінального кодексу України²⁷⁹, а також Республіки Казахстан²⁸⁰, однак унаслідок недостатньої пропрацьованості даного інституту та численних труднощів у його реалізації, він не знайшов свого законодавчого оформлення.

Згідно із Проектом Кримінального кодексу України, підготовленим за завданням Комісії ВРУ з питань правопорядку та боротьби із злочинністю авторським колективом на чолі з професором В.М. Смітінком, злочином, вчиненим юридичною особою, визнається заборонена Кримінальним кодексом дія або бездіяльність, виконана або санкціонована її керівником або колективним органом управління, що діяли від імені юридичної особи²⁸¹. Юридичні особи можуть нести кримінальну відповідальність за особливо тяжкі злочини проти миру та безпеки людства, здоров’я населення, проти держави, у сфері природокористування і господарювання у випадках,

²⁷⁹ Проект Кримінального кодексу України (підготовлений авторським колективом на чолі з заслуженим юристом України, доктором юридичних наук, професором В.М. Смітінком за завданням Комісії (тепер – Комітету) Верховної Ради України з питань правопорядку і законності та внесений народним депутатом О.Б. Матковським на розгляд Верховної Ради в першому читанні) // Іменем закону. – 1997. 16 трав. – № 20. – С. 1-16.

²⁸⁰ Концепція проекту Уголовно-процесуального кодекса Республіки Казахстан / Penalreform [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://tortureprevention.penalreform.org/resources/concept-criminal-code-republic-kazakhstan>

²⁸¹ Проект Кримінального кодексу України (підготовлений авторським колективом на чолі з заслуженим юристом України, доктором юридичних наук, професором В.М. Смітінком ... – № 20. – С. 1-16.

спеціально передбачених нормами Особливої частини Кодексу. До юридичних осіб можуть застосовуватися: кримінальна реституція (примусове і обов'язкове відшкодування засудженим заподіяної потерпілому матеріальної та моральної шкоди); конфіскація знарядь і засобів вчинення злочину; штраф; оголошення юридичної особи злочинною організацією і її ліквідація з конфіскацією майна²⁸².

Кримінальна відповідальність юридичної особи не виключає такої відповідальності відносно фізичної особи, що безпосередньо брала участь у незаконній діяльності юридичної особи або, що сприяла її здійсненню. Автори зазначеного Проекту зазначили також, що на юридичних осіб не поширюються положення, що стосуються: обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання, призначення покарання більш м'якого, чим передбачене законом, призначення покарання за сукупністю злочинів, умовно-дострокового звільнення, погашення судимості тощо.

Недостатньо пророблене розв'язання питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб міститься і у Проекті Кримінального кодексу Республіки Казахстан (1992 р.). Частина друга статті 13 Проекту встановлює, що за деякі діяння, що посягають на суверенітет республіки та основи державного управління, а також за злочини у сфері економіки в передбачених законом випадках поряд з конкретними посадовими особами кримінальній відповідальності підлягають також і юридичні особи, винні в проведенні неправомірної антидержавної та антигуманної діяльності²⁸³.

Незважаючи на досить оригінальні й цікаві, на перший погляд, думки та ідеї про встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, розглянутих як суб'єкти злочину в кримінальному за-

²⁸² Проект Кримінального кодексу України (підготовлений авторським колективом на чолі з заслуженим юристом України, доктором юридичних наук, професором В.М. Смітінком за завданням Комісії (тепер – Комітету) Верховної Ради України з питань правопорядку і законності та внесений народним депутатом О.Б. Матковським на розгляд Верховної Ради в першому читанні) // Іменем закону. – 1997. 16 трав. – № 20. – С. 1-16.

²⁸³ Концепція проекта Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан / Penalreform [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://tortureprevention.penalreform.org/resources/concept-criminal-code-republic-kazakhstan>

конодавстві, вони не мали загальної підтримки як серед науковців, так і юристів-практиків: “Принцип особистої відповідальності повинен означати, що до кримінальної відповідальності може бути притягнута лише фізична особа. Тому для визнання юридичної особи суб’єктом злочину, як пропонується в одному з проектів Кодексу, немає підстав”²⁸⁴.

Так само професор Н.Ф. Кузнецова вважала, що “поєднувати принципи вини та особистої відповідальності з невинною та колективною відповідальністю юридичних осіб неможливо. Вина завжди є нічим іншим, як психічним ставленням особи до свого діяння. Цієї вини у юридичних осіб немає”²⁸⁵.

Слід розділити позицію професора В.Д. Сорокіна, що кримінальна, адміністративна та дисциплінарна відповідальність настає винятково за винні діяння, які за своєю сутністю можуть застосовуватися тільки відносно фізичних осіб²⁸⁶.

Пропозиція прихильників встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб як суб’єктів злочину не тільки зазнавала серйозної критики з боку супротивників, а й не знайшла підтримки на законодавчому рівні. Не випадково даний інститут не отримав втілення як у Кримінальному кодексі України 2001 року, так і в Модельному Кримінальному кодексі для держав – учасниць СНД²⁸⁷, та й супротивників встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб серед учених-юристів значно більше, ніж прихильників.

²⁸⁴ Концепція розвитку законодавства України на 1997 – 2005 роки / [В.Ф. Опришко, М.І. Єрофєєв, В.К. Лисичко та ін.]; Ін-т законодавства ВРУ. – К., 1997. – С. 66.

²⁸⁵ Кузнецова Н.Ф. Цели и механизм реформы Уголовного кодекса / Н.Ф. Кузнецова // Советское государство и право. – 1992. – № 6. – С. 8; Бажанов М.И. Уголовное право Украины: Общая часть ... / М.И. Бажанов. – Днепропетровск: Пороги, 1992. – С. 42.

²⁸⁶ Скаун О.Ф. Теория государства и права: [учебник]. – Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – С. 476.

²⁸⁷ Модельный уголовный кодекс: Рекомендательный законодательный акт для Содружества Независимых государств. Принят на VII пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ 17 февраля 1996 г. / Межпарламентская Ассамблея государств – участников Содружества Независимых Государств [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журн.: <http://www.iacis.ru/html/?id=22&pag=30&nid=1>

Кримінальний кодекс України залишився на традиційній позиції: кримінальній відповідальності підлягає тільки осудна фізична особа (ст. 18 КК України).

Згідно зі статтею 18 КК України кримінальній відповідальності підлягає тільки особа, яка досягла до моменту вчинення злочину віку, з якого може настати така відповідальність. Отже, насамперед законодавець враховує, що людина як особа і як суб'єкт повинна пройти певне соціальне формування й розвиток. Із цієї причини, а також з міркувань гуманності встановлена нижня межа віку настання кримінальної відповідальності – шістнадцять і чотирнадцять років (відповідно, ч. 1 і ч. 2 ст. 22 КК України).

Слід зазначити, що категорія віку, що характеризує суб'єкт злочину, є гранично формальною ознакою – фактом досягнення віку, встановленого законом як вік настання кримінальної відповідальності. Це більше інших формальних ознак суб'єкта злочину може породжувати претензії до кримінального законодавства через одностороннє врахування принципу гуманізму (тільки щодо обвинувачуваного, але не щодо потерпілого). Крім цього, можна заперечувати справедливість закону та гуманність цієї норми навіть відносно особи, що вчинила правопорушення, але ще не досягла зазначеного віку. Адже некараність послабляє поняття про межу дозволеного, знижує почуття відповідальності, закріплює протиправний спосіб поведінки, який важко піддається корекції в подальшому, провокує дорослих розбещувати неповнолітніх при втягуванні їх у злочинну діяльність.

Більш узагальнені характеристики, що стосуються суб'єкта злочину, дані в частині першій статті 19 КК України “Осудність”. В юридичній літературі висловлювалися різні точки зору стосовно критеріїв осудності. Більшість юристів вважає, що формула осудності має два критерії: юридичний та медичний. Деякі вчені (наприклад, правознавець В.С. Трахтеров) вважають, що формулу осудності характеризують два критерії: інтелектуальний та вольовий. Медичний критерій вони не згадують, посиляючись на тлумачення слів “здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними”²⁸⁸.

²⁸⁸ Трахтеров В.С. *Вменяемость по советскому уголовному праву : конспект лекцій / В.С. Трахтеров.* – Х. : Изд-во Харьков. юрид. ин-та, 1966. – С. 7.

Інші науковці (С.І. Тихенко, І.М. Фарбер) вважають, що у формулі осудності наявний лише медичний критерій²⁸⁹.

На думку переважної більшості вчених, осудність характеризується двома критеріями: юридичним і психологічним. Юридичний критерій осудності – це факт вчинення злочину психічно здоровою особою, здатною усвідомлювати фактичну сторону і суспільну небезпеку свого діяння та керувати своїми діями під час вчинення злочину.

Психологічний критерій характеризує стан психіки особи під час вчинення нею злочину. Він характеризується двома ознаками:

1) можливістю повною мірою усвідомлювати характер своїх дій/бездіяльності, тобто як фактичну сторону, так і суспільну небезпеку свого діяння; та

2) керувати своїми діями²⁹⁰.

Деякі вчені виділяють три критерії формули осудності/неосудності:

1) юридичний – факт вчинення злочину певною особою;

2) психологічний – зумовлена психічним станом здатність особи усвідомлювати свої суспільно небезпечні дії та керувати ними;

3) медичний – наявність у особи психічного здоров'я²⁹¹.

Формула осудності, на нашу думку, складається з двох критеріїв: юридичного та психологічного.

Юридичний критерій осудності включає факт вчинення злочину психічно здоровою особою, яка здатна усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку злочину і керувати ними під час вчинення злочину. Ми приєднуємося до точки зору дослідниці Т.М. Приходько, згідно з якою вирішення питання про осудність виникає у зв'язку із вчиненням суспільно небезпечного діяння. Встановлений

²⁸⁹ Тихенко С.И. Невменяемость и вменяемость / С.И. Тихенко. – К. : Юриздат НКЮ СССР, 1927. – 104 с.

²⁹⁰ Кримінальне право України : Загальна частина : [підручник] / [Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та ін.] ; відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв; наук. ред. В.А. Клименко та М.І. Мельник. – К. : Правові джерела, 2002. – С. 126.

²⁹¹ Богомягков Ю.С. Проблемы невменяемости в советском уголовном праве: (Понятие вменяемости) : [учеб. пособ.] / Ю.С. Богомягков. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1978. – С. 20.

факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, складатиме зміст юридичного критерію лише тоді, коли буде доведено, що дане діяння вчинене саме тією особою, щодо якої вирішується питання про осудність²⁹².

Психологічний критерій характеризує стан психіки суб'єкта під час вчинення злочину, тобто виявляє рівень розвитку його психічних функцій, і це зумовлює здатність особи усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку вчиненого злочину, а також здатність керувати ними. Ця здатність є показником належного психофізичного та вікового розвитку людини.

Інтелектуальна ознака психологічного критерію характеризує здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати фактичну сторону та суспільну небезпеку вчиненого діяння і його наслідки. Ця здатність формулюється з урахуванням соціального досвіду людини, шляхом переосмислення усієї інформації, яка надходить із зовнішнього світу.

Під вольовою ознакою психологічного критерію розуміється здатність особи під час вчинення злочину керувати своїми діями. Це означає, що людина у разі отримання інформації із зовнішнього світу, керуючись своїми переконаннями, бажаннями, здатна контролювати свої дії з погляду права, моралі, обираючи при цьому певну форму вияву своєї волі (законну або незаконну).

Фактично психологічний критерій осудності характеризує три ознаки: інтелектуальну, вольову та емоційну. Однак до формули осудності включені лише дві ознаки: інтелектуальна та вольова. Емоційна ознака не має самостійного значення, але вона повинна враховуватися при встановлюванні осудності, оскільки у разі вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, наприклад, у стані сильного душевного хвилювання, постає питання про можливість бути суб'єктом злочину. Так, якщо судово-психологічна експертиза визнає, що злочин було

²⁹² Приходько Т.М. Проблема обмеженої осудності в кримінальному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 "Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право" / Т.М. Приходько. – К., 2001. – С. 9.

вчинено під впливом сильного душевного хвилювання (яке обмежує можливості усвідомлювати значення своїх дій та їх регулювати), спричиненого неправомірними або аморальними діями потерпілого, то ця обставина відповідно до пункту сьомого частини першої статті 66 КК України може бути визнана судом як пом'якшувальна²⁹³.

Аналізуючи визначення осудності, яке дано законодавцем у частині першій статті 19 КК України, ми підтримуємо думку вітчизняних вчених, що слід змінити невдале формулювання “могла усвідомлювати свої дії”. Більш вдалим буде таке визначення: “могла усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння (дії/бездіяльності)”, оскільки вона характеризує свідоме ставлення особи до вчиненого злочину, а не стан свідомості взагалі²⁹⁴.

Не слід виключати можливості вчинення злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, іноземними громадянами та особами без громадянства.

У частині першій статті 6 КК України сказано, що особи, які вчинили злочин на території України, підлягають кримінальній відповідальності за Кримінальним кодексом України. Таким чином, йдеться і про громадян України, і про іноземних громадян (у тому числі – громадян СНД), і про осіб без громадянства або із подвійним громадянством.

Таким чином, якщо громадянин України вчинить незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь на території України, він буде нести кримінальну відповідальність за статтями 178, 179 КК України. Аналогічно вирішується питання щодо іноземних громадян, які не користуються імунітетом, та осіб без громадянства, якщо вони вчинять такі злочини на території України.

Відповідно до частини четвертої статті 6 КК України питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників

²⁹³ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [О.М. Алієва, А.П. Бабій, Л.К. Гаврильченко, Т.О. Гончар, І.С. Доброход та ін.] ; відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – [7-ме вид., перероб. і допов.]. – С. 131.

²⁹⁴ Гончар Т.О. Розвиток осудності у доктрині та кримінальному законодавстві України / Т.О. Гончар // Правова держава. – 2008. – № 10. – С. 108-109.

іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України, у разі вчинення ними злочину на території України вирішується дипломатичним шляхом.

Крім того, згідно з частиною першою статті 7 КК України, громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають на території України, які вчинили злочини (у т. ч. незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь) за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за Кримінальним кодексом України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У разі якщо такі особи зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за ці злочини на території України (ч. 2 ст. 7 КК України), що відповідає положенням частини першої статті 61 Конституції України, у якій йдеться про те, що ніхто не може бути двічі притягнутий до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення.

Таким чином, враховуючи критерії, які покладені законодавцем в основу правового інституту суб'єкта злочину, ми погоджуємося, що суб'єктом злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, згідно з положеннями статті 22 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), якій до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Це відповідає тяжкості і суспільній небезпеці цих злочинів.

Законодавець, конструюючи кримінально-правові норми, що містяться в статтях 178, 179 КК України, не передбачив наявність спеціального суб'єкта. Однак, як свідчить аналіз об'єктивної сторони даних складів злочинів, вказівка в статті на наявність спеціального суб'єкта злочину – такого як особа, що використовує своє службове становище, – є актуальною. Виділення спеціального суб'єкта стало б відображенням існуючої ситуації в даній сфері та вплинуло б на

кримінальну відповідальність за вчинення даних злочинів (шляхом диференціації покарання).

Службова особа може давати незаконні накази, виконання яких завдає шкоди релігійним спорудам чи святиням, або особисто своїми зусиллями чинити злочин проти віросповідання, використовуючи для цього свою посаду, або вступати в змову з іншими особами і забезпечувати вчинення такого злочину. У подібних ситуаціях злочин здійснюється лише завдяки службовому становищу винного (перевазі в посаді), який використовує його всупереч інтересам служби²⁹⁵. Так, наприклад, вище згадувався випадок, коли у 2012 році напередодні Дня Незалежності України в центрі міста Херсон бульдозером зруйнували храм, що був у спільному користуванні Німецької євангелічно-лютеранської церкви в Україні і Української греко-католицької церкви, й освячений хрест. На цьому місці врили глибоку яму. Акт вандалізму здійснено будівельною фірмою “Парнас”, представник якої безпосередньо керував діями робітників. При цьому поведінка його була демонстративно цинічною²⁹⁶.

З огляду на нашу пропозицію щодо передбачення спеціального суб’єкта в статтях, що встановлюють відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь, вважаємо принциповим з’ясування змісту спеціального суб’єкта злочину, встановлення його ознак, змісту та співвідношення термінів “посадова особа” та “службова особа”.

Деякі вчені спеціальними суб’єктами визначають осіб, які мають не тільки загальні властивості всіх суб’єктів злочину (осудність та вік), а й характеризуються додатково особливими, лише їм властивими якостями²⁹⁷. У цьому визначенні головний акцент робиться на різниці загального та спеціального суб’єкта злочину шляхом вказівки на додаткові ознаки, хоча вони й не конкретизуються.

²⁹⁵ Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К. : Вид-во Ін-ту законодавства ВРУ, 2002. – С. 464.

²⁹⁶ Бузак Т. Руйнування Храму, або “Коли закінчиться криза”? / Т. Бузак // Politiko [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://politiko.ua/blogpost5889>

²⁹⁷ Орлов В.С. Суб’єкт преступления по советскому уголовному праву / В.С. Орлов. – М. : Госиздат юрид. лит-ры, 1958. – С. 138.

Інші науковці вважають, що спеціальним суб'єктом є особа, яка має певні особливості, що передбачені в диспозиції відповідної норми Кримінального кодексу²⁹⁸.

Третя група юристів вважає, що спеціальним суб'єктом є особа, яка, крім необхідних ознак суб'єкта (осудність і вік), має ще й особливі додаткові ознаки, які обмежують можливість притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб за вчинений злочин²⁹⁹. У цьому визначенні не передбачено, на нашу думку, дуже важливе положення про те, що ознаки спеціального суб'єкта злочину повинні бути передбачені у кримінальному законі або виходити з нього.

Як бачимо, протягом розвитку кримінального законодавства в юридичній літературі висловлювалися різні думки стосовно змісту ознак, які характеризують спеціальний суб'єкт злочину.

Уперше спробу систематизувати види спеціальних суб'єктів шляхом їх класифікації зробили правознавці Н.С. Лейкіна та Н.П. Грабовська, які писали про ознаки, що характеризували: 1) державно-правовий статус особи (іноземець, особа без громадянства); 2) професійний статус, особливу якість роботи, що виконується; 3) посадове становище особи; 4) демографічні ознаки – стать, вік тощо³⁰⁰.

Інші вчені пропонували класифікацію, в якій характеризували: 1) правовий статус суб'єкта; 2) професію або діяльність суб'єкта; 3) взаємовідносини винного з потерпілим; 4) фізичні якості особи винного³⁰¹.

На думку правників В.І. Розенка, В.К. Матвійчука, всі ознаки спеціального суб'єкта злочину можна поділити на такі великі

²⁹⁸ Владимиров В.А. Субъект преступления по советскому уголовному праву : лекции / В.А. Владимиров, Г.А. Левицкий. – М. : Высш. шк. МООП РСФСР, 1964. – С. 8 ; Мирошниченко Н.А. Состав преступления : текст лекций / Н.А. Мирошниченко. – Одесса : Юрид. лит-ра, 2003. – С. 54.

²⁹⁹ Орымбаев Р.О. Специальный субъект преступления / Р.О. Орымбаев. – Алма-Ата : Наука, 1977. – С. 82 ; Устименко В.В. Специальный субъект преступления / В.В. Устименко. – Х. : Вища шк., 1989. – С. 8.

³⁰⁰ Курс советского уголовного права. Часть общая : в 2 т. / [отв. ред.: Беляев Н.А., Шаргородский М.Д.]. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1968. – Т. 1: Часть общая. – 1968. – С. 391.

³⁰¹ Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве / П.С. Дагель. – Владивосток: Изд-во Дальневост. гос. ун-та, 1970. – С. 90-91.

групи: 1) ознаки, що характеризують соціальну роль і правовий стан суб'єкта; 2) фізичні властивості суб'єкта; 3) взаємовідносини суб'єкта з потерпілим³⁰².

Професор Р.О. Орымбаев, наприклад, класифікує спеціальні суб'єкти з урахуванням таких ознак: 1) правового статусу особи; 2) демографічних (фізичних) властивостей винного; 3) посадового становища, виконання певної роботи та професії особи; 4) колишньої антисоціальної діяльності або повторності³⁰³.

Правознавець Н.А. Мирошниченко поділяє ознаки спеціального суб'єкта злочину таким чином: 1) ознаки, що характеризують державно-правовий статус особи (іноземець, особа без громадянства); 2) ознаки, що характеризують її професійний статус; 3) ознаки, що характеризують посадове становище, особливості роботи, що виконується; 4) демографічні ознаки – стать, вік, родинні становище³⁰⁴.

На думку академіка В.Я. Тація, ознаки спеціального суб'єкта злочину певною мірою є обмежувальними, тому що вони визначають, що певний злочин може вчинити не будь-яка особа, а лише та, яка має такі ознаки³⁰⁵.

Слід зауважити, що серед питань, які стосуються спеціального суб'єкта, найбільш дискусійними у вітчизняній кримінально-правовій науці є питання співвідношення понять “посадова” та “службова” особи та змісту терміна “службова особа”.

У чинному Кримінальному кодексі України відповідний розділ Особливої частини має назву “Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг”, а у примітці 1 до статті 364 КК України передбачено вже по-

³⁰² Розенко В.Г. Суб'єкт злочину : лекція / В.Г. Розенко, В.К. Матвійчук. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1993. – С. 27.

³⁰³ Орымбаев Р.О. Специальный субъект преступления / Р.О. Орымбаев. – Алма-Ата : Наук, 1977. – С. 50.

³⁰⁴ Мирошниченко Н.А. Состав преступления : Текст лекций / Н.А. Мирошниченко. – Одесса : Юрид. лит-ра, 2003. – С. 55.

³⁰⁵ Кримінальне право України: Загальна частина : [підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І. та ін.] ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х. : Юрінком Інтер-Право, 2001. – С. 144.

няття службової особи (хоча його зміст суттєво не відрізняється від змісту поняття посадової особи, що раніше передбачалося у Кримінальному кодексі 1960 року). Поряд з цим міститься вказівка, що службовими особами визнаються такі особи, які виконують вказані функції незалежно від форми власності, а у пункті 2 примітки 1 до статті 364 вказується, що службовими особами визнаються іноземці або особи без громадянства, які виконують обов'язки, передбачені у пункті 1 примітки 1 до статті 364. Аналіз кримінально-правових норм дозволяє стверджувати, що ані законодавець, ані науковці суттєвої різниці між термінами “посадова” та “службова” особи не вбачали.

На конституційному рівні поряд з терміном “службова особа” використовується також поняття “посадова особа”. Так, у статті 40 передбачено, що усі мають право направляти індивідуальні чи колективні звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законодавством строк. У статті 56 також поряд вживаються ці два терміни, зміст яких не розкривається³⁰⁶.

У статті 2 Закону України “Про державну службу” від 16 грудня 1993 року, який втратив чинність з 1 січня 2013 року, навіть спеціально виокремлюються посадові особи із числа державних службовців. Згідно з нею посадовими особами вважаються керівники, заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами та іншими нормативним актами покладається здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій³⁰⁷.

Відповідно до вітчизняного законодавства службових осіб можна поділити на:

³⁰⁶ Конституція України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 64 с.

³⁰⁷ Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

1) представників влади або місцевого самоврядування;

2) службовців, які на підприємствах, в установах чи організаціях, незалежно від форми власності, займають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій;

3) осіб, що виконують вказані функції за спеціальними повноваженнями, якими особи наділяються повноважним органом державної влади, місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом або повноважною посадовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом;

4) посадових осіб іноземних держав та міжнародних організацій, а також іноземних третейських суддів, суддів і посадових осіб міжнародних судів. У цьому випадку, на нашу думку, фактично йдеться про службових осіб публічного права.

Таким чином, аналізуючи зміст Кримінального кодексу України та вказаних нормативно-правових актів, слід зазначити, що, по-перше, термін “службова особа” є ширшим за поняття “посадова особа”, оскільки будь-яка посадова особа є службовою, але не кожний службовець визнається посадовою особою. Ці терміни можуть самостійно вживатися, але при цьому необхідно їх єдине, чітке визначення. По-друге, кримінально-правове визначення терміна “службова особа” є ширшим за його конституційно-правове визначення, тому в органічному (конституційному) законі пропонується передбачити єдине для всіх галузей права визначення службової особи. По-третє, немає правових підстав для виділення ознак службової особи у частинах третій та четвертій статті 18 КК України та ділити службових осіб на службових осіб приватного та публічного права, оскільки це ускладнює розуміння поняття службової особи.

Ще одним складним питанням при кваліфікації злочинів, що вчиняються службовими особами є питання про визначення змісту поняття “використання службового становища”.

У спеціальній літературі існує точка зору, що поняття використання службового становища потрібно обмежити, через віднесен-

ня до нього тільки посадових осіб, а також осіб, що виконують управлінські функції в комерційних або інших організаціях. Так, на думку правознавця А.В. Шнітенкова, вчинення злочинів “рядовим службовцем не свідчить про підвищену суспільну небезпеку вчиненого, а тому не може кваліфікуватися із застосуванням цієї ознаки. Більше того, в протилежному випадку будуть зрівнюватися по своїй кримінально-правовій оцінці злочини, вчинені суб’єктами, які суттєво різняться за характером наданих їм по службі повноважень”³⁰⁸.

Інші вчені справедливо відзначають таке: “Службові повноваження, більше того, можливості, наявні у особи завдяки її службі, службовому авторитету, не тільки здатні, але й насправді підвищують суспільну небезпеку вчиненого злочину. Навіть залишаючись рядовим службовцем, останній, перебуваючи в системі службової ієрархії, має, як правило, можливість посприяти, вплинути, ухвалити рішення, діючи в рамках своїх службових повноважень, яких не мають особи, що не є службовцями організації. Такі його особливі можливості по службі – як потенційні, так і реально здійснені – підвищують суспільну небезпеку злочинних діянь”³⁰⁹.

Неоднозначний підхід в оцінці протиправних дій службовців, що не належать до посадових осіб і осіб, які здійснюють управлінські функції в комерційних та інших організаціях, породив проблему криміналізації поборів (службової корисливості) особами, висновки яких є юридично обов’язковою передумовою для прийняття управлінських рішень уповноваженими суб’єктами³¹⁰.

Найбільш повне та змістовне визначення поняття “використання службового становища” можна вивести з коментаря професора М.І. Мельника

³⁰⁸ Шнітенков А.В. Использование служебного положения как квалифицирующий признак преступлений / А.В. Шнітенков // Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты : Материалы российского конгресса уголовного права (Москва, 29-30 мая 2008 г.). / [отв. ред. В.С. Комиссаров]. – М., 2008. – С. 331-334.

³⁰⁹ Иногамова-Хегай Л.В. Квалификация преступлений с использованием служебного положения / Л.В. Иногамова-Хегай, С. С. Черобедов // Уголовное право. – 2008. – № 4. – С. 25-30.

³¹⁰ Егорова Н.А. Теоретические проблемы уголовной ответственности за преступления лиц, выполняющих управленческие функции (управленческие преступления) : [монография] / Н.А. Егорова. – Волгоград : Перемена, 2006. – С. 255.

до статті 364 КК України: “це будь-яке умисне використання службовою особою, яка має владні повноваження, всупереч інтересам служби своїх прав і можливостей, пов’язаних з посадою”. Це передбачає наявність взаємозв’язку між службовим становищем винного і його поведінкою, яка виявляється в незаконних діях або бездіяльності. Службова особа прагне скористатися своїм службовим становищем, яке передбачає як наявність передбачених законами та іншими нормативно-правовими актами повноважень (прав і обов’язків), так і наявність фактичних можливостей, які надає їй сам авторитет посади (її загально визнана вага, важливість, впливовість)³¹¹.

Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що у злочинах, передбачених статтями 178, 179 КК України, особливості безпосереднього об’єкта посягання та механізм заподіяння шкоди даному об’єкту полягають у тому, що використання службовою особою свого службового становища як способу вчинення злочину значно підвищує типовий ступінь суспільної небезпеки³¹². Також нерідко саме службове становище значне полегшує вчинення злочину або взагалі робить його можливим³¹³.

З цього випливає, що питання, пов’язане з посиленням кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь, вчинені особою з використанням свого службового становища, є своєчасним.

На підставі вказаного, пропонуємо як кваліфікуючу ознаку незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь – вчинення зазначених дій службовою особою з використанням службового становища.

Отже, доходимо висновку, що суб’єктом злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, може виступати фізична осудна осо-

³¹¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [3-ге вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2005. – С. 850.

³¹² Волколупова В.А. Должностное лицо как субъект уголовной ответственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Волколупова В. А. – Волгоград, 2002. – С. 205-206.

³¹³ Тарасова Ю.В. Специальный субъект преступления и его значение в уголовном праве : [монография] / Тарасова Ю.В. ; [под ред.: Михлина А.С.]. – М. : ВНИИ МВД России, 2007. – С. 101.

ба (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), яка до вчинення злочину досягла шістнадцятирічного віку. Крім того, пропонуємо суб'єктом злочину (у запропонованій нами редакції частини другої статті 178 КК України) вважати службову особу, яка задля виконання злочинної мети використовує своє службове становище. Ці положення цілком відповідають тяжкості і суспільній небезпеці цього злочину.

3.2. Суб'єктивна сторона незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь

Однією з ознак складу злочину є суб'єктивна сторона злочину. Суб'єктивна сторона являє собою “внутрішній” зміст злочину. Це психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння. Безумовно, що основною категорією при притягненні до кримінальної відповідальності за вчинене діяння слід визнати суб'єктивну вину особи³¹⁴. Злочин, будучи конкретним актом поведінки людини, являє собою психофізичну єдність, у якій зовнішні прояви поведінки та викликані ними зміни в об'єктивній дійсності (об'єктивна сторона) нерозривно пов'язані із внутрішньою стороною – тими психічними процесами, які породжують, спрямовують і регулюють людську поведінку³¹⁵. Суб'єктивну сторону злочину характеризують вина, мотив і мета злочину.

Вина являє собою головну ознаку суб'єктивної сторони складу злочину та має низку особливостей. На відміну від інших ознак складу злочину, які можна тим або іншим чином побачити та охарактеризувати, вина – це внутрішнє ставлення особи до вчиненого діяння та наслідків, що настали від цього діяння. Таким чином, вже визначивши об'єкт злочину, об'єктивну сторону та суб'єкта злочину, необхідно встановити, чи дійсно даний суб'єкт винний у вчиненні злочинного діяння. Тому поряд зі складом злочину в українському

³¹⁴ Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / А.В. Наумов. – М. : Изд-во БЕК, 1996. – С. 59.

³¹⁵ Кравчук В.Л. Понятие “вина” в уголовном праве / В.Л. Кравчук // Закон и право. – 2005. – № 5. – С. 17-18.

кримінальному праві всебічно вивчаються питання, що стосуються вини, а також її форм.

У кримінальному законодавстві закріплюється принцип, відповідно до якого кримінальній відповідальності і покаранню підлягає тільки особа, винна у вчиненні злочину (ст. 2 КК України), і що вина виражається у формі умислу або необережності (ст. 23 КК України). Форма вини являє собою певне співвідношення елементів свідомості та волі особи, що вчинила злочин, тобто інтелектуального та вольового моменту, що пов'язані з двома елементами об'єктивної сторони злочину – діянням і наслідками.

Інтелектуальний момент – це усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння і передбачення суспільно небезпечних наслідків, коли:

- а) об'єктивна ситуація давала суб'єкту відповідну інформацію;
- б) у суб'єкта не було ніяких перешкод до сприйняття і усвідомлення цієї інформації.

При цьому усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння означає, що суб'єкт усвідомлює його соціальне значення, його шкідливість для суспільних відносин, що охороняються законом. Передбачення настання суспільно небезпечних наслідків означає усвідомлення суспільно небезпечних змін, вчинених діянням в об'єкті злочину (суспільних відносинах).

Вольовий момент вказує на практичну сторону усвідомлення і полягає в регулюванні практичної діяльності людини, тобто свідомому спрямуванні розумових і фізичних зусиль на досягнення мети або утримання від активності. Законодавчо вольовий момент визнається шляхом вказівки на:

- а) бажання настання суспільно небезпечних наслідків;
- б) свідоме допущення суспільно небезпечних наслідків;
- в) розрахунок на запобігання (ненастання) суспільно небезпечних наслідків.

Найпоширенішими та небезпечними є умисні злочини. Умисне діяння, свідомо спрямоване на заподіяння шкоди суспільству, створює більшу ймовірність фактичного заподіяння цієї шкоди. Суб'єкт

умисного злочину, як правило, обирає такий спосіб дії або бездіяльності, який свідомо для нього спрямований на заподіяння шкоди³¹⁶. В умислі відображається реальний перебіг дій, запрограмований на попередній стадії, але на відміну від етапу планування в умислі знаходить висвітлення розгорнута соціально-правова характеристика дій задля досягнення поставленої мети³¹⁷.

Аналіз наявних джерел кримінально-правової літератури виявив відсутність єдиної точки зору на суб'єктивну сторону складу злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України. Полеміка розгортається навколо визначення форми вини, характерної для незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь. Багато авторів у своїх роботах дотримуються позиції, відповідно до якої зазначені злочини можуть відбуватися тільки умисно, у формі прямого умислу³¹⁸. Деякі автори вважають, що такі злочини характеризуються умислом або необережністю³¹⁹. А деякі стверджують (на нашу думку, справедливо), що такі злочини можуть відбуватися як із прямим, так і з непрямим умислом³²⁰.

Визначаючи незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь як умисний злочин з прямим або непрямим умислом, ми маємо на увазі, що особа, яка його вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер вчиненого нею діяння, передбачала суспільно небезпечні наслідки, бажала чи допускала настання цих наслідків.

³¹⁶ Векленко С.В. Законодательное определение умышленной вины нуждается в совершенствовании / С.В. Векленко // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 15-17.

³¹⁷ Якушин В.А. Соотношение цели преступления с интеллектуальными моментами умысла / В.А. Якушин, С.В. Дубовиченко // Уголовное право. – 2006. – № 6. – С. 62.

³¹⁸ Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / Лихова Софія Яківна. – К., 2006. – С. 211, 214.

³¹⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / [Бойко А.М., Брич Л. П., Гришук В.К. та ін.]; ред.: М.І. Мельник. М.І. Хавронюк. – К. : Канон, 2001. – С. 418.

³²⁰ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [О.М. Алієва, А.П. Бабий, Л.К. Гаврильченко, Т.О. Гончар, І.С. Доброход та ін.]; відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – [7-ме вид., перероб. і допов.]. – Х. : Одиссей, 2011. – С. 334.

Усвідомлення і передбачення характеризують інтелектуальний момент даного умислу, а бажання чи допущення настання суспільно небезпечних наслідків – вольовий момент цього умислу.

При прямому умислі інтелектуальні ознаки полягають в усвідомленні суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності) і передбаченні його суспільно небезпечних наслідків. Хоча ці поняття і належать до однієї, інтелектуальної сфери психічної діяльності, але вони є різними за своїм змістом. Усвідомленість суспільно небезпечного характеру діяння містить у собі не тільки розуміння фактичної сторони того, що вчиняється, всіх обставин, що характеризують об'єктивні ознаки складу злочину, в тому числі значущість об'єкта і предмета посягання, характеру діяння, місця, часу, способу його вчинення та інших обставин, а й розуміння соціального значення діяння, його соціальної шкідливості.

Передбачення означає, що у свідомості певної особи склалося певне уявлення про можливі або неминучі наслідки свого діяння. При цьому передбачення тут має конкретний характер. Особа має чітке уявлення про розвиток причинного зв'язку, тобто про те, що саме від її конкретного діяння настануть або можуть настати конкретні суспільно небезпечні наслідки.

Вольова ознака прямого умислу – це бажання настання передбачуваних наслідків своєї дії чи бездіяльності. Частіше за все особа прагне в цьому разі досягти якої-небудь мети, задовольнити ту чи іншу потребу³²¹.

Так, 17 вересня 2011 року під Алуштою, у селі Корбекуль були вчинені незаконні дії стосовно мусульманської святині – розбитий надгробок мусульманського праведника Азіздевлетлі Баби. Як повідомив представник Духовного управління мусульман Криму Мустафа Девлетов, розбиті останки пам'ятника Азізу були знайдені 18 вересня.

Буквально за місяць до цього, 13 серпня 2011 року, був зруйнований та скинутий у водойму надмогильний камінь праведника

³²¹ Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 164.

Ескендера-Карли Азіза, недалеко від села Отарчик (Новоульянівка) Бахчисарайського району³²².

У цих випадках винні діяли з прямим умислом. Вони усвідомлювали суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачали неминучість настання суспільно небезпечних наслідків у виді знищення святині, бажали настання саме цих наслідків.

За непрямого умислу усвідомленість є аналогічною усвідомленості в умислі прямому. І в цьому разі свідомість особи передбачає розуміння всіх фактичних обставин, що характеризують об'єктивні ознаки конкретного складу злочину, в тому числі характеру і значення об'єкта і предмета посягання, характеру дії і бездіяльності, а також місця, часу, способу їх вчинення тощо. Вона також містить розуміння суспільної небезпечності, шкідливості свого діяння і його наслідків.

Передбачення за непрямого умислу має свою відмінну особливість. Як і за прямого умислу, воно має конкретний характер. Особа в цьому разі чітко усвідомлює, що саме її конкретна дія чи бездіяльність може спричинити конкретний суспільно небезпечний наслідок, і тим самим передбачає загалом розвиток причинного зв'язку між діянням і можливим його наслідком. Проте цей наслідок особа передбачає лише як можливий результат свого діяння. Передбачення неминучості настання наслідку за непрямого умислу виключається. Воля особи в цьому разі не спрямована на досягнення суспільно небезпечного наслідку. Саме в цьому і полягає розпізнавальна особливість передбачення наслідків за непрямого умислу. Однак основна сутність непрямого умислу – в його вольовій ознаці. Особливість такої ознаки полягає у відсутності бажання настання суспільно небезпечного наслідку. Незважаючи на передбачення такого наслідку, особа не відчуває потреби в його досягненні, воно не потрібно їй ні як основний, ні як проміжний наслідок. Тут має місце ситуація, за якої особа, не спрямовуючи свою волю на досягнення наслідку, все ж таки свідомо допускає його настання. Частіше за все таке свідоме допущення полягає в байдужому ставленні до наслідків. Інакше

³²² В Криму снова разгромили мусульманскую святыню / Крым. Комментарии [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://crimea.comments.ua/news/2011/09/19/104527.html>

кажучи, особа, не будучи зацікавленою у настанні суспільно небезпечного наслідку свого діяння, все ж допускає таку можливість³²³.

Так, згідно з рішенням Полтавського міськвиконкому № 173 від 11 травня 1994 року у власність релігійної громади було передано споруду Свято-Миколаївської церкви. Проте, всупереч Статуту громади, в квітні 2002 року голова громади Знаменський С. частину споруди, яка є спільною, сумісною власністю парафії, передав до користування комерційній структурі ТОВ “Діскос”, результати діяльності якої призвели до пошкодження релігійної споруди (ст. 178 КК України) та перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК України). Зокрема, понад 100 віруючих, серед яких особи похилого віку, ветерани Великої Вітчизняної війни, діти, студенти, за будь-якої погоди – в дощ, заметіль, морози – проводять церковну службу на подвір’ї церкви. Але ж значну частину треб взагалі поза приміщенням проводити неможливо³²⁴.

У даному випадку голова релігійної громади С. Знаменський та посадові особи ТОВ “Діскос” діяли з непрямим умислом. Всі обставини справи свідчать про те, що вони усвідомлювали суспільно небезпечний характер своїх дій і передбачали настання їх суспільно небезпечних наслідків. Коли ці особи давали наказ на проведення робіт на релігійному об’єкті, що має особливий статус, вони створювали обстановку, яка призвела до пошкодження та зруйнування окремих елементів споруди, і тим самим свідомо допускали можливість таких наслідків. А саме свідоме допущення наслідків виявилося в їх байдужому ставленні до настання суспільно небезпечних наслідків.

Зміст умислу характеризується сукупністю тих об’єктивних ознак незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь, які відбиваються у свідомості винного і мають значення для кваліфікації вчиненого.

³²³ Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Балулін, В.І. Борисов та ін.] ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 165-166.

³²⁴ Заява Релігійної громади Свято-Миколаївської церкви м. Полтава Полтавської єпархії Української православної церкви Київського патріархату // Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://khpq.org.index.php?id=1094891824>

Інтелектуальний момент умислу при незаконних діях щодо релігійних споруд або святинь включає в себе усвідомлення об'єкта злочину, характеру дій, а також суспільної небезпеки та протиправності такого посягання. Вольовий момент полягає, перш за все, у бажанні вчинити незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь або свідомому допущенні суспільно небезпечних наслідків. *Таким чином незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь можуть здійснюватись як з прямим, так і з непрямим умислом.*

Поширеною є думка, що даний склад злочину характеризується умисною виною, а заподіяння шкоди з необережності складу даного злочину не утворює³²⁵. Деякі вчені, що дотримуються даної позиції, вважають, що необережне знищення або пошкодження релігійних споруд або святинь повинно кваліфікуватися як знищення або пошкодження звичайного майна. Збиток, нанесений релігійним спорудам або святиням, може розглядатися як тяжкі наслідки. Тому відповідальність за здійснення зазначених діянь повинна наставати за статтею Кримінального кодексу, що передбачає відповідальність за необережне знищення або пошкодження майна³²⁶.

Подібної точки зору дотримується дослідник О.М. Плютіна. Дана позиція викладається в такий спосіб: стаття про знищення або пошкодження майна з необережності потребує доповнення кваліфікуючою ознакою (виділеною на основі предмета злочину) – вчинене відносно пам'ятки історії, культури, релігії або іншого об'єкта, взятого під охорону держави, а так само предмета або документа, який має історичну, наукову, культурну або релігійну цінність. Окремі статті про знищення або пошкодження таких об'єктів або предметів треба декриміналізувати³²⁷.

³²⁵ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. докт. юрид. наук, Председателя Верховного Суда РФ В.М. Лебедева. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2005. – С. 608.

³²⁶ Щерба С.П. Преступления, посягающие на культурные ценности России: Квалификация и расследование / [С.А. Приданов, С.П. Щерба]; под ред. С.П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2002. – С. 43.

³²⁷ Плютіна Е.М. Уничтожение или повреждение имущества: проблемы квалификации и соотношения со смежными составами преступлений (По материалам судебной практики Краснодарского края) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Плютіна Елена Михайловна. – Краснодар, 2005. – С. 11.

Ми не погоджуємося з позицією О.М. Плютіної щодо такої декриміналізації, оскільки об'єкти злочинів, передбачених 196, а також статтями 178, 179 КК України різні – це відносини власності в першому випадку і суспільні відносини у сфері свободи віросповідання – в другому. Злочинні посягання на релігійні споруди або святині наносять шкоду, в першу чергу, конституційному праву на свободу віросповідання, і лише потім – відносинам власності. Декриміналізація норм, що передбачають кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь, фактично буде означати, що для суспільства і держави релігійні споруди або святині насамперед важливі через їх майнову цінність, тоді як їхня соціально значуща цінність розглядається лише як обставина, що обтяжує злочин. На нашу думку, декриміналізація статей 178, 179 КК України не припустима.

Однак існує інша позиція, відповідно до якої автори допускають можливість вчинення злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, у формі необережності. Такі діяння можуть бути наслідком проведення недоброякісних реставраційних робіт, нецільового використання релігійних споруд тощо.

Прихильники цієї точки зору пропонують доповнити Кримінальний кодекс нормою, що встановлює кримінальну відповідальність за необережне зруйнування або пошкодження релігійних споруд.

Але статті 178, 179 КК України передбачають лише умисні діяння щодо релігійних споруд або святинь, залишаючи за межами складу злочину необережну форму вини. І наша позиція полягає в тому, що діяння, передбачені статтями 178, 179, вчинені з необережності, не мають необхідного ступеня суспільної небезпеки і не є злочинними.

Правильне встановлення суб'єктивної сторони злочину неможливе без вивчення та розкриття категорій “мотив” і “мета” злочину, тому що без них неможливо скласти уявлення про характер процесу, що відбувається у свідомості суб'єкта в момент вчинення діяння.

Завдяки тому що мотив являє собою внутрішню сутність поведінки людини, то ні усвідомлення суспільної небезпеки своєї дії (безді-

яльності), ні передбачення його суспільно небезпечних наслідків, ні наявність бажання або його відсутність (свідоме допущення, самопевнений розрахунок на запобігання тощо), ні настання цих наслідків не можуть бути зрозумілі поза цією психологічною сутністю.

Для правильної кримінально-правової оцінки велике значення має класифікація мотивів і цілей. Деякими вченими мотиви і цілі діляться за їхнім змістом (наприклад, ревності, помста тощо)³²⁸. Однак ця класифікація, важлива з погляду встановлення фактичного змісту злочину, найчастіше не має кримінально-правового значення. Так само не впливає помітно на кримінальну відповідальність і класифікація, заснована на ознаці усталеності (ситуативні і особистісні).

Наступна класифікація визначає, що в основі злочинної поведінки лежать такі основні мотиви, які можуть проявлятися у різних сполученнях:

- 1) суспільно-політичні;
- 2) соціально-економічні;
- 3) насильницько-егоїстичні;
- 4) легковажно-безвідповідальні³²⁹.

Але практично найкориснішою уявляється класифікація, що ґрунтується на моральній і правовій оцінці мотивів і цілей. Із цього погляду всі мотиви і цілі злочинів можна розділити на дві групи: 1) ганебні і 2) позбавлені ганебного змісту³³⁰.

До ганебних варто віднести ті мотиви і цілі, з якими закон пов'язує посилення кримінальної відповідальності: або в рамках Загальної частини (оцінює їх як обставини, що обтяжують покарання), або в рамках Особливої частини (розглядаючи їх у конкретних складах злочинів як кваліфікуючі ознаки, а також як необхідну умо-

³²⁸ Российское уголовное право. Общая часть : учебник / [С.В. Бородин, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова и др.]; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова; Ин-т гос-ва и права РАН. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Спарк, 2000. – С. 167.

³²⁹ Криминология : [учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. “Юриспруденция”] / [А.И. Гуров, А.А. Игнатьев, Н.Ф. Кузнецова и др.]; под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.В. Лунева. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Волтерс Клувер, 2005. – С. 287-289.

³³⁰ Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна : курс лекцій / Коржанський Микола Йосипович. – К. : Атіка, 2001. – С. 247.

ву кримінальної відповідальності за статтями про спеціальні види злочинів з посиленням покарання порівняно з більш загальними складами злочинів).

Ганебними варто визнати такі мотиви, як, наприклад, хуліганські (ст. 296, п. 7 ч. 2 ст. 115, ст. 299 КК України та ін.), корисливі (ч. 2 ст. 146, ст. 149, ст. 299 та ін.), расової, національної, релігійної ворожечі або розбрату (п. 3 ч. 1 ст. 67 та ін.), пов'язані з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України та ін.), помста за державну або політичну діяльність (ст. 112), помста за діяльність по охороні громадського порядку (ст. 348) тощо.

До ганебних цілей належать, зокрема, такі, як мета приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України), мета використання органів або тканин потерпілого (ч. 2, 3 і 4 ст. 143, ч. 3 ст. 149), мета залучення неповнолітнього у вчинення злочину (ст. 304), мета насильницької зміни або повалення конституційного ладу України (ст. 109), мета ослаблення держави (ст. 113).

Мотиви і цілі, з якими закон не пов'язує суб'єктивну підставу кримінальної відповідальності за спеціальні склади злочинів з більш суворими санкціями (наприклад, склад диверсії як спеціальний вид знищення або пошкодження майна) або її посилення в рамках Загальної (ст. 67) або Особливої частини КК України, належать до таких, що не мають ганебного змісту (помста, особиста ворожість тощо).

Крім цих двох груп мотивів і цілей, деякими криміналістами виділяється ще група мотивів і цілей суспільно корисного характеру³³¹. Представляється, що ані мотив, ані мета, які послужили психологічною основою кримінально-протиправного діяння, не можуть розглядатися як суспільно корисні. Тому класифікація, що виходить з наявності двох різновидів мотивів і цілей, є достатньою.

Мотив і мета можуть мати різне кримінально-правове значення залежно від того, наскільки важливими визнає їх законодавець у тому або іншому конкретному складі злочину. Як і інші факультативні ознаки складу злочину, мотив і мета виконують трояку роль.

³³¹ Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна : курс лекцій / Коржанський Микола Йосипович. – К. : Атіка, 2001. – С. 247.

По-перше, вони можуть перетворюватися в обов'язкові, якщо законодавець вводить їх до складу конкретного злочину як необхідну умову кримінальної відповідальності. Так, мотив корисливої або іншої особистої зацікавленості є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони зловживання владою чи службовим становищем (ст. 364 КК України), а мета ослаблення держави – обов'язковою ознакою диверсії (ст. 113).

По-друге, мотив і мета можуть змінювати кваліфікацію, тобто бути ознаками, за допомогою яких утворюється склад того ж злочину з обтяжуючими обставинами. У цьому разі вони не згадуються законодавцем в основному складі злочину, але за їх наявності змінюється кваліфікація і настає посилена відповідальність. Наприклад, викрадення людини з корисливих мотивів підвищує ступінь суспільної небезпеки цього злочину і перетворює його у кваліфікований вид (ч. 2 ст. 146).

По-третє, мотив і мета можуть бути обставинами, які без зміни кваліфікації пом'якшують або обтяжують кримінальну відповідальність, якщо вони не зазначені законодавцем при описі основного складу злочину і не передбачені як кваліфікуючі ознаки. Так, вчинення злочину відносно особи у зв'язку з виконанням нею службового або громадського обов'язку розглядається як обтяжуюча обставина, що підсилює покарання в рамках встановлених санкцій за вчинені злочини (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України).

Як вже зазначалось, статті 178, 179 КК України передбачають кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь. Найбільш поширеними мотивами вчинення цих злочинів є хуліганські, корисливі мотиви. Зі свого боку, вважаємо необхідним додати також релігійні та ідеологічні мотиви.

Хуліганський мотив займає особливе місце в мотиваційній структурі злочинності. Це один з розповсюджених мотивів вчинення злочинів.

Специфічним є цей мотив за своїм соціально-психологічним змістом. Навряд чи, мабуть, можна знайти який-небудь інший мотив, який би з погляду його соціально-психологічного змісту і фор-

ми прояву був би такий різноманітний і викликав таку складність у його визначенні.

Хуліганські мотиви нерідко іменують спонуканнями безпричинного, ірраціонального, позбавленого всякого змісту, незначними. Насправді ж хуліганські спонукання мають свою, особливу, характерну для них соціальну детермінацію, що укладається не стільки в зовнішніх обставинах вчинення злочину, скільки у внутрішніх причинах, зумовлених соціально-психологічними особливостями особи і обставинами її морального формування³³².

Професор І.М. Даньшин зазначає з цього приводу, що внутрішня сила, яка штовхає до вчинення хуліганських дій, зводиться не до одного якогось мотиву, а до багатьох з тих, які прийнято називати хуліганськими спонуканнями. Такими спонуканнями є: прагнення відкрито показати свою зневагу до оточення чи суспільства в цілому; явно протиставити свою поведінку громадському порядку; показати зневагу до особистої гідності людини і результатів її праці, а також до правил людського співіснування; прагнення виявити кримінально-карне бешкетування, хвастощі, п'яну хвацькість, свою "сміливість" і таким чином познущатися над беззахисним; виявити хоча б на короткий час свою "перевагу" над іншими законослухняними громадянами, а також інші негідні прояви. Усі перелічені спонукання можуть діяти окремо, але частіше – у певному поєднанні³³³.

Хуліганські дії, як правило, здійснюються особами, що перебувають у нетверезому стані, і зовні виражаються в руйнуваннях, ушкодженнях, браваді, насильницьких і інших діях, і тому їхню причину бачать головним чином у пияцтві, ламаності психіки.

Не можна пояснювати ці спонукання чисто біологічними особливостями, уродженими, за виразом Фрейда, інстинктами, зокрема інстинктом руйнування. Вони кореняться не в біологічній природі

³³² Волков Б.С. Мотивы преступлений. Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование / Б.С. Волков ; науч. ред.: М.Д. Лысов. – Казань: Изд-во Казан. гос. ун-та, 1982. – С. 49.

³³³ Кримінологія. Загальна та Особлива частини : [підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл.] / [Даньшин І.М., Голіна В.В., Валуйська М.Ю., Лисодед О.В. і ін.]; В.В. Голіна (заг. ред.). – [2-ге вид., переробл. і доп.]. – Х. : Право, 2009. – С. 139.

самої особи, а в соціальних умовах її формування і виховання. Не можна також пояснювати поведіння хулігана винятково парадоксальністю його думки і перекрученістю психіки, хоча ці моменти, безсумнівно, мають немаловажне значення в характеристиці цих спонукань.

В основі хуліганських спонукань звичайно лежить розгнуданий егоїзм, почуття озлобленості і незадоволеності, які доходять іноді до беззвітної злості і тупого розпачу, спричинені явною розбіжністю між рівнем домагань особи і наявних можливостей їхнього здійснення. Найчастіше цей рівень домагань є набагато завищеним у порівнянні з наявними можливостями, обумовленими не стільки особистими особливостями, а головним чином об'єктивними умовами їхнього здійснення. Але рівень домагань може бути і заниженим, що також не виключає почуття незадоволеності собою³³⁴.

Однак річ не тільки в рівні домагань і в розбіжності між ними і фактичними можливостями їх здійснення. Така розбіжність – невід'ємна риса життєвих протиріч, з якими стикається майже кожний. Вся річ у тім, як і за допомогою яких засобів ці протиріччя переборюються. Тут на перший план виступають обставини морального формування і виховання особи, особливо обставини, які вирішально вплинули на формування особистісної установки і системи потягів, потреб, інтересів³³⁵.

Особливість хуліганських спонукань і вчинених на їх основі одноїменних дій полягає в тому, що вони формуються під впливом безпосередньої ситуації. І в цьому випадку індивідуально-психологічні особливості особистості можуть відіграти вирішальну роль у її поведінці і вчиненні суспільно небезпечних дій.

Знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини належить до агресивних видів злочинної поведінки. Слід погодитись з думкою професора О. М. Литвака про доцільність поняття “агресивної злочинності”, яке об'єднало б усі

³³⁴ Лунеев В.В. Мотивация преступного поведения / В.В. Лунеев // Советское государство и право. – 1978. – № 11. – С. 184-190.

³³⁵ Криминология : учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. “Юриспруденция” / [А.И. Гуров, А.А. Игнатьев, Н.Ф. Кузнецова и др.]; под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.В. Лунеева. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Волтерс Клувер, 2005. – С. 141.

насильницькі правопорушення з іншими агресивними посяганнями. Він вважає, що агресію, як і всяку людську поведінку, можна поділити на три типи:

- 1) вольову (діяльність);
- 2) імпульсивну;
- 3) звичну³³⁶.

Імпульсивна агресія часто трапляється у слідчій і судовій практиці, особливо якщо злочин вчинено під впливом алкогольного сп'яніння, наркотичного збудження, психічних аномалій, що не виключають осудності. Як вважає О.М. Литвак, імпульсивні злочини суперечать вищому рівню системи диспозицій, тобто усвідомленим уявленням людини про свою позицію щодо моралі, честі, гідності, про загальнолюдські етичні та естетичні цінності³³⁷.

Професори О.М. Бандурка і А.Ф. Зелінський виділяють чотири різновиди імпульсивних актів вандалізму залежно від психічних станів правопорушників, що зумовили імпульсивну реакцію: а) вчинені у стані глибокого алкогольного сп'яніння; б) афективні, тобто вчинені під впливом сильного душевного хвилювання; в) зумовлені хворим станом психіки, що не виключає осудності; г) так звані “парадоксальні”, цілком нераціональні³³⁸.

Таким чином, перебування винного в одному з визначених психічних станів досить характерно для вчинення злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, з хуліганських мотивів.

Так, 29 березня 2006 року на проспекті Свободи, 1 у м. Львів громадянин Б., що проживає у Львові, непрацюючий, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, умисно перекинув та розбив фігуру Божої Матері, чим скоїв злочин, передбачений статтею 179 КК України. Про це повідомив ЦГЗ УМВСУ у Львівській області³³⁹.

³³⁶ Литвак О.М. Про кримінальну агресію та її витоки / О.М. Литвак // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ. – 2000. – № 2. – С. 3-9.

³³⁷ Там само. – С. 5.

³³⁸ Бандурка А.М. Вандалізм / А.М. Бандурка, А.Ф. Зелінський. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1996. – С. 128.

³³⁹ П'яний чоловік перекинув та розбив фігуру Божої Матері // Galinfo [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://galinfo.com.ua/news/4127.html>

Користь як мотив здійснення злочину в структурі злочинності займає одне з перших місць. Це не тільки розповсюджене, а й одне з найдужчих спонукань, що штовхають людей на вчинення злочинів.

У “Словнику української мови” користь визначається як прагнення до власної вигоди, наживи³⁴⁰. Аналогічне визначення користі дається в “Глумачному словнику російської мови Ожегова” та інших словниках³⁴¹. Отже, в українській мові цим поняттям позначаються крайні форми прояву егоїзму з приводу матеріальних благ – накопичення, корисливість, спрага наживи тощо.

Користь як мотив здійснення злочину означає, що в основі спонукальних причин суспільно небезпечного діяння лежить прагнення одержати яку-небудь матеріальну вигоду, користь. Саме таке розуміння користі ми знаходимо в постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи”³⁴². Згідно з пунктом 6 частини другої статті 115 КК України варто кваліфікувати як умисне вбивство, вчинене з корисливих мотивів, в разі, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв’язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов’язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди³⁴³. Користь, таким чином, при вчиненні злочину може виявлятися в різних формах.

Оскільки користь являє собою прагнення до незаконного збагачення і це збагачення здійснюється за рахунок чужих інтересів, остільки вона завжди пов’язана з порушенням майнових відносин, права влас-

³⁴⁰ Словник української мови : в 11 т. / гол. редкол.: Білодід І.К. [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 4: І-М. – 1973. – С. 289.

³⁴¹ Ожегов С.И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов / под. ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1986. – С. 256.

³⁴² Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 // Вісник Верховного суду України. – 2003 р. – № 1.

³⁴³ Там само.

ності інших осіб. Однак для визнання злочину вчиненим з користі не обов'язково, щоб майно, за рахунок якого винний прагне задовольнити свої корисливі інтереси, належало потерпілому. Важливо, щоб в основі вчинення злочину лежало прагнення одержати яку-небудь матеріальну вигоду або користь. Наприклад, вбивство потерпілого задля безперешкодного заволодіння майном третіх осіб повинне розглядатися як вчинене з користі³⁴⁴.

Щодо злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, то корисливий мотив може розглядатися як ознака суб'єктивної сторони цих злочинів, наприклад, при знищенні релігійної споруди з метою отримання земельної ділянки для комерційного будівництва на місці цієї споруди (згадуваний вище випадок у центрі Херсона)³⁴⁵. Або, як у випадку описаному далі. У ніч з 13 на 14 березня 2012 року неповнолітні злодії проникли у церкву святого Архістратиґа Михаїла, а наступної ночі – у церкву Усіх Святих Землі Української у місті Калуш Івано-Франківської області. Нічні “хазайнування” у калуських святинях стають традиційними, причому спостерігається той самий почерк: зловмисники проникають у святе приміщення через розбите вікно. Як повідомив декан Калуський УГКЦ мітрат отець Михайло Бігун, уже двічі розбивали капличку святої Анни на проспекті Лесі Українки та церкву святого Кирила і Методія. Були осквернені каплички святого Пантелеймона у лікарні в Підгірках та святого Івана Хрестителя біля ПК “Мінерал”. Зазнала злодійського нападу і церква Святого Духа на Височанці. Місяць тому, щоб проникнути у церкву святого Архістратиґа Михаїла, злодії розбили вітраж святого Павла. Цього разу вони пошкодили вітраж святого Петра. За словами отця Михаїла, у храмі розбиті всі дерев'яні скорбони для добровільних пожертв і, звичайно, забрані з них гроші. Вийти з церкви, очевидно, хотіли через вхідні двері, тому й розбили

³⁴⁴ Волков Б.С. Мотивы преступлений. Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование / Б.С. Волков; науч. ред. М.Д. Лысов. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – С. 46.

³⁴⁵ Бузак Т. Руйнування Храму, або “Коли закінчиться криза”? / Т. Бузак // Politiko [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://politiko.ua/blogpost5889>

скло в них³⁴⁶. Однією з можливих цілей таких дій може бути незаконне збагачення.

Мотиви релігійної ворожнечі та мотиви ідеологічного характеру поряд з корисливим мотивом є найнебезпечнішими і, на жаль, найпоширенішими в наш час.

Стаття 24 Конституції України проголошує: “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального положення, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками”³⁴⁷.

Порушення цього конституційного принципу врешті-решт призводить до виникнення конфліктів, людських жертв, масових заворушень і дестабілізації громадського порядку і безпеки. В обстановці соціальної нестабільності, що переживає країна, радикально налаштовані елементи використовують наявні соціальні та релігійні конфлікти, конфесійні розбіжності з метою досягнення своїх політичних і інших цілей.

Академічний тлумачний словник української мови розуміє нетерпимість як “небажання, невміння терпимо ставитися до когось, чого-небудь; нетерпиме ставлення”³⁴⁸. За тлумачним словником Даля, нетерпимістю є нетерпіння, нелюбов, нестерпність, відраза, огида, бажання зла³⁴⁹.

Видається слушною думка дослідника О.Ю. Савельєвої про те, що відмінності слід шукати у причині, що викликає таке негативне став-

³⁴⁶ Мельник Д. Спам’ятаймося: осквернення святині відбивається до 7-го (!) покоління // Д. Мельник / Дзвони Підгір’я [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://www.dzvony.if.ua/index.php?news=284>

³⁴⁷ Конституція України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 64 с.

³⁴⁸ Словник української мови : в 11 т. / гол. редкол.: Білодід І.К. [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т.5: Н-О. – 1974. – С. 394.

³⁴⁹ Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В.И. Даль. – [Репринт. изд.]. – М. : Изд. центр “Терра”, 1994. – Т. 2: И-О. – 1994. – С. 523.

лення³⁵⁰. Так, ворожість може ґрунтуватися на неприйнятті представників іншого віросповідання соціальною або релігійною групою, до якої належить винуватий. Якщо неприязнь до певної релігії формується в силу індивідуальних поглядів особи, то має місце ненависть.

На думку правознавця А.М. Попова, “релігійна нетерпимість в основі своїй має відповідні забобони, що формувалися упродовж тривалого часу. Релігійні забобони мають найбільшу руйнівну силу”³⁵¹.

Релігійна нетерпимість – це нетерпимість, вмотивована чиймись особистими релігійними переконаннями чи практикою або власне нетерпимістю до інших релігійних вірувань чи практик як таких. Вона виявляється на культурному рівні, а також є частиною догми деяких релігійних груп.

Просте твердження від імені релігії, що її власна система вірування і практики є правильною, а будь-які, що суперечать їй, вірування є неправильними, не являє собою релігійну нетерпимість. В історії часто траплялося, що основні релігії терпимо ставилися до інших практик. Релігійна нетерпимість – це коли група (суспільство, релігійна група) відмовляється терпимо ставитися до практик, осіб чи вірувань на релігійній основі. Релігійна нетерпимість може бути як винятково релігійною, так і служити прикриттям для прихованих політичних чи соціальних мотивів³⁵².

Для релігійної нетерпимості, ненависті або ворожнечі характерними є такі специфічні риси, як демонстративність, абстрагованість від особистих якостей конкретного адресата ненависті або ворожнечі, прагнення бачити у потерпілому дійсні або приписувані усій конфесії вади, нікчемність або відсутність безпосереднього приводу до цього конфлікту³⁵³.

³⁵⁰ Савельєва О.Ю. Ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью по российскому и зарубежному уголовному законодательству : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Савельева Ольга Юрьевна. – М., 2004. – С. 114.

³⁵¹ Попов А.Н. Убийства приотягчающих обстоятельствах / Попов А.Н. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 886.

³⁵² Религиозная нетерпимость // Википедия – свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://ru.wikipedia.org/wiki/Религиозная_нетерпимость

³⁵³ Савків І.М. Поняття расової, національної та релігійної нетерпимості у кримінальному праві України / І.М. Савків // Юридична психологія та педагогіка. – 2011. – № 2(10). – С. 90.

На думку вчених, на особистісному рівні мотив расової, національної чи релігійної ворожнечі виникає в злочинця внаслідок деформації свідомості і появи помилкових потреб, так званих квазі-потреб. Такими квазіпотребами стають:

- уявна необхідність “захисту” від представників інших рас, національностей, релігій;

- бажання показати “перевагу” представників однієї раси над іншими (наприклад, європеїдній раси над представниками негроїдної та монголоїдної);

- ненависть до представників інших рас, націй або віросповідань.

При цьому виникнення мотиву релігійної ворожнечі відбувається під впливом як внутрішньої установки особи, з одного боку, так і оточуючого соціального середовища, виховання, способу життя, конкретної ситуації – з іншого³⁵⁴.

Дослідник у сфері кримінального права Л.Г. Шнайдер у своєму дисертаційному дослідженні щодо злочинів за мотивом національної, расової, релігійної ненависті або ворожнечі чи кровної помсти виносить на захист три окремі положення при визначенні мотиву вказаних злочинів. Якщо їх подати в узагальненому вигляді, то під мотивом національної (расової, релігійної) ненависті або ворожнечі автор розуміє зумовлені певними потребами внутрішні спонукання, що виражають прагнення винного показати свою перевагу і неповноцінність потерпілого через його приналежність до конкретної (іншої) нації (раси, сповідуваної релігії), і внаслідок цього виразити своє ненависне до нього ставлення, принизити його гідність³⁵⁵.

Професор А.В. Савченко переконаний, що сутність злочину, скоєного з ненависті, полягає у тому, що злочинець вчиняє його з мотивів, викликаних його особистим ненависницьким (упередженим)

³⁵⁴ Ларкін М.О. Мотив як елемент криміналістичної характеристики злочинів проти особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі / М.О. Ларкін // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2010. – № 1. – С. 259-260.

³⁵⁵ Шнайдер Л.Г. Преступления по мотиву национальной, расовой, религиозной ненависти или вражды либо кровной мести в уголовном праве Российской Федерации : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 “Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право” / Шнайдер Людмила Геннадьевна. – М., 2006. – С. 8-9.

ставленням до жертви, котра має специфічний статус чи належить до певного соціального прошарку (зокрема, це представники інших релігійних конфесій). Винний прагне продемонструвати людську неповноцінність потерпілого через належність останнього до конкретної раси, нації (національності) чи етнічної групи або релігійної конфесії (вірвчення) та внаслідок цього виявляє своє упереджене, ненависницьке ставлення до нього³⁵⁶.

Так, за даними Харківської правозахисної групи, у травні 2011 року в Харкові підпалили мечеть, у Сумах на мечеті намалювали нацистську свастику, у вересні в Кременчуку розписали синагогу антисемітськими гаслами, те саме вчинили у Запоріжжі вже в лютому 2012 року³⁵⁷.

Важливо зазначити, що релігійна нетерпимість може стати мотивом до вчинення злочину не лише проти особи певного віросповідання, а й особи, яка не сповідує жодної релігії, а також проти атеїста.

Релігійна свобода дає право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, вільно вибирати, мати і поширювати релігійні й інші переконання.

Відповідно як мотив злочину слід розглядати релігійну ненависть або ворожнечу, спричинену сповіданням релігії іншої, ніж та, яку сповідує винний, сповіданням релігії взагалі або несповіданням релігії взагалі³⁵⁸.

Мотив релігійної нетерпимості може поєднуватися з іншими спонуканнями (помста, корисливість, хуліганські мотиви), у той же час він повинен серед них домінувати.

Крім того, мотив релігійної ненависті або ворожнечі досить часто конкурує з іншими мотивами злочинної поведінки. Серед них ви-

³⁵⁶ Савченко А.В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів / А.В. Савченко // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2010. – Ч. 1 (17). – С. 175.

³⁵⁷ Злочини на ґрунті ненависти в Україні: 2011-2012 // Інформ. портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://khp.org/index.php?id=1340883139>

³⁵⁸ Миникаева А.Ф. Религиозная ненависть или вражда как мотив совершения преступления: уголовно-правовой и криминологический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Миникаева Алсу Флюровна. – Казань, 2005. – С. 75.

діляються мотиви, що мають ідеологічний або релігійний характер. Вчиняючи злочини за такими мотивами, особа не стільки виражає ненависть або ворожнечу до іновірців, скільки прагне до перебудови соціуму відповідно до однієї з релігійних доктрин³⁵⁹. Наочним прикладом цього є події в Криму. Нами вже згадувався випадок про пошкодження мечеті у селищі Кореїз 12 липня 2011 року. За фактом наруги над культовою спорудою відразу подано заяву в міліцію й були сповіщені органи місцевої влади. Відомо, що відповідно до початкових результатів проведених розшукових заходів був отриманий опис зовнішності можливого злочинця.

Згідно з цією інформацією, він з'являвся біля мечеті неодноразово. Як і завжди, в день скоєння злочину поводив себе агресивно, вигукував націоналістичні лозунги, а також фрази про вищість релігії, яку буцімто сповідує³⁶⁰.

Існує чимало прикладів, коли незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь використовуються для привернення уваги громадськості до певних релігійних чи інших поглядів винного.

Так, у центрі Львова невідомі сплюндрували армянську церкву – пам'ятник архітектури XIV століття. Причому у дворі храму на стіні з'явився напис: “Україна для слов'ян. Геть євреїв та армян” та свастика³⁶¹.

У ніч на 23 серпня 2008 року у вінницькому мікрорайоні Вишенька на храмі Андрія Первозванного Української православної церкви Московського патріархату невідомі оранжевою фарбою з аерозольного балончика написали “Перуну слава”. Як відомо, Перун – язичницький бог³⁶².

³⁵⁹ Миникаева А.Ф. Религиозная ненависть или вражда как мотив совершения преступления: уголовно-правовой и криминологический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Миникаева Алсу Флоровна. – Казань, 2005. – С. 8.

³⁶⁰ Злочини на ґрунті ненависті в Україні. Крим. За результатами моніторингу Харківської правозахисної групи (квітень 2011 р. – квітень 2012 р.) // Відродження (Інформ. бюлетень). – 2012. – Вип. 8. – С. 4.

³⁶¹ Кузьменко А. На кладбище все спокойненько... пока его не посетят вандалы / А. Кузьменко // Уголовное дело. – 2005. – № 3.

³⁶² Костенко І. На православному храмі написали ім'я язичницького бога / І. Костенко // Gazeta.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://gazeta.ua/articles/vinnitsa-newspaper/_na-pravoslavnomu-hrami-napisali-im-ya-yazichnickogo-boga/248954

12 березня 2011 року з'явилося повідомлення про осквернення образів язичницьких богів на Лисій горі у Києві. Невідомі забили цвяхи у обличчя образів та підпалили образи, обклавши їх автомобільними скатами. За словами представників міжконфесійної рідновірської громадської організації, забивання замовлених цвяхів у дерев'яні частини будівлі з метою впливу на її мешканців або забивання цвяхів у інші дерев'яні предмети з метою наповнити їх шкідливою силою – відомий магічний шкідливий обряд.

Осквернення образів богів, пов'язаних з дохристиянською духовністю предків українців, набуло останнім часом системного характеру. Винними вважають представників інших релігій, що вороже ставляться до рідновірських конфесій та рідновірських святинь та культурних пам'яток³⁶³.

Є випадки неприкритого протистояння, ворожнечі між представниками різних конфесій. Так, 3 серпня 2009 року поблизу села Саджівки Гусятинського району Тернопільської області греко-католицькі священники разом з парафіянами привселюдно спалили та осквернили капище Перуна – місце паломництва Родового Вогнища рідновірів. Місцеві рідновіри, які захищали капище Перуна, були побиті та пограбовані.

Місце паломництва знаходилося поза межами села. Незважаючи на це, Бучацька єпархія УГКЦ і, зокрема, її місцевий священник села Саджівки, всупереч Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, сприйняли постання місця паломництва як привід до нагнітання ворожнечі та протистояння. Отець на проповідях почав вимагати знесення і спалення образу Перуна, бо інакше не буде служити “службу”. Символи етнічної української віри були проголошені сатанізмом та вселенським злом³⁶⁴.

³⁶³ Спроба знищення слов'янського капища на Лисій горі // Перунова Сотня [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://www.perunova-sotnia.org/news.php?readmore=20>

³⁶⁴ Греко-католицькі священники оскверняють святині рідновірів, організують побиття і грабунок / ВГОРУ – Всеукраїнське громадське об'єднання рідновірів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://http://vgoru.net/provokatsii/149-provokaciya.html>

На цих прикладах зрозуміло, що треба особливу увагу приділити соціальним наслідкам вчинених актів ідеологічного, релігійного вандалізму. Руйнування релігійних споруд та святинь впливають на емоційний стан оточення. Подібні дії сприймаються як симптом соціальної деградації, ознака ослаблення соціального контролю, що породжує занепокоєння, почуття страху і уразливості. Це, у свою чергу, провокує подальші деструктивні дії, збільшується імовірність нових руйнувань. Деякі дослідники висловлюють припущення, що деградація середовища змінює ідентифікацію особи, створюючи асоціації з низьким соціальним статусом³⁶⁵. У людей виникає також бажання помститися та посилюється підозрілість і ворожість стосовно молоді в цілому. Деякі види ідеологічного, релігійного вандалізму (наприклад, псування культових символів, написи, що містять агресивні висловлення на адресу окремих релігійних груп) можуть провокувати соціальні конфлікти.

Найбільш важливим соціальним наслідком подібного роду вандалізму є те, що засвоєні моделі деструктивного поведіння надалі повторюються в посиленій формі. Це значить, що вандалізм, у тому числі релігійний, ідеологічний, потенційно містить небезпеку різноманітних, у тому числі більш тяжких, форм агресивного поведіння особи в майбутньому³⁶⁶.

Спираючись на зазначене, вважаємо, що є сенс доповнити статтю 178 КК України частиною, що передбачає відповідальність за незаконне утримування, пошкодження, осквернення, зруйнування чи знищення релігійної споруди або святині з корисливих чи хуліганських мотивів або з мотивів релігійної нетерпимості чи привернення уваги громадськості до певних релігійних чи інших поглядів винного, одночасно підсиливши санкцію за вчинення цих суспільно небезпечних діянь.

³⁶⁵ Reade E. Household movement and social control / E. Reade // *Vandalism: Behavior and motivation* / Ed. by C. Levy-Leboyer. – Amsterdam : Hoth-Holland, 1983. – P. 247-260.

³⁶⁶ Goldstein A. *The psychology of vandalism* / Arnold P. Goldstein. – New York : Plenum Press, 1996. – 299 p.

* * *

Отже, доходимо висновку, що суб'єктом злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, може бути фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), яка до вчинення злочину досягла шістнадцятирічного віку. Крім того, пропонуємо у запропонованій нами редакції частини другої статті 178 КК України суб'єктом злочину вважати службову особу, яка для виконання злочинної мети використовує своє службове становище. Ці положення цілком відповідають тяжкості і суспільній небезпеці цього злочину.

Незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь можуть здійснюватись як з прямим, так і з непрямим умислом.

Зміст умислу характеризується сукупністю тих об'єктивних ознак незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь, які відбиваються у свідомості винного і мають значення для кваліфікації вчиненого. Інтелектуальний момент умислу при незаконних діях щодо релігійних споруд або святинь включає в себе усвідомлення об'єкта злочину, характеру дій, а також суспільної небезпеки та протиправності такого посягання. Вольовий момент полягає, перш за все, у бажанні вчинити незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь чи у свідомому допущенні суспільно небезпечних наслідків.

Статті 178, 179 КК України передбачають лише умисні діяння щодо релігійних споруд або святинь, залишаючи за межами складу злочину необережну форму вини. І наша позиція полягає в тому, що діяння, передбачені статтями 178, 179, вчинені з необережності не мають достатнього ступеня суспільної небезпеки, тобто не є злочинними.

Мотиви вчинення незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь не є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього складу злочину і не впливають на його кваліфікацію. Однак їх визначення має важливе значення для встановлення вини суб'єкта та її доказування, оцінки ступеня суспільної небезпеки вчиненого, а також для виявлення умов скоєння злочину та розробки спеціальних заходів з їх запобігання. Найбільш розповсюджені мотиви вчинення цього злочину – хуліганські, корисливі. Поряд з ними найнебезпечнішими і найпоширенішими в наш час є мотиви релігійної нетерпимості та ворожнечі, а також мотиви ідеологічного характеру.

Вважаємо, що є сенс доповнити статтю 178 КК України частиною, що передбачає відповідальність за незаконне утримування, пошкодження, осквернення, зруйнування чи знищення релігійної споруди або святині з корисливих чи хуліганських мотивів або з мотивів релігійної нетерпимості чи привернення уваги громадськості до певних релігійних чи інших поглядів винного, одночасно підсиливши санкцію за вчинення цих суспільно небезпечних діянь.

РОЗДІЛ 4

ВІДМЕЖУВАННЯ НЕЗАКОННИХ ДІЙ ЩОДО РЕЛІГІЙНИХ СПОРУД АБО СВЯТИНЬ ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ

Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, який було здійснено у попередніх розділах, дозволить чітко відмежувати суміжні склади злочинів.

У сучасному кримінальному законі законодавець приділив багато уваги питанню охорони різних видів майна від знищення або пошкодження. У розділі VI Особливої частини КК України міститься загальна норма, що встановлює кримінальну відповідальність за *умисне знищення або пошкодження майна* (ст. 194 КК України). У даній нормі не уточнюються види майна – воно визначено як чуже. Однак законодавець передбачив кілька спеціальних норм (тобто таких, що містять всі ознаки загальної норми, але, крім того, мають й свої специфічні риси). У таких випадках при кваліфікації кримінальна відповідальність настає згідно зі спеціальною нормою.

Стосовно ст. 194 КК України спеціальними нормами є статті 277, 347, 352, 378, 399, 411 тощо. У рамках нашої теми інтерес представляє виявлення ознак, що розмежовують склади злочинів, передбачених статтями 161, 178, 179, 180, 252, 297, 298.

Розмежовуючи склади, передбачені статтею 194 та статтями 178, 179 КК України, слід зазначити, що головною відмінністю, безсумнівно, є предмет злочину: чуже майно – в першому випадку, і майно, наділене особливими ознаками – релігійні споруди або святині – у другому. Саме наявність цих особливих властивостей предмета злочину служить критерієм розмежування об'єктів даних злочинів. У спеціальній літературі із цього приводу наявна думка, згідно з якою ці злочини посягають на одну і ту ж сферу суспільних відносин. У зв'язку із цим пропонується статтю, яка передбачає кримінальну відповідальність за посягання на пам'ятки історії, культури і археології виключити з кримінального закону, замість цього доповнити статтю, яка передбачає відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна кваліфікуючою ознакою: ті ж діяння, вчинені

відносно пам'ятки історії, релігії, культури або іншого об'єкта, взятого під охорону держави, а також предмета або документа, що має історичну, релігійну, наукову або культурну цінність³⁶⁷.

Ми вважаємо, що така позиція є дискусійною. Безсумнівно, релігійні споруди або святині є майном, але, на відміну від звичайного майна, вони є носіями важливих соціальних функцій. Шкода, заподіювана в результаті їх знищення або пошкодження, має більше моральний характер, ніж матеріальний. У першу чергу страждають відносини, що забезпечують свободу віросповідання, і тільки у другу – відносини власності. Таким чином, необхідно визнати, що дані злочини є різнооб'єктними. Міститися в одному розділі, а тим більше в одній статті, вони не можуть і не повинні.

Суміжним для статей 178, 179 КК України є злочин, передбачений статтею 161 КК України. Зазначена норма встановлює кримінальну відповідальність за *порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань*.

Безпосереднім об'єктом злочину є закріплений у Конституції України принцип рівності прав та свобод перед законом і судом та в громадянському суспільстві людини, особи і громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, місця проживання, ставлення до релігії, політичних та інших переконань. Предметом злочину є національна чи расова спільність людей, їхні права, культура, релігія, традиції³⁶⁸.

Таке порушення полягає в умисних діях, спрямованих на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих

³⁶⁷ Плотина Е.М. Уничтожение или повреждение имущества: проблемы квалификации и соотношения со смежными составами преступлений (По материалам судебной практики Краснодарского края) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Плотина Елена Михайловна. – Краснодар, 2005. – С. 9.

³⁶⁸ Севастьянова Т.Е. Кримінально-правова кваліфікація злочинів у сфері віросповідання / Т.Е. Севастьянова // Право і державне управління. – 2010. – № 1. – С. 68.

чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Під діями, спрямованими на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі і гідності слід розуміти будь-які дії, метою яких є значне посилення серед певних груп населення настроїв неприязні, почуття сильної ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій, приниження позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими. Це можуть бути: публічні підбурювання до вигнання за межі України або переселення в інші її регіони представників відповідних етнічних чи расових груп, розповсюдження матеріалів із завідомо неправдивими вигадками щодо таких груп, пропаганда расової, національної, релігійної винятковості або нетерпимості, наруга над певними історичними та культурними реліквіями національних меншин або титульної нації, заборона відзначення національних свят чи відправлення релігійних культів, знищення або пошкодження пам'яток чи споруд, які являють собою релігійну або культурну цінність якої-небудь групи населення, примушування до відмови від своєї національності тощо³⁶⁹.

Образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями передбачає скривдження, приниження гідності та інших почуттів представників окремих релігійних громад, конфесій, напрямів та течій (православних, католицьких, протестантських, старообрядницьких, іудейських тощо), зареєстрованих на території України в установленому порядку, або глум над такими, що належать їм, місцями богослужінь або релігійних зібрань, місцями паломництва, шанованими у тій чи іншій релігії³⁷⁰.

³⁶⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-ге вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 401.

³⁷⁰ Севастьянова Т.Є. Кримінально-правова кваліфікація злочинів у сфері віросповідання / Т.Є. Севастьянова // Право і державне управління. – 2010. – № 1. – С. 68.

Як бачимо, стаття 161 КК України передбачає досить великий, нечітко визначений перелік дій, які можна кваліфікувати як порушення рівноправності громадян залежно від ставлення до релігії. Незаконні дії стосовно релігійних споруд чи святинь є окремим, спеціальним випадком такого порушення, якщо пошкодження, осквернення та інші, передбачені статтями 178, 179 КК України, дії вчиняються з метою розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті або образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями.

Слід погодитися з позицією, згідно з якою, образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, поєднану з пошкодженням релігійних споруд чи культових будинків, паплюженням або знищенням релігійних святинь, треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтею 161 та статтями 178, 179 КК України.

Такою ж є наша позиція стосовно статті 180 КК України “*Перешкоджання здійсненню релігійного обряду*”. Перешкоджання відправленню релігійного обряду полягає у створенні будь-яких перепон, які суттєво ускладнюють чи унеможливають його здійснення. Воно може відбуватися шляхом погроз, застосування фізичного насильства, обману чи у будь-який інший спосіб і полягати, зокрема, в недопущенні віруючих до місця проведення релігійного обряду, завідомо неправдивому повідомленні про загрозу життю чи здоров'ю його учасників, необгрунтованій відмові у клопотанні про видачу дозволу на публічне проведення обряду, неправомірному вилученні предметів культу, які є необхідними для проведення обряду, тощо³⁷¹.

Якщо дії, спрямовані на зрив або перешкоджання релігійному обряду, супроводжуються заподіянням шкоди релігійним спорудам або святиням, такі діяння слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтею 180 та статтями 178, 179 КК України.

Як вже зазначалося, одним із видів релігійних святинь є святі місця, зокрема, місцевості, різноманітні природні утворення, особливі священні території, об'єкти перебування бога, божества, ду-

³⁷¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.]; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 446.

хів, які володіють надприродними властивостями (урочища, яри, печери, поляни, скелі, дерева, джерела, кургани). Доволі часто такі об'єкти є об'єктами чи складовою частиною об'єктів природно-заповідного фонду.

З цього випливає, що суміжним до статей 178, 179 КК України є склад злочину, передбачений статтею 252 КК України “*Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду*”.

Основний безпосередній об'єкт цього злочину - встановлений порядок охорони, відтворення і використання об'єктів природно-заповідного фонду України, інших територій та об'єктів, взятих під охорону держави, як специфічних елементів, що мають особливий екологічний статус. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя особи або інші блага³⁷².

Предметом злочину є:

- 1) території, взяті під охорону держави;
- 2) об'єкти природно-заповідного фонду.

Стаття 61 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року проголошує, що ділянки суші та водного простору, природні комплекси й об'єкти, які мають особливу екологічну, наукову, естетичну і народногосподарську цінність і призначені для збереження природної різноманітності, генофонду видів тварин і рослин, підтримання загального екологічного балансу та фонового моніторингу навколишнього природного середовища, вилучаються з господарського використання повністю або частково і оголошуються територією чи об'єктом природно-заповідного фонду України.

До складу природно-заповідного фонду України входять державні заповідники, природні національні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища³⁷³.

³⁷² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2005. – С. 627.

³⁷³ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ. – Ст. 546.

Також цим Законом як території, що взяті під охорону держави, визначаються курортні і лікувально-оздоровчі зони (території, які мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування і оздоровлення людей) (ст. 62), рекреаційні зони (ділянки суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму) (ст. 63)³⁷⁴.

Закон України “Про природно-заповідний фонд України” від 16 червня 1992 року дає більш детальну класифікацію територій та об’єктів природно-заповідного фонду України. Відповідно до статті 3 цього Закону до природно-заповідного фонду України належать:

- природні території та об’єкти - природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам’ятки природи, заповідні урочища;

- штучно створені об’єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва.

Заказники, пам’ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення.

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об’єктів, що оголошуються заказниками чи пам’ятками природи, мети і необхідного режиму охорони:

- заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні;

- пам’ятки природи поділяються на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні³⁷⁵.

Цікавим для нашого дослідження є те, що Закон, визначаючи статус об’єктів вказує на їх особливу екологічну, наукову, естетичну, господарську, а також історико-культурну цінність. Відповідно до цього такі території та об’єкти підлягають комплексній охоро-

³⁷⁴ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ. – Ст. 546.

³⁷⁵ Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 р. № 2456-ХІІ // Відомості ВРУ. – 1992. – № 34. – Ст. 502.

ні, порядок здійснення якої регулюється Законом “Про природно-заповідний фонд України” та законодавством України про охорону пам’яток історії та культури. Останнє в Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища” не згадується³⁷⁶.

У рамках нашого дослідження виникає проблема колізії норм – статті 252 і статті 179 КК України. Наприклад, умисне пошкодження невідомими скульптур язичеських богів, які знаходяться на території Національного заповідника “Хортиця” у Запоріжжі, може кваліфікуватися і за статтею 252 (заповідник “Хортиця” у 1994 році отримав статус Національного заповідника і є об’єктом природно-заповідного фонду, а скульптури є складовою цього об’єкта)³⁷⁷, і за статтею 179 (скульптури язичеських богів на Хортиці є святинами для релігії рідновірів в Україні)³⁷⁸. Об’єктивно таке діяння реально спричинятиме шкоду і встановленому порядку охорони, відтворення і використання об’єктів природно-заповідного фонду України, і реалізації права на свободу віросповідання. Розмежування можливо переважно за суб’єктивною стороною – як сприймає суб’єкт злочину посягання на предмет злочину: як на об’єкт природно-заповідного фонду чи як на релігійну святиню. Теоретично це можливо, але на практиці, на нашу думку, таке розмежування визначити дуже складно.

Ще одним суміжним складом для статей 178, 179 КК України є склад злочину, передбаченого статтею 297 КК України “*Наруга над могилою*”.

Зазначені склади мають різні родові об’єкти – суспільні відносини у сфері віросповідання та суспільні відносини у сфері моральності. Однак видовий і безпосередній об’єкти мають деякі схожі

³⁷⁶ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ. – Ст. 546.

³⁷⁷ Про інформацію Кабінету Міністрів України про здійснення державної політики щодо виконання законів України “Про природно-заповідний фонд України” і “Про охорону культурної спадщини” та про дотримання посадовими особами вимог чинного законодавства стосовно Національного заповідника “Хортиця” й інших історико-культурних заповідників і об’єктів природно-заповідного фонду : Постанова Верховної Ради України від 12 вересня 2002 р. № 140-IV // Відомості ВРУ. – 2002. – № 43. – Ст. 319.

³⁷⁸ На Хортице вандалы осквернили скульптуры языческих богов // Цензор.нет [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://censor.net.ua/news/131294>

риси, тому що ці злочини спрямовані на руйнування загальноприйнятих духовних і культурних цінностей.

Наявність у діях особи складу злочину, передбаченого статтею 297 КК України, буде мати місце лише у разі вчинення посягання на один або кілька предметів, до яких належать: могила або інше місце поховання, покійник або урна з прахом, а також предмети, що знаходяться в місці поховання або на покійнику.

Під могилою розуміється яма для поховання тіла померлого, а також насип, споруди (хрест, стела, камінь) над місцем поховання³⁷⁹. Коментуючи статтю 297 КК України, професор С.С. Яценко правильно зазначив, що могила може бути як індивідуальною, так і колективною, зокрема братською, де знаходяться рештки багатьох загиблих людей³⁸⁰.

Сама могила у традиційному розумінні може знаходитися на кладовищі або на окремо відведеній земельній ділянці для почесних поховань, на якій створюються меморіальні бульвари, сквери, парки і кургани.

До інших місць поховання вченими-юристами пропонується відносити склеп, гробницю, прицерковне кладовище, колумбарій, відведені відповідно до етичних, санітарних та екологічних вимог ділянки землі із впорядкованими на них кладовищами для поховання останків померлих, стіну скорботи для захоронення урн з прахом померлих, місце колективного погребіння колись репресованих, позначене на місцевості розпізнавальними знаками, і навіть корабель чи літак з тілами померлих³⁸¹.

³⁷⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2005. – С. 754.

³⁸⁰ Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / [Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.И., Клименко В.А., Матьшевский П.С. и др.] ; С.С. Яценко (отв. ред.). – [3-е изд., исправ. и доп.]. – К. : А.С.К., 2003. – С. 776.

³⁸¹ Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / [Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.И., Клименко В.А., Матьшевский П.С. и др.] ; С.С. Яценко (отв. ред.). – [3-е изд., исправ. и доп.]. – К. : А.С.К., 2003. – С. 776 ; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 3 т. / [П.П. Андрушко, Т.М. Арсенюк, О.Ф. Бантишев та ін.] ; за заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка. – К. : Форум, 2005. – Кн. 3 : Особлива частина (ст. 255-447). – 2005. – 584 с. – С. 120.

Відповідно до диспозиції статті 297 КК України предметом наруги над могилою є також урна з прахом покійного. Урна з прахом може розміщуватися у склепі, у стіні скорботи, у колумбарії або знаходитися вдома у родичів померлого³⁸², оскільки кримінальний закон не робить вказівки на місце перебування урни з прахом померлого як предмета злочину, передбаченого ст. 297 КК України.

Предметом розглядуваного злочину може бути і труп людини, який, на відміну від статті 212 КК УРСР 1960 року, вперше у статті 297 КК України 2001 року визнаний окремим предметом злочинного посягання. Трупом вважається тіло, його окремі частини або прах будь-якої людини після настання її біологічної смерті³⁸³.

До предмета злочину, передбаченого статтею 297 КК України, належать і предмети, що знаходяться в місці поховання або на трупі, до яких слід відносити будь-які речі, що знаходяться: 1) в могилі чи на ній або в іншому місці поховання: пам'ятники різних видів та елементи благоустрою могил (бордюри, квітники, плити замощення, світильники, вази, вінки, труна тощо); 2) на трупі людини: одяг, індивідуальні речі та прикраси, ордени і медалі та інше³⁸⁴.

Щодо предмета злочину, передбаченого статтею 179 КК України, – ним, так само, як і у статті 297, можуть бути як релігійні святині місце поховання та предмети, що в ньому знаходяться.

Деякі розходження має і об'єктивна сторона зазначених злочинів. Наруга над могилою або іншим місцем поховання проявляється в їх оскверненні (руйнуванні, розриванні, знищенні або пошкодженні надмогильних споруд, елементів благоустрою могил, нанесенні цинічних і зневажливих написів тощо)³⁸⁵. Щодо зруйнування або

³⁸² Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / [Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.И., Клименко В.А., Матышевский П.С. и др.] ; С.С. Яценко (отв. ред.). – [3-е изд., исправ. и доп.]. – К. : А.С.К., 2003. – С. 776.

³⁸³ Горб Н.О. Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Горб Наталія Олександрівна. – Запоріжжя, 2005. – С. 56.

³⁸⁴ Там само. – С. 57.

³⁸⁵ Горб Н.О. Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія, кримінально-виконавче право” / Горб Наталія Олександрівна. – К., 2005. – С. 11.

пошкодження релігійних споруд не обов'язково має ознаки осквернення, хоча і не виключає його.

Із суб'єктивної сторони злочини, передбачені статтею 297 та статтями 178, 179 КК України, можуть вчинюватися лише умисно, причому в останньому випадку важливо зібрати достатні докази про те, що винний знав про належність відповідного об'єкта до релігійних споруд або святинь.

Розглянемо інший склад, суміжний зі статтями 178, 179 КК України, а саме статтю 298. Дана норма встановлює кримінальну відповідальність за *незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини*. Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є моральні засади суспільства в частині ставлення до *об'єктів культурної спадщини*³⁸⁶. Не виключаються при цьому також порушення норм моралі у сфері міжконфесійних відносин, але вони не становлять основи ані родового, ані безпосереднього об'єкта злочину. Обов'язковим додатковим об'єктом виступає право власності.

За чинним Кримінальним кодексом України предметом складу злочину статті 298 є об'єкти культурної та археологічної спадщини, тоді як предметом злочину у статтях 178, 179 КК України виступають релігійні споруди або святині.

Виходячи з диспозиції норми, передбаченої статтею 298 КК України, предметом злочину є нерухомі пам'ятки – об'єкти культурної спадщини. Вони характеризуються такими рисами:

а) є нерухомими культурними цінностями – це місце, споруда (вит-вір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості;

б) донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, мистецького, наукового чи художнього погляду;

³⁸⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.]; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2005. – С. 13-14.

в) зберегли свою автентичність;

г) взяті державою під спеціальну охорону, свідченням чого є рішення компетентного органу про віднесення їх до об'єктів культурної спадщини національного або місцевого значення і занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України³⁸⁷.

Крім того, предметом злочину у частинах першій та четвертій статті 298 КК України виступають рухомі культурні цінності (археологічні предмети), що походять з об'єкта археологічної спадщини, під яким розуміється місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного поглядів і повністю або частково зберегли свою автентичність³⁸⁸.

Для ознак злочину, передбаченого статтею 298 КК України, визначення релігійних споруд або святинь цілком прийнятні, за умови, що ці об'єкти зареєстровані, відповідно до законодавства України, як об'єкти культурної спадщини. Так, за даними Державного комітету у справах національностей та релігій в Україні у власності, користуванні церков та релігійних організацій перебуває 3938 культових будівель, що є пам'ятками архітектури³⁸⁹. Це близько 18 відсотків загальної кількості таких будівель. Щодо Львівської області, то тут останній показник ще вищий і сягає аж 42 відсотків загальної кількості культових будівель³⁹⁰.

З об'єктивної сторони злочину, передбачені статтями 178, 179 і статтею 298 КК України, є подібними і виявляються у формі по-

³⁸⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2005. – С. 699.

³⁸⁸ Там само. – С. 700.

³⁸⁹ Звіт про забезпеченість церков і релігійних організацій України культовими будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні, станом на 01 січня 2008 р. // Державний комітет України у справах національностей та релігій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.scnm.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?curdir=44883>

³⁹⁰ Маркін В.І. Вдосконалення законодавства про кримінально-правову охорону релігійних споруд, культових будинків та релігійних святинь / В. І. Маркін // Юридична Україна. – 2009. – № 9. – С. 105.

шкодження, руйнування або знищення; тільки утримання, осквернення як спосіб вчинення злочину притаманно лише статті 179 КК України.

Більш того, на відміну, наприклад, від статті 194 КК України, у статтях 178, 179 і статті 298 кримінальна відповідальність за пошкодження, руйнування чи знищення предмета злочину не обумовлюється розміром заподіяної в результаті таких дій шкоди. Кримінально караним є будь-яке пошкодження, руйнування чи знищення таких предметів.

З наведеного можемо зробити висновок про співвідношення цих двох складів злочинів. Незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь тягнуть за собою відповідальність за статтями 178, 179 КК України, а якщо ці об'єкти являють собою особливу історичну чи культурну цінність і віднесені до об'єктів культурної спадщини національного або місцевого значення із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, то такі діяння потребують додаткової кваліфікації за статтею 298 КК України.

* * *

Таким чином, нами визначено ознаки, що дозволяють чітко розмежовувати злочини, передбачені статтями 178, 179 КК України, із суміжними кримінально-правовими діяннями. Основними з них є об'єкт, предмет злочину, зміст суб'єктивної сторони і деякі особливості об'єктивної сторони злочину.

Так, суміжним для статей 178, 179 КК України є злочин, передбачений статтею 161 КК України, який встановлює кримінальну відповідальність за *порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань*.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є закріплений у Конституції України принцип рівності прав та свобод перед законом і судом та в громадянському суспільстві людини, особи і громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, місця проживання, ставлення до релігії, політичних та інших переконань, тоді як у статтях 178, 179 КК України ним виступає свобода віросповідання.

Предметом злочину у статті 161 КК України є національна чи расова спільність людей, їх права, культура, релігія, традиції, у статтях 178, 179 КК України – релігійні споруди та святині.

Стаття 161 КК України передбачає досить великий, чітко не визначений перелік дій, які можна кваліфікувати як порушення рівноправності громадян залежно від ставлення до релігії. Незаконні дії стосовно релігійних споруд чи святинь є окремим, спеціальним випадком такого порушення, якщо пошкодження, осквернення та інші, передбачені статтями 178, 179 КК України, дії вчиняються з метою розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті або образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями.

Образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, поєднану з пошкодженням релігійних споруд чи культових будинків, паплюженням або знищенням релігійних святинь, треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтею 161 та статтями 178, 179 КК України.

Такою ж є наша позиція стосовно статті 180 КК України “*Перешкоджання здійсненню релігійного обряду*”. Перешкоджання відправленню релігійного обряду полягає у створенні будь-яких перепон, які суттєво ускладнюють чи унеможливають його здійснення. Якщо дії, спрямовані на зрив або перешкоджання релігійному обряду, супроводжуються заподіянням шкоди релігійним спорудам або святиням, таке діяння слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтею 180 та статтями 178, 179 КК України.

Одним із видів релігійних святинь є святі місця, зокрема місцевості, різноманітні природні утворення, особливі священні території, об'єкти перебування бога, божества, духів, які володіють надприродними властивостями. Доволі часто такі об'єкти є об'єктами чи складовою частиною об'єктів природно-заповідного фонду.

З цього випливає, що суміжним до статей 178, 179 КК України є склад злочину, передбачений статтею 252 “*Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду*”.

У разі коли предмет посягання є одночасно і об'єктом природно-заповідного фонду України, і релігійною спорудою чи святинею, виникає проблема колізії норм – статті 252 і статей 178, 179

КК України. Об'єктивно таке діяння реально спричинятиме шкоду і встановленому порядку охорони, відтворення і використання об'єктів природно-заповідного фонду України, і реалізації права на свободу віросповідання. Розмежування можливо переважно за суб'єктивною стороною – як сприймає суб'єкт злочину посягання на предмет злочину: як на об'єкт природно-заповідного фонду чи як на релігійну святиню.

Суміжним складом для статей 178, 179 КК України є також *наруга над могилою* (ст. 297 КК України).

Зазначені склади мають різні родові об'єкти – суспільні відносини у сфері віросповідання та суспільні відносини у сфері моральності. Однак видовий і безпосередній об'єкти мають деякі схожі риси, тому що ці злочини спрямовані на руйнування загальноприйнятих духовних і культурних цінностей.

Наявність в діях особи складу злочину, передбаченого статтею 297 КК України, буде мати місце лише у випадку вчинення посягання на один або кілька його предметів, до яких належать: могила, інше місце поховання, покійник або урна з прахом, а також предмети, що знаходяться в місці поховання або на покійнику.

Щодо предмета злочину, передбаченого статтею 179 КК України, – ним так само, як і у злочині, передбаченому статтею 297, можуть виступати як релігійні святині місце поховання та предмети, що в ньому знаходяться.

Деякі розходження має і об'єктивна сторона зазначених злочинів. Наруга над могилою або іншим місцем поховання проявляється в їх оскверненні (руйнуванні, розриванні, знищенні або пошкодженні надмогильних споруд, елементів благоустрою могил, нанесенні цинічних і зневажливих написів тощо). Тоді як зруйнування або пошкодження релігійних споруд не обов'язково має ознаки осквернення, хоча і не виключає його.

Із суб'єктивної сторони злочини, передбачені статтею 297 та статтями 178, 179 КК України, можуть вчинюватися лише умисно, причому в цьому разі важливо зібрати достатні докази про те, що винний знав про належність відповідного об'єкта до релігійних споруд або святинь.

Суміжним складом для статей 178, 179 КК України є також стаття 298, яка встановлює кримінальну відповідальність за *незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини*. Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є моральні засади суспільства в частині ставлення до об'єктів культурної спадщини. Не виключається при цьому також порушення норм моралі у сфері міжконфесійних відносин, але вони не становлять основи ні родового, ні безпосереднього об'єкта злочину. Обов'язковим додатковим об'єктом є право власності.

За чинним Кримінальним кодексом України предметом складу злочину статті 298 є об'єкти культурної та археологічної спадщини, тоді як предметом злочину у статтях 178, 179 виступають релігійні споруди або святині.

Для ознак злочину, передбаченого статтею 298, визначення релігійних споруд або святинь цілком прийнятні, за умови, що ці об'єкти зареєстровані, відповідно до законодавства України, як об'єкти культурної спадщини.

З об'єктивної сторони злочину, передбачені статтями 178, 179 і статтею 298 КК України, є подібними і проявляються у формі пошкодження, руйнування або знищення; тільки утримання, осквернення як спосіб вчинення злочину притаманне лише статті 179. Більш того, на відміну, наприклад, від статті 194, у статтях 178, 179 і статті 298 кримінальна відповідальність за пошкодження, руйнування чи знищення предмета злочину не обумовлюється розміром заподіяної в результаті таких дій шкоди. Кримінально караним є будь-яке пошкодження, руйнування чи знищення таких предметів.

З наведеного можемо зробити висновок про співвідношення цих двох складів злочинів. Незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь тягнуть за собою відповідальність за статтями 178, 179 КК України, а якщо ці об'єкти являють собою особливу історичну чи культурну цінність і віднесені до об'єктів культурної спадщини національного або місцевого значення із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, то таке діяння потребує додаткової кваліфікації за статтею 298 КК України.

ВИСНОВКИ

Комплексне кримінально-правове дослідження проблем незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь дозволяє зробити такі висновки:

1. На основі архівних, фондових і літературних джерел вітчизняних і інеземних науковців, а також каталогів, довідників в історичному аспекті умовно можна виділити декілька етапів розвитку законодавства про охорону свободи віросповідання на теренах України.

Узагальнюючи опрацьовані матеріали, ми умовно виділяємо такі етапи історичного розвитку зазначеного законодавства в Україні:

I етап (до X століття) – давньослов'янський дохристиянський;

II етап (XI-XVI століття) – київоруський християнський;

III етап (XVII століття – 1917 рік) – імперський;

IV етап (1917-1991 роки) – радянський;

V етап (1991 рік – до теперішнього часу) – сучасний, часів незалежності України. Вони різняться змістовністю, осяжністю, оригінальністю і специфікою висвітлення.

Перший, давньослов'янський дохристиянський етап характеризується тим, що кримінально-правова охорона права діяти відповідно зі своїми переконаннями, заснованими на служінні ідолам, а також санкції за пограння свого ідола та образу “ідолопоклонницьких почуттів” були гарантією індивідуальності та збереження самотності наших предків, тобто виконували позитивну соціальну функцію. Кримінально-правова охорона ідолопоклонства одночасно забезпечувала суверенітет. Ці положення звичасового права виступили далеким прообразом таких сучасних складів злочинів, як пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК України), незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК України).

Особливістю другого, київоруського християнського етапу є те, що церковні та світські кримінальні закони греко-римського права, які привносилися одночасно із процесом хрещення на Русь, вимагали відповідного національного підтвердження та закріплення, що

реалізувалося в статутній діяльності спочатку великих, а потім і удільних князів. Ця діяльність розкривала всю специфіку правових особливостей давньоруського права, і в цьому при специфічному змішуванні перекладених та вітчизняних норм народжується зовсім нове церковно-кримінальне право Київської Русі, яке, за свідченням багатьох дослідників, являло собою принципово нову правову форму.

Третій, імперський етап визначається тим, що посилення абсолютизму, зменшення авторитету духовної влади, яке виразилося в скасуванні патріаршества та заміні цього інституту Святішим Синодом, як бачимо, позначилося і на характеристиці релігійних злочинів.

Однак у зв'язку з цим більш важливим є відзначити тенденцію відділення держави від церкви. Відбувається поступова втрата внутрішньої єдності світської та духовної влади.

Віддаляючись від церкви, держава намагається заповнити прогалини, що утворилися, юридичними нормами, у тому числі кримінально-правового характеру. Сприяючи заміні віри за переконанням вірою за примушенням, світська влада вимушена була нарощувала масив релігійних злочинів. Так відбувається завжди, коли рівноцінною заміною внутрішньої переконаності вважається формальне дотримання зовнішніх правил.

Четвертий, радянський етап характеризується тим, що релігійно-суспільні процеси в Україні в радянський період відбувалися в рамках моделі антагоністичного відокремлення церкви від держави. Вже перші роки перебування більшовиків при владі в Україні засвідчили їх прагнення вести боротьбу за монопольне становище у державі правлячої партії, програмною метою якої було обмеження впливу, витіснення, а фактично – ліквідація релігії та церкви, нав'язування власних соціальних та духовних цінностей.

Незважаючи на суттєві відмінності стану церкви в різні часи радянського життя країни, цей період характеризується постійним тиском на церкву. В тому числі, це стосується націоналізації церковної та монастирської власності (культових будівель, інших споруд, цер-

ковного майна, частина якого згодом була передана в користування його колишнім власникам). Взагалі, після жовтневого перевороту секуляризація церковної власності в Україні була складовою загального процесу націоналізації приватної власності. За своєю господарською і правовою природою це був акт революційної експропріації власності, акт примусового переведення церковного майна в статус державної власності без будь-якої компенсації чи відшкодування. Результатом соціально-економічних змін стало пограбування церкви, позбавлення її політичних і майнових прав і можливостей розвивати матеріальну базу церковно-релігійного комплексу.

Зрозуміло, що в такій політиці від початку малося на увазі активне використання кримінально-правового механізму для забезпечення антирелігійної політики держави, що знайшло своє відображення у відповідних статтях кримінальних кодексів УРСР 1922, 1927 та 1960 років.

За період незалежності в Україні (п'ятий етап) було створено правове поле, що гарантує свободу релігії та церкви і за багатьма параметрами відповідає міжнародним критеріям і стандартам, в тому числі у сфері кримінально-правового забезпечення реалізації свободи світогляду та віросповідання.

Крім Конституції України, міжнародних документів, що регулюють відносини у сфері прав людини, свободи світогляду, релігії та віросповідання, Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, в Україні нині існують десятки законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють ті чи інші аспекти реалізації свободи віросповідання та діяльності релігійних організацій.

Це, передусім, Кримінальний кодекс України 2001 року, який містить статті, в яких кримінальна відповідальність передбачена за порушення рівноправності громадян залежно від їхньої расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161), незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду (ст. 180), посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання

релігійних обрядів (ст. 181), а також за пошкодження чи зруйнування релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178), незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179).

2. Родовим об'єктом злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, є суспільні відносини, які гарантують реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина в політичній, соціальній і особистій сферах життєдіяльності.

Відповідно до нашої позиції щодо визначення родового об'єкта, пропонуємо змінити назву розділу V Особливої частини КК України і викласти її у такій редакції: “Злочини проти політичних, соціальних та інших особистих прав і свобод людини і громадянина”.

Пропонуємо як видовий об'єкт досліджуваних злочинів вважати групу однорідних суспільних відносин у сфері діяльності, спрямованої на забезпечення реалізації свободи світогляду і віросповідання.

Враховуючи нашу позицію щодо розмежування об'єкта кримінально-правової охорони та об'єкта злочину, пропонуємо об'єктом кримінально-правової охорони для статей 178, 179 КК України вважати суспільні відносини, що забезпечують свободу віросповідання, яка включає свободу сповідувати будь-яку релігію, безперешкодно відправляти одноособово чи колегіально релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, а основним безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 178, 179, – порушення встановленого порядку поведінки з релігійними святинями, релігійними спорудами чи культовими будівлями щодо збереження, використання цих об'єктів при здійсненні релігійних обрядів для задоволення релігійних потреб віруючих, у тому числі для їхнього духовного виховання. Обов'язковим додатковим об'єктом слід вважати право власності на зазначені об'єкти, тобто право релігійних організацій та громадян володіти, користуватися та розпоряджатися релігійними святинями, релігійними спорудами чи культовими будинками.

3. На нашу думку, справедливою є позиція вчених, які вважають, що термін “культові будинки” є складовою поняття “релігійні споруди”, тому вважаємо за необхідне вилучити його з диспозиції статті 178 КК України. Виходячи з цього, пропонуємо під релігійними

спорудами розуміти будівлі та інші архітектурні конструкції, спеціально призначені для задоволення релігійних потреб людей. До них можна віднести храми, собори, кафедральні собори, церкви, костели, кірхи, каплиці, дзвіниці, кампаніли, монастирі, лаври, мечеті, мінарети, синагоги, кенаси, дацани, ступи, пагоди, святилища, мавзолеї, каплиці, дольмени, менгіри, молитовні доми та інші архітектурні конструкції релігійного призначення.

Також пропонуємо власне визначення релігійних святинь як предметів, об'єктів чи територій, які пов'язані з певним культом і, за переконаннями віруючих, мають унікальні надприродні (магічні) властивості впливу на людину і природу, через що набувають надзвичайного релігійного значення, і які є об'єктами поклоніння і особливої шани.

4. Ознаки діяння у об'єктивній стороні злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, описані в законі дуже лаконічно, що викликає певні труднощі і у розумінні цих ознак, і в кваліфікації даних злочинів.

Проаналізувавши наведені варіанти тлумачення термінів, що застосовуються у статтях 178, 179 КК України, і враховуючи особисті роздуми, ми дійшли висновку, що основними і загальними ознаками злочинного впливу на релігійні споруди та святині у досліджуваних статтях Кримінального кодексу України є: втрата ними духовно-ціннісних (релігійних) властивостей, обмеження їх використання за призначенням, можливість відновлення. Спосіб впливу на релігійні споруди та святині може бути будь-яким (механічним, фізичним, хімічним тощо) і на кваліфікацію не впливає.

На підставі визначених критеріїв, ми можемо уніфікувати конструкцію формулювання вказаних термінів і запропонувати власні визначення:

Знищення – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується повною незворотною втратою нею духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і неможливістю використання за призначенням.

Зруйнування – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується значною зворот-

ною втратою нею духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і значним обмеженням використання за призначенням, з можливістю її відновлення.

Пошкодження – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується незначною зворотною втратою нею духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і частковим обмеженням використання за призначенням, з можливістю її відновлення.

Осквернення – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується паплюженням її духовно-ціннісних (релігійних) властивостей і неможливістю використання за призначенням.

Утримання – це самоправні дії винного щодо збереження релігійної споруди чи святині під своїм контролем, які характеризуються втратою власниками релігійної споруди чи святині можливості розпоряджатися та використовувати їх за призначенням.

Запропоноване вдосконалення термінологічної бази надасть можливість усунути низку недоліків нормативного регулювання охорони об'єктів релігійного культу в Україні.

Діяння, передбачені статтями 178, 179 КК України, можуть бути вчинені як у формі дії, так і у формі бездіяльності. Найпоширенішою формою вчинення даного злочину є дія, тобто активне поводження або активна діяльність людини. Як правило, дія виявляється у застосуванні фізичного або іншого впливу на охоронюваний об'єкт, що призводить до настання наслідків.

Ми поділяємо точку зору вчених-правознавців, що склад злочину, передбаченого статтею 178 КК України, є матеріальним. Якщо у разі вчинення діяння, спрямованого на зруйнування або пошкодження релігійної споруди злочинний результат не настає, має місце незакінчена злочинна діяльність. Якщо наслідки не настають у результаті вчинення діянь, спрямованих на зруйнування або пошкодження релігійної споруди, то має місце замах на злочин (наслідки не настають із причин, що не залежать від волі особи) або добровільна відмова (за наявності ознак даного правового інституту).

Що ж до статті 179 КК України, то, за нашим переконанням, тільки дві з трьох вказаних у цій статті форм злочинних дій – утримання та осквернення – можна вважати закінченими з моменту їхнього вчинення (утримання – з моменту переходу релігійної святині під контроль винного, осквернення – з моменту вчинення дій, спрямованих на паплюження святині), тоді як знищення за своїм змістом передбачає настання суспільно небезпечних наслідків (термін “знищення” означає закінчений процес припинення існування святині як такої, на відміну від терміна “нищення”, який означає незакінченість такого процесу). Тому, в цілому, за юридичною конструкцією склад злочину, передбачений статтею 179, є формально-матеріальним.

Наслідки злочинів у диспозиції статей 178, 179 КК України позначені тими ж термінами, що й діяння, і стосовно релігійних споруд та святинь вони означають відповідно – знищення, зруйнування, пошкодження, осквернення.

При вчиненні злочинів, передбачених статтями 178, 179 знищується, руйнується, пошкоджується, оскверняється, утримується майно, яке має спеціальний статус, і, звісно, визначену грошову вартість. Тобто праву власності тієї фізичної чи юридичної особи, яка володіє релігійною спорудою та святинею, спричиняється шкода, яку можна оцінити в грошовому вираженні. Але в цих злочинах нематеріальна шкода, а саме шкода засадам суспільства в частині забезпечення свободи віросповідання, є більш суттєвою, такою, що має велику тривалість у часі і може спричинити шкоду:

- соціальну (шкодить належному вихованню людей щодо їх ставлення до загальнолюдських цінностей, а засвоєні моделі деструктивного поведіння потенційно містять небезпеку різноманітних, у тому числі більш тяжких, форм агресивного поведіння особи в майбутньому);

- психологічну (деякі дослідники висловлюють припущення, що деградація духовного середовища змінює ідентифікацію особи, створюючи асоціації з низьким соціальним статусом);

- ідеологічну (як правило, знищення, зруйнування, пошкодження, осквернення, утримання релігійних споруд та святинь викликає

значний громадський резонанс, що може спровокувати конфлікти у суспільстві, у тому числі релігійні, особливо коли подібні дії мають відповідні мотиви).

Щодо факультативних (додаткових) ознак об'єктивної сторони складів злочинів, то діюча редакція статей 178, 179 КК України не містить прямої вказівки на них, отже, значення для кваліфікації вони не мають.

Проведений аналіз діянь, передбачених статтями 178, 179, дає можливість стверджувати, що спільність юридичної конструкції об'єктивної сторони складу цих злочинів та спільність ознак їхніх предметів (часто релігійно споруда одночасно виступає як релігійна святиня), а також те, що всі названі ознаки об'єктивної сторони досліджуваних злочинів, передбачених зазначеними статтями, – це незаконні дії з вказаними об'єктами, робить можливим запропонувати для уніфікації цих понять об'єднання статей 178 і 179 під назвою “Умисні незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь”. Це надасть можливість внести відповідні зміни до Кримінального кодексу України і певною мірою зменшити навантаження на нього.

Факти вчинення незаконних дій щодо релігійних споруд чи святинь, пов'язані з побиттям осіб, які намагалися захистити ці об'єкти від посягання, доводять необхідність введення до досліджуваних статей кваліфікованого складу, який би передбачав кримінальну відповідальність за застосування насильства чи погрозу його застосування при знищенні, зруйнуванні, пошкодженні, оскверненні, утриманні релігійних споруд та святинь. Введення такого кваліфікованого складу надасть можливість забезпечення кримінально-правового захисту не тільки об'єктів релігійного культу, але й осіб, які стоять на перешкоді таким посяганням.

Щоб уніфікувати запропонований вченими підхід законодавця до охорони окремих об'єктів чужої власності, вважаємо необхідним доповнити досліджувані статті частиною, яка б передбачала кримінальну відповідальність за умисне пошкодження, осквернення, зруйнування чи знищення релігійної споруди або святині, вчинене шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом.

Крім того, як кваліфікуючу ознаку пропонуємо передбачення настання з необережності таких наслідків, як загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Поняття “загибель людей” означає настання смерті одної або кількох осіб. Поняття “тяжкі наслідки” (“інші тяжкі наслідки”) є оціночним, у зв’язку з чим для його конкретизації потрібні певні критерії. На наш погляд, такими критеріями можуть бути:

- безпосереднє заподіяння шкоди здоров’ю людей – тяжкі тілесні ушкодження одній або кільком особам, середньої тяжкості тілесні ушкодження двом або більше особам;

- істотне погіршення стану громадської безпеки (акти непокори, групові порушення громадської безпеки, масові заворушення, спричинені знищенням, зруйнуванням, пошкодженням, оскверненням або утриманням релігійних споруд чи святинь);

- заподіяння значних економічних збитків – спричинення особливо великих матеріальних збитків (у тому числі – пов’язаних з відновленням релігійних споруд чи святинь).

5. Суб’єктом злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, може виступати фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), яка до вчинення злочину досягла шістнадцятирічного віку. Крім того, пропонуємо суб’єктом злочину у запропонованій нами редакції частини другої статті 178 вважати службову особу, яка задля виконання злочинної мети використовує своє службове становище. Ці положення цілком відповідають тяжкості і суспільній небезпеці цього злочину.

6. Незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь можуть здійснюватись як з прямим, так і з непрямим умислом.

Зміст умислу характеризується сукупністю тих об’єктивних ознак незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь, які відбиваються у свідомості винного і мають значення для кваліфікації вчиненого. Інтелектуальний момент умислу при незаконних діях щодо релігійних споруд або святинь включає в себе усвідомлення об’єкта злочину, характеру дій, а також суспільної небезпеки та про-

типравності такого посягання. Вольовий момент полягає, перш за все, у бажанні вчинити незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь чи свідомому допущенні суспільно небезпечних наслідків.

Статті 178, 179 КК України передбачають лише умисні діяння щодо релігійних споруд або святинь, залишаючи за межами складу злочину необережну форму вини. І наша позиція полягає в тому, що діяння, передбачені статтями 178, 179, вчинені з необережності, не мають караного ступеня суспільної небезпеки і не є злочинними.

Мотиви вчинення незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь не є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього складу злочину і не впливають на його кваліфікацію. Однак їх визначення має важливе значення для встановлення вини суб'єкта та її доказування, оцінки ступеня суспільної небезпеки вчиненого, а також для виявлення умов скоєння злочину та розробки спеціальних заходів щодо їх запобігання. Найбільш розповсюдженими мотивами вчинення цього злочину є хуліганські, корисливі. Поряд з ними найнебезпечнішими і найпоширенішими в наш час є мотиви релігійної нетерпимості та ворожнечі, а також мотиви ідеологічного характеру.

Вважаємо, що є сенс доповнити статтю 178 КК України частиною, що передбачає відповідальність за незаконне утримання, пошкодження, осквернення, зруйнування або знищення релігійної споруди або святині з корисливих чи хуліганських мотивів або з мотивів релігійної нетерпимості чи привернення уваги громадськості до певних релігійних чи інших поглядів винного, одночасно підсиливши санкцію за вчинення цих суспільно небезпечних діянь.

7. Визначено ознаки, що дозволяють чітко розмежовувати злочини, передбачені статтями 178, 179 КК України, із суміжними кримінально-правовими діяннями. Основними з них є об'єкт, предмет злочину, зміст суб'єктивної сторони і деякі особливості об'єктивної сторони злочину.

Так, суміжним для статей 178, 179 КК України є злочин, передбачений статтею 161, який встановлює кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є закріплений у Конституції України принцип рівності прав та свобод перед законом і судом та в громадянському суспільстві людини, особи і громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, місця проживання, ставлення до релігії, політичних та інших переконань, тоді як у статтях 178, 179 КК України ним є свобода віросповідання.

Предметом злочину у статті 161 КК України є національна чи расова спільність людей, їхні права, культура, релігія, традиції, у статтях 178, 179 – релігійні споруди та святині.

Стаття 161 КК України передбачає досить великий, чітко не визначений перелік дій, які можна кваліфікувати як порушення рівноправності громадян залежно від ставлення до релігії. Незаконні дії стосовно релігійних споруд чи святинь є окремим, спеціальним випадком такого порушення, якщо пошкодження, осквернення та інші, передбачені статтями 178, 179, дії вчиняються з метою розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті або образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями.

Образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, поєднану з пошкодженням релігійних споруд чи культових будинків, паплюженням або знищенням релігійних святинь, треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтею 161 та статтями 178, 179 КК України.

Такою самою є наша позиція стосовно статті 180 КК України “Перешкоджання здійсненню релігійного обряду”. Перешкоджання відправленню релігійного обряду полягає у створенні будь-яких перепон, які суттєво ускладнюють чи унеможливають його відправлення. Якщо дії, спрямовані на зрив або перешкоджання релігійному обряду, супроводжуються заподіянням шкоди релігійним спорудам або святиням, такі діяння слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтею 180 та статтями 178, 179 КК України.

Одним із видів релігійних святинь є святі місця, зокрема місцевості, різноманітні природні утворення, особливі священні території, об'єкти перебування бога, божества, духів, які володіють надприродними властивостями. Доволі часто такі об'єкти є об'єктами чи складовою частиною об'єктів природно-заповідного фонду.

З цього випливає, що суміжним до статей 178, 179 КК України є склад злочину, передбачений статтею 252 “Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об’єктів природно-заповідного фонду”.

У разі коли предмет посягання є одночасно і об’єктом природно-заповідного фонду України, і релігійною спорудою чи святинєю, виникає проблема колізії норм – статті 252 і статей 178, 179 КК України. Об’єктивно таке діяння реально спричинятиме шкоду і встановленому порядку охорони, відтворення та використання об’єктів природно-заповідного фонду України, і реалізації права на свободу віросповідання. Розмежування можливе переважно за суб’єктивною стороною – як сприймає суб’єкт злочину посягання на предмет злочину: як на об’єкт природно-заповідного фонду чи як на релігійну святиню.

Суміжним складом для статей 178, 179 КК України є також наруга над могилою (ст. 297 КК України).

Зазначений склад має різні родові об’єкти – суспільні відносини у сфері віросповідання та суспільні відносини у сфері моральності. Однак видовий і безпосередній об’єкти мають деякі схожі риси, тому що ці злочини спрямовані на руйнування загальноприйнятих духовних і культурних цінностей.

Наявність в діях особи складу злочину, передбаченого статтею 297 КК України, буде мати місце лише у разі вчинення посягання на один або кілька його предметів, до яких належать: могила, інше місце поховання, покійник або урна з прахом, а також предмети, що знаходяться в місці поховання або на покійнику.

Щодо предмета злочину, передбаченого статтею 179 КК України, – ним так само, як і у злочині, передбаченому статтею 297 КК України, може бути, як релігійна святиня, місце поховання та предмети, що в ньому знаходяться.

Деякі розходження має і об’єктивна сторона зазначених злочинів. Наруга над могилою або іншим місцем поховання проявляється в їх оскверненні (руйнуванні, розриванні, знищенні або пошкодженні надмогильних споруд, елементів благоустрою могил, нанесенні

цинічних і зневажливих написів тощо). Тоді як зруйнування або пошкодження релігійних споруд не обов'язково має ознаки осквернення, хоча і не виключає його.

Із суб'єктивної сторони злочини, передбачені статтею 297 та статтями 178, 179 КК України, можуть вчинюватися лише умисно, причому в останньому випадку важливо зібрати достатні докази про те, що винний знав про належність відповідного об'єкта до релігійних споруд або святинь.

Суміжною за складом для статей 178, 179 КК України є також стаття 298, яка встановлює кримінальну відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є моральні засади суспільства в частині ставлення до об'єктів культурної спадщини. Не виключається при цьому також порушення норм моралі у сфері міжконфесійних відносин, але воно не становить основи ні родового, ні безпосереднього об'єкта злочину. Обов'язковим додатковим об'єктом є право власності.

За чинним Кримінальним кодексом України предметом складу злочину статті 298 є об'єкти культурної та археологічної спадщини, тоді як предметом злочину у статтях 178, 179 є релігійні споруди або святині.

Для ознак злочину, передбаченого статтею 298 КК України, визначення релігійних споруд або святинь цілком прийнятні, за умови, що ці об'єкти зареєстровані, відповідно до законодавства України, як об'єкти культурної спадщини.

З об'єктивної сторони злочини, передбачені статтями 178, 179 і статтею 298 КК України, є подібними і проявляються у формі пошкодження, руйнування або знищення; тільки утримання, осквернення як спосіб вчинення злочину притаманне лише статті 179 КК України. Більш того, на відміну, наприклад, від статті 194 КК України, у статтях 178, 179 і статті 298 КК України кримінальна відповідальність за пошкодження, руйнування чи знищення предмету злочину не обумовлюється розміром заподіяної в результаті таких дій

шкоди. Кримінально караним є будь-яке пошкодження, руйнування чи знищення таких предметів.

З наведеного можемо зробити висновок про співвідношення цих двох складів злочинів. Незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь тягнуть за собою відповідальність за статтями 178, 179 КК України, а якщо ці об'єкти являють собою особливу історичну чи культурну цінність і віднесені до об'єктів культурної спадщини національного або місцевого значення із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, то таке діяння потребує додаткової кваліфікації за статтею 298 КК України.

На підставі викладених положень і висновків пропонуються такі рекомендації *de lege ferenda* (з удосконалювання кримінального законодавства про незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь), які автор пропонує внести до чинного Кримінального кодексу України:

1) Статтю 178 Кримінального кодексу України викласти в такій редакції:

Стаття 178. Умисні незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь

1. Незаконне утримування, пошкодження, осквернення, зруйнування чи знищення релігійної споруди або святині, –

карається штрафом до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені з корисливих чи хуліганських мотивів, або поєднані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, або службовою особою з використанням службового становища, або з мотивів релігійної нетерпимості чи привернення уваги громадськості до певних релігійних чи інших поглядів винного, –

караються позбавленням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльніс-

тю на строк до трьох років або без такого.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

2) Статтю 179 виключити з Кримінального кодексу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К : Парламентське вид-во, 2007. – 64 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, 37. – Ст. 446.
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-42. – Ст. 492.
5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України : Закон України від 15 липня 1999 р. № 974-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34. – Ст. 299.
6. Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – ст. 490.
7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
8. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 р. № 2456-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
9. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
10. Про інформацію Кабінету Міністрів України про здійснення державної політики щодо виконання законів України “Про природно-заповідний фонд України” і “Про охорону культурної спадщини” та про дотримання посадовими особами вимог чинного законодавства стосовно Національного заповідника “Хортиця” й інших історико-культурних заповідників і об’єктів природно-заповідного фонду : Постанова Верховної Ради України від 12 вересня 2002 р. № 140-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 43. – Ст. 319.

11. Про застосування статті 138 Кримінального кодексу Української РСР : Постанова Президії Верховної Ради УРСР від 26 березня 1966 р. № 69а-06 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим дос-тупу до журн.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/69%D0%B0-06>

12. Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна : Указ Президента України від 4 березня 1992 р. № 125/92 // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 3. – Ст. 58.

13. Про повернення релігійним організаціям культового майна: Розпорядження Президента України від 22 червня 1994 р. № 53/94-рп // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/53/94-%D1%80%D0%BF>

14. Про використання культових споруд – визначних пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям : Постанова Кабінету Міністрів України № 1005 від 9 серпня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 33. – Ст. 1544.

15. Про умови передачі культових будівель – визначних пам'яток архітектури релігійним організаціям : Постанова Кабінету Міністрів України № 137 від 14 лютого 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – Ст. 294.

16. Щодо забезпечення поетапного повернення релігійним організаціям культових будівель, які не використовуються або використовуються не за призначенням : розпорядження Кабінету Міністрів України № 290-р від 7 травня 1998 р. // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/290-98-%D1%80>

17. Звіт про забезпеченість церков і релігійних організацій України культовими будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні, станом на 1 січня 2008 р. // Державний комітет України у справах національностей та релігій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.scnm.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currdir=44883>

18. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 // Вісник Верховного суду України. – 2003. – № 1.

19. Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону

України “Про свободу совісті та релігійні організації” : роз’яснення Вищого арбітражного суду України № 02-5/109 від 29 лютого 1996 р. // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_109800-96

20. Андрушко П.П. Права громадян на задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів та їх захист як об’єкт кримінально-правової охорони / П.П. Андрушко // Нові Цивільний та Кримінальний кодекси – важливий етап кодифікації законодавства України : матеріали наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 3-4 жовт. 2002 р.). – Івано-Франківськ: Юрид. ін-т Прикарпат. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2002. – С. 159-164.

21. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть / М.И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – 167 с.

22. Бандурка А.М. Вандализм / А.М. Бандурка, А.Ф. Зелинский. – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1996. – 198 с.

23. Безбожное хулиганство // Коммерсантъ Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://www.kommersant.ua/doc.html?docId=876047>.

24. Белогриц-Котляревский Л.С. Преступления против религии в важнейших государствах Запада. Историко-догматическое исследование / Л.С. Белогриц-Котляревский. – Ярославль : Тип. Г. Фальк, 1886. – 354 с.

25. Богомягков Ю.С. Проблемы невменяемости в советском уголовном праве: (Понятие вмняемости) : учеб. пособ. / Ю.С. Богомягков. – Уфа : Изд-во Башкир. гос. ун-та, 1978. – 38 с.

26. Бойко А.И. Римское и современное уголовное право / А.И. Бойко. – СПб. : Юрид. центр “Пресс”, 2003. – 257 с.

27. Бондаренко В.Ю. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку / В.Ю. Бондаренко // Людина і світ. – 2003. – № 12. – С. 36-39.

28. Борейко В.Е. О необходимости взятия под охрану священных (культовых) природных объектов / В.Е. Борейко // Заповідна справа в Україні. – 2001. – Т. 7. – Вип. 2. – С. 4-5.

29. Брайнін Я.М. Основні питання загального вчення про склад злочину / Я.М. Брайнін. – К. : Вид-во Київського держ. університету, 1964. – 191 с.

30. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин. – М. : Юрид. лит.-ра, 1963. – 275 с.

31. Бузак Т. Руйнування Храму, або “Коли закінчиться криза”? / Т. Бузак // Politiko [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://politiko.ua/blogpost5889>

32. Бузинарський М.Ю. Способи вчинення умисного знищення майна шляхом підпалу з метою приховання інших злочинів / М.Ю. Бузинарський // Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 1-10.

33. В Криму снова разгромили мусульманскую святыню // Крым. Комментарии [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://crimea.comments.ua/news/2011/09/19/104527.html>

34. Векленко С.В. Законодательное определение умышленной вины нуждается в совершенствовании / С.В. Векленко // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 15-17.

35. Венгеров А.Б. Происхождение права / А.Б. Венгеров // Общая теория права : курс лекций / [Бабаев В.К., Баранов В.М., Баранов П.П. и др.] ; под общ. ред. В.К. Бабаева. – Нижний Новгород, 1993. – 544 с.

36. Владимиров В.А. Субъект преступления по советскому уголовному праву : лекции / В.А. Владимиров, Г.А. Левицкий. – М. : Высш. шк. МООПРСФСР, 1964. – 59 с.

37. Волков Б.С. Мотивы преступлений. Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование / Б.С. Волков ; науч. ред. М.Д. Лысов. – Казань : Изд-во Казан. гос. ун-та, 1982. – 152 с.

38. Волколупова В.А. Должностное лицо как субъект уголовной ответственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Волколупова В.А. – Волгоград, 2002. – 303 с.

39. Всемирная энциклопедия: Христианство / [гл. ред. М.В. Адамчик ; гл. науч. ред. В.В. Адамчик]. – Минск : Современный литератор, 2004. – 832 с.

40. Вся РПЦ молиться за поругані святині // ІнфоПорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://infoport.org.ua/materials/news/Vsya_RPTs_molitsya_za_porugani_svyatini/50271

41. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К. : Вид-во Ін-ту законодавства Верховної Ради України, 2002. – 634 с.

42. Гавриш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений / С.Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 4-15.

43. Галай Ю.Г. Власть и историко-культурные ценности в Российской Федерации, 1917-1929 гг.: Ист.-правовой аспект / Ю.Г. Галай. – Н. Новгород, 1997. – 218 с.

44. Галкин М.В. Практика антирелигиозной борьбы / М.В. Галкин // Революция и церковь. – 1919. – № 1. – С. 10-11.

45. Гальцова В.В. Об'єкт та система злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина (Розділ V Особливої частини Кримінального кодексу України) / В.В. Гальцова // Право і безпека. – 2011. – № 2. – С. 77-81.

46. Гаранова Е.П. Церковное право в правовой системе российского общества: Общетеоретический и исторический аспекты : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.01 “Теория и история права и государства; история правовых учений” / Е.П. Гаранова. – Н. Новгород, 2004. – 27 с.

47. Георгиевский Э.В. Общая уголовно-правовая характеристика ранних религиозных верований : учеб. пособ. / Э.В. Георгиевский. – М. : Компания “Спутник Плюс”, 2007. – 66 с.

48. Георгиевский Э.В. Уголовно-правовая юрисдикция Русской православной церкви : [монография] / Э.В. Георгиевский. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2007. – 259 с.

49. Георгиевский Э.В. Церковно-уголовное право Древней Руси (общая характеристика подсистемы) / Э.В. Георгиевский // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2011. – № 8-12. – С. 64-67.

50. Гомбоев Б.Ц. Защита сакральных мест и территорий / Б.Ц. Гомбоев // University of Birmingham [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://www.gees2.bham.ac.uk/documents/DraftPapers/CulturalLandscape_Gomboev.pdf

51. Гончар Т.О. Розвиток осудності у доктрині та кримінальному законодавстві України / Т.О. Гончар // Правова держава. – 2008. – № 10. – С. 106-111.

52. Горб Н.О. Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Горб Наталія Олександрівна. – Запоріжжя, 2005. – 225 с.

53. Горб Н.О. Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія, кримінально-виконавче право” / Н.О. Горб. – К., 2005. – 17 с.

54. Греко-католицькі священники оскверняють святині рідновірів, організують побиття і грабунок / ВГОРУ – Всеукраїнське громадське об'єднання рідновірів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://vgoru.net/provokatsii/149-provokaciya.html>

55. Гришук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина / В.К. Гришук. – К. : Ін Юре, 2006. – 568 с.

56. Дагель П.С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве / П.С. Дагель. – Владивосток : Изд-во Дальневост. гос. ун-та, 1970. – 132 с.

57. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В.И. Даль. – [Репринт. изд.]. – М. : Изд. центр “Терра”, 1994. – Т. 2: И-О. – 1994. – 779 с.

58. Декларация прав народов России, 2(15)ноября 1917г. // Декреты Советской власти. – М. : Политиздат, 1957. – Т.1 : 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. – 626 с.

59. Декрет об отделении церкви от государства // Церковные ведомости. – 1918. – 14 февр. – (№ 6). – С. 252-254.

60. Дзюба Ю. Предмет злочину як ознака складу злочину: методологічні аспекти дослідження / Ю.П. Дзюба // Вісник Академії адвокатури України. – К. : ВЦ Академії адвокатури України, 2009. – Ч. 1(14). – С. 273-274.

61. Дорская А.А. Взаимодействие уголовного и процессуального права Российской империи с церковным правом / А.А. Дорская // Известия Российского гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена. – 2005. – № 11. – С. 255-269.

62. Егорова Н.А. Теоретические проблемы уголовной ответственности за преступления лиц, выполняющих управленческие функции (управленческие преступления) : [монография] / Н.А. Егорова. – Волгоград : Перемена, 2006. – 552 с.

63. Есипов В.В. Грех и преступление, святотатство и кража / В.В. Есипов. – СПб : Тип. А.Ф. Маркса, 1894. – 200 с.

64. Загородников, Н.И. Понятие объекта преступления в советском уголовном праве / Н.И. Загородников // Труды Военно-юридической академии. – 1951. – № 13. – С. 42-45.

65. Залывский Р.Н. Субъективное избирательное право в условиях формирования новой российской государственности / Р.Н. Залывский // Вестник Поморского гос. ун-та Серия : Гуманитарные и социальные науки. – 2008. – № 4. – С. 101-105.

66. Заява Релігійної громади Свято-Миколаївської церкви м. Полтава Полтавської єпархії Української православної церкви Київського патріархату // Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://khp.org.index.php?id=1094891824>

67. Зінченко І.О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Аналіз законодавства і судової практики : [монографія] / Зінченко І.О. – Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. – 320 с.

68. Злочини на ґрунті ненависті в Україні. Крим. За результатами моніторингу Харківської правозахисної групи (квітень 2011 р. – квітень 2012 р.) // Відродження (Інформаційний бюлетень). – 2012. – Вип. 8. – С. 3-9.

69. Злочини на ґрунті ненависті в Україні: 2011-2012 // Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://khp.org/index.php?id=1340883139>

70. Иногамова-Хегай Л.В. Квалификация преступлений с использованием служебного положения / Л.В. Иногамова-Хегай, С.С. Черобедов // Уголовное право. – 2008. – № 4. – С. 25-30.

71. Калмыков П.Д. Учебник уголовного права. Части общая и особенная / П.Д. Калмыков ; [сост.: А. Любавский]. – СПб. : Тип. т-ва “Обществ. польза”, 1866. – 551 с.

72. Карамзин Н.М. История государства Российского : репринт. воспроизведение изд. 5-го, выпущ. в 3 кн. с прил. “Ключа” П.М. Строева / Н.М. Карамзин. – М. : Книга, 1988. – Кн. 1 : Т. 1-4. – М. : Книга, 1988. – 691 с.

73. Кистяковский А.Ф. О преступлениях против веры / А.Ф. Кистяковский // Наблюдатель. Журнал литературный, политический и ученый. – СПб., 1882. – № 10. – С. 102-114.

74. Клочков В.В. Религия, государство, право / В.В. Клочков. – М. : Мысль, 1978. – 287 с.

75. Ключевский В.О. Русская история : В 3 кн. / В.О. Ключевский. – М. : Мысль, 1993. – Кн. 1. – 1993. – 572 с.

76. Козлов А.П. Понятие преступления / А.П. Козлов. – СПб. : Юрид. центр “Пресс”, 2004. – 819 с.

77. Коментар до Конституції України / [В.Б. Авер’янов, В.Ф. Бойко, В.І. Борденюк та ін.] ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України ; [редкол. : В.Ф. Опришко (голова) та ін.]. – К., 1996. – 376 с.

78. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [Х.М. Ахметшин, А.Н. Игнатов, В.П. Котов и др.] ; под общ. ред. д-ра юрид. наук, Председателя Верховного Суда РФ В.М. Лебедева. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2005. – 896 с.

79. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. А.А. Чекалин ; под ред. В.Т. Томина, В.В. Сверчкова. – М., 2007. – 845 с.

80. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедева. – М. : Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 2000. – 874 с.

81. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. д-ра. юрид. наук, Председателя Верховного Суда РФ В.М. Лебедева. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2005. – 896 с.

82. Концепция проекта Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан // Penalreform [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журн.: <http://tortureprevention.penalreform.org/resources/concept-criminal-code-republic-kazakhstan>

83. Концепція розвитку законодавства України на 1997 – 2005 роки / [В.Ф. Опришко, М.І. Єрофеев, В.К. Лисичко та ін.] ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 1997. – 122 с.

84. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.

85. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна : курс лекцій / Коржанський Микола Йосипович. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.

86. Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України / М.Й. Коржанський. – К. : Атіка, 2001. – 656 с.

87. Костенко І. На православному храмі написали ім'я язичницького бога / І. Костенко // Gazeta.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступа до журн.: http://gazeta.ua/articles/vinnitsa-newspaper/_pravoslavnomu-hrami-napisali-im-ya-yazichnickogo-boga/248954

88. Кравчук В.Л. Понятие “вина” в уголовном праве / В.Л. Кравчук // Закон и право. – 2005. – № 5. – С. 17-18.

89. Криминология : учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности “Юриспруденция” / [А.И. Гуров, А.А. Игнатьев, Н.Ф. Кузнецова и др.] ; под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.В. Лунеева. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 640 с.

90. Кримінальне право України. Особлива частина / [М.І. Бажанов, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін.] ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х. : Юрінком-Інтер – Право, 2001. – 496 с.

91. Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Юрид. думка, 2004. – 656 с.

92. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Александров Ю. В., Антипов В.І., Володько М.В. та ін.] ; відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв ; наук. ред. В.А. Клименко та М.І. Мельник. – К. : Правові джерела, 2002. – 423 с.

93. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [2-е вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

94. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., перероб. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.

95. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І. та ін.] ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х. : Юрінком Інтер-Право, 2001. – 416 с.

96. Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [А.П. Бабій, І.С. Доброход, Ю.А. Кармазін, В.О. Корнієнко, Г.В. Загіка, О.С. Козерацька та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2009. – 496 с.

97. Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 608 с.

98. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [О.М. Алієва, А.П. Бабій, Л.К. Гаврильченко, Т.О. Гончар, І.С. Доброход та ін.] ; відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – [7-ме вид., переробл. і допов.]. – Х. : Одиссей, 2011. – 824 с.

99. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., допов.]. – Х. : ТОВ “Одиссей”, 2008. – 1208 с.

100. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [3-тє вид., переробл. та допов.]. – Х. : ТОВ “Одисей”, 2007. – 1184 с.

101. Кримінальний кодекс Української РСР / [ред.-упоряд. В.В. Меленевський, С.С. Яценко]. – К. : Держ. вид-во політ. літ-ри УРСР, 1961. – 210 с.

102. Кримінальний кодекс УСРР : у редакції 1927 року : [3-те офіц. вид.]. – Х. : Юрид. вид-во Наркомюсту УСРР, 1927. – 109 с.

103. Кримінологія. Загальна та Особлива частини : [підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл.] / [Даньшин І.М., Голіна В.В., Валуйська М.Ю., Лисодєд О.В. та ін.] ; В.В. Голіна (заг. ред.). – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2009. – 288 с.

104. Крюков А.А. Уголовно-правовая охрана свободы совести и вероисповеданий в России в дохристианский период / А.А. Крюков // Сибирский юридический вестник. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2010. – № 1. – С. 40-44.

105. Кудрявцев В.Н. Способ совершения преступления и его уголовно-правовое значение / В. Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1957. – № 8. – С. 60-69.

106. Кузнецова Н.Ф. Цели и механизм реформы Уголовного кодекса / Н.Ф. Кузнецова // Советское государство и право. – 1992. – № 6. – С. 8-16.

107. Кузьменко А. На кладбище все спокойненько... пока его не посетят вандалы / А. Кузьменко // Уголовное дело. – 2005. – № 3.

108. Кузьминець О.А. Історія держави і права України : навч. посіб. / О.А. Кузьминець, В.С. Калиновський, П.А. Дігтяр ; ред. Я.Ю. Кондратьєв. – К. : Україна, 2000. – 428 с.

109. Кулыгин В.В. Возможности оптимизации уголовно-правовой охраны культурных ценностей / В.В. Кулыгин // Культура: управление, экономика, право. – № 3. – 2004. – С. 9-11.

110. Куприянов А. “Темные силы” как субъект преступления (О специфических аспектах преступлений, совершаемых с помощью сверхъестественных сил) / А. Куприянов // Российская юстиция. – М. : Юрид. лит-ра, 2001. – № 8. – С. 73-74.

111. Курс советского уголовного права. Часть общая : в 2 т. / [отв. ред. Беляев Н.А., Шаргородский М.Д.]. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1968. – Т. 1 : Часть общая. – 1968. – 646 с.

112. Курс советского уголовного права. Часть особенная : в 5 т. / отв. ред.: Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1968-1981. – Т. 3. – 1973. – 835 с.

113. Курс уголовного права. Общая часть : учебник : в 2 т. / [Борзенков Г.Н., Комиссаров В.С., Крылова Н.Е., Кузнецова Н.Ф. и др.] ; под ред.: Кузнецовой Н.Ф., Тяжкова И.М. – М. : Зерцало, 1999. – Т. 1 : Учение о преступлении. – 1999. – 592 с.

114. Ларкін М.О. Мотив як елемент криміналістичної характеристики злочинів проти особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі / М.О. Ларкін // Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 256-262.

115. Лёвина А.А. Институт “свободы совести и вероисповедания”: Историко-правовой опыт России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Лёвина Алёна Александровна. – Нижний Новгород, 2003. – 182 с.

116. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.

117. Литвак О.М. Про кримінальну агресію та її витоки / О.М. Литвак // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ. – 2000. – № 2. – С. 3-9.

118. Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / С.Я. Лихова. – К., 2006. – 41 с.

119. Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / Лихова Софія Яківна. – К., 2006. – 471 с.

120. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : [монографія] / С.Я. Лихова. – К. : Київ. нац. ун-т, 2006. – 573 с.

121. Лохвицкий А.В. Курс русского уголовного права / Соч. А. Лохвицкого, д-ра прав. – [2-е изд., испр. и доп., сведенное с кассационными решениями]. – СПб. : Скоропечатня Ю.О. Шредера, 1871. – 704 с.

122. Лунеев В.В. Мотивация преступного поведения / В.В. Лунеев // Советское государство и право. – 1978. – № 11. – С. 184-190.

123. Любчик В. Церковно-державні та міжправославні відносини в Україні / В. Любчик // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні. – К. : VIP, 2001. – С. 53-62.

124. Ляпунов Ю.И. Основы систематизации норм Особенной части уголовного права / Ю.И. Ляпунов, П.Я. Мшвениерадзе // Правоведение. – 1985. – № 3. – С. 25-33.

125. Маркін В.І. Безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 178 “Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків” Кримінального кодексу України / В.І. Маркін // Університетські наукові записки. – 2009. – № 2 (30). – С. 242-246.

126. Маркін В.І. Вдосконалення законодавства про кримінально-правову охорону релігійних споруд, культових будинків та релігійних святинь / В.І. Маркін // Юридична Україна. – 2009. – № 9. – С. 103-108.

127. Маркін В.І. Предмет складів злочинів проти свободи віросповідання / В.І. Маркін // Вісник Львів. ун-ту: Серія юридична. – 2008. – Вип. 47. – С. 192-201.

128. Маркс К. Сочинения : в 39 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1954-1966. – Т. 3: 1845-1847. – [Том подготовлен к печати И. И. Прейсом и А.А. Уйбо, при участии Г.А. Багатуря]. – 629 с.

129. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / П.С. Матишевський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.

130. Мельник Д. Спам'ятаймося: осквернення святині відбивається до 7-го (!) покоління / Д. Мельник // Дзвони Підгір'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://www.dzvony.if.ua/index.php?news=284>

131. Минекаева А.Ф. Религиозная ненависть или вражда как мотив совершения преступления: уголовно-правовой и криминологический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Минекаева Алсу Флюровна. – Казань, 2005. – 198 с.

132. Мирошниченко Н.А. Состав преступления : текст лекций / Н.А. Мирошниченко. – Одесса : Юрид. лит-ра, 2003. – 78 с.

133. Модельный уголовный кодекс: Рекомендательный законодательный акт для Содружества Независимых государств. Принят на VII пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ 17 февраля 1996 г. // Межпарламентская Ассамблея государств – участников Содружества Независимых Государств [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журн.: <http://www.iacis.ru/html/?id=22&pag=30&nid=1>

134. Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А.А. Музика. – К. : Логос, 1998. – 324 с.

135. На Хортице вандалы осквернили скульптуры языческих богов // Цензор.нет [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журн.: <http://censor.net.ua/news/131294>.

136. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Ю.В. Александров, П.П. Андрушко, В.І. Антипов, В.А. Клименко, П.С. Матишевський та ін.] ; за ред. С.С. Яценка. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.

137. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина / [П.П. Андрушко, Т.М. Арсенюк, О.Г. Агаманюк та ін.] ; заг. ред. М.О. Потєбенько, В.Г. Гончаренко ; Ін-т Ген. прокуратури України, Укр. інформ.-прав. центр. – К. : Форум, 2001. – 942 с.

138. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 3 т. / [П.П. Андрушко, Т.М. Арсенюк, О.Ф. Бантишев та ін.] ; за заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка. – К. : Форум, 2005. – Кн. 3 : Особлива частина (статті 255-447). – 2005. – 584 с.

139. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Юрид. думка, 2007. – 1184 с.

140. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [3-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2005. – 1064 с.

141. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.] ; ред. : М.І. Мельник. М.І. Хавронюк. – К. : Каннон, 2001. – 1102 с.

142. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть : Курс лекций / А.В. Наумов. – М. : Изд-во БЕК, 1996. – 560 с.

143. Нерсесян В.А. Неосторожная вина: проблемы и решения / В.А. Нерсесян // Государство и право. – 2000. – № 4. – С. 59-70.

144. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.

145. О монастырях в СССР : Постановление Совета Министров СССР № 1159 от 16 октября 1958 г. // Собрание действующего законодательства СССР / [гл. ред.: М.П. Георгадзе, К.Е. Колибаб, И.С. Самощенко, М.С. Смиртюков, В.И. Терехилов (гл. ред.)]. – М. : Известия, 1973. – Т. 3. – Р. I: Законодательство об общественном и государственном устройстве. – Кн. 3. – 544 с.

146. О порядке проведения в жизнь декрета “Об отделении церкви от государства и школы от церкви” : Инструкция Народного комиссариата юстиции от 24 августа 1918 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства (СУ РСФСР). – 1918. – № 62. – Ст. 685.

147. О свободе совести и религиозных организациях : Закон СССР от 1 октября 1990 года № 1689-1 // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1990. – № 41. – Ст. 813.

148. Об отделении церкви от государства и школы от церкви : Декрет СНК РСФСР от 23 января 1918 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства (СУ РСФСР). – 1918. – № 18. – Ст. 263.

149. Огудин В.Л. Сакральная экология. Формы религиозно-экологического мировоззрения / В.Л. Огудин. – К., Киев. эколого-культурный центр, 2003. – 152 с.

150. Одинцов М. Еще одна попытка // Наука и религия. – 1990. – № 2. – С. 5-8.

151. Ожегов С.И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1986. – 797 с.

152. Орлов В.С. Субъект преступления по советскому уголовному праву / В.С. Орлов. – М. : Госиздат. юрид. лит.-ры, 1958. – 258 с.

153. Орымбаев Р.О. Специальный субъект преступления / Р.О. Орымбаев. – Алма-Ата : Наука, 1977. – 151 с.

154. П'яний чоловік перекинув та розбив фігуру Божої Матері // Galinfo [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://galinfo.com.ua/news/4127.html>

155. Павлов А.С. Курс церковного права // [Соч.] заслуж. проф. А.С. Павлова. – Посмерт. изд. ред. “Богословского вестника”, выполн. под наблюдением доц. Моск. духов. акад. П.М. Громогласова. – [Сергиев Посад] : Богосл. вестн., 1902. – 540 с.

156. Павлов В.Г. Субъект преступления в уголовном праве / В.Г. Павлов. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. юрид. акад., 1999. – 118 с.

157. Памятники права периода образования Русского централизованного государства XIV-XV вв. // Памятники русского права / [под ред. [и с предисл.] С.В. Юшкова]. – М. : Гос. изд-во юрид. лит.-ры, 1955. – Вып. 3. – 529 с.

158. Панков Г. О политике Советского государства в отношении к Русской православной церкви на рубеже 50-60-х годов / Г. Панков // Религия и демократия: На пути к свободе совести / [сост. А.Р. Бессмертный, С.Б. Филатов] ; под общ. ред. С.Б. Филатова и Д.Е. Фурмана. – М., 1993. – Вып. 2. – С. 217-223.

159. Плютина Е.М. Уничтожение или повреждение имущества: проблемы квалификации и соотношения со смежными составами преступлений (По материалам судебной практики Краснодарского края) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Плютина Елена Михайловна. – Краснодар, 2005. – 199 с.

160. Познышев С.В. Религиозные преступления с точки зрения религиозной свободы. К реформе нашего законодательства о религиозных преступлениях / С.В. Познышев. – М. : Унив. тип., 1906. – 317 с.

161. Полное собрание законов Российской империи : в 33 т. Собрание третье. – СПб. : Гос. тип., 1885-1916. – Т. XXV: 1905. Отд-ние 1-е: От № 25605-27172 и Дополнения. – 1908. – 966 с.

162. Попов А.В. Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву / А.В. Попов. – Казань: Типоли-тография импер. ун-та, 1904. – 521 с.

163. Попов А.Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах / Попов А.Н. – СПб. : Юрид. центр “Пресс”, 2003. – 898 с.

164. Приходько Т.М. Проблема обмеженої осудності в криміналь-ному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-ви-конавче право” / Т.М. Приходько. – К., 2001. – 20 с.

165. Проект Кримінального кодексу України (підготовлений автор-ським колективом на чолі з заслуженим юристом України, доктором юридичних наук, професором В.М. Смітійком за завданням Комісії (тепер – Комітету) Верховної Ради України з питань правопорядку і законності та внесений народним депутатом О.Б. Матковським на розгляд Верховної Ради в першому читанні) // Іменем закону. – 1997. 16 трав. – (№ 20). – С. 1-16.

166. Религиоведение : энциклопедический словарь / [под ред. А.П. Забияко, А.Н. Красникова, Е.С. Элбакян]. – М. : Академический Проект, 2006. – 1256 с.

167. Религиозная нетерпимость // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журн.: http://ru.wikipedia.org/wiki/Религиозная_нетерпимость

168. Релігієзнавчий словник / [за ред. А.М. Колодного, Б.А. Лю-бовика]. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.

169. Розенко В.Г. Суб’єкт злочину : лекція / В.Г. Розенко, В.К. Матвійчук. – К.: Укр. академія внутр. справ, 1993. – 36 с.

170. Романовская В.Б. Репрессивные органы в России XX века : [монография] / В.Б. Романовская. – Нижний Новгород : Арника, 1996. – 278 с.

171. Российское законодательство X-XX веков : в 9 т. / [отв. ред. Маньков А.Г.] ; под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит-ра, 1984-1994. – Т. 1: Законодательство Древней Руси. – 1984. – 432 с.

172. Российское законодательство X-XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит-ра, 1984-1994. – Т. 2: Законодательство периода образования и укрепления русского централизованного государства [XIV-XVI вв.] / отв. ред. А.Д. Горский. – М. : Юрид. лит-ра, 1985. – 519 с.

173. Российское законодательство X-XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юрид. лит-ра, 1984-1994. – Т. 3: Акты Земских соборов / отв. ред. А.Г. Маньков. – М. : Юрид. лит-ра, 1985. – 511 с.

174. Российское законодательство X-XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юрид. лит-ра, 1984-1994. – Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма / отв. ред. А.Г. Маньков. – М. : Юрид. лит-ра, 1986. – 511 с.

175. Российское уголовное право. Общая часть / [Баулин Ю.В., Голик Ю.В., Звечаровский И.Э. и др.] ; под ред. В.С. Комиссарова. – СПб. : Питер, 2005. – 560 с.

176. Российское уголовное право. Общая часть : [учебник] / [С.В. Бородин, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова и др.] ; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова ; Ин-т государства и права РАН. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Спарк, 2000. – 478 с.

177. Савельев В.Н. Свобода совести: история и теория / В.Н. Савельев. – М. : Высшая шк., 1991. – 143 с.

178. Савельев С. Бог и комиссары (к истории Комиссии по проведению отделения церкви от государства при ЦК ВКП(б) – Антирелигиозной комиссии) // Религия и демократия: На пути к свободе совести / [сост. А.Р. Бессмертный, С.Б. Филатов] ; под общ. ред. С.Б. Филатова и Д.Е. Фурмана. – М., 1993. – Вып. 2. – С. 164-165.

179. Савельева О.Ю. Ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью по российскому и зарубежному уголовному законодательству : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Савельева Ольга Юрьевна. – М., 2004. – 239 с.

180. Савків І.М. Поняття расової, національної та релігійної нетерпимості у кримінальному праві України / І.М. Савків // Юридична психологія та педагогіка. – 2011. – № 2(10). – С. 84-93.

181. Савченко А.В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів / А.В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Ч. 1 (17). – С. 174-177.

182. Сакральне // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Сакральне>

183. Севастьянова Т.Є. Кримінально-правова кваліфікація злочинів у сфері віросповідання / Т. Є. Севастьянова // Право і державне управління. – 2010. – № 1. – С. 68-72.

184. Семенова О.П. История семейно-брачных отношений в Древнерусском государстве / О.П. Семенова // История государства и права. – 2006. – № 11. – С. 25-27.

185. Серебренникова А.В. Уголовно-правовое обеспечение конституционных прав и свобод человека и гражданина по законодательству Российской Федерации и Германии / А.В. Серебренникова. – М. : ЛексЭст, 2005. – 303 с.

186. Скакун О.Ф. Теория государства и права : [учебник]. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.

187. Складено рейтинг псевдоісторичних пам'яток України // Музеї України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=News&in>

188. Словник української мови : в 11 т. / голова редкол. : Білодід І.К. [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 3: З. – 1972. – 744 с.

189. Словник української мови : в 11 т. / голова редкол. : Білодід І.К. [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 4: І-М. – 1973. – 840 с.

190. Словник української мови : в 11 т. / голова редкол. : Білодід І.К. [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т.5: Н-О. – 1974. – 840 с.

191. Словник української мови : в 11 т. / голова редкол. : Білодід І.К. [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 7: Поїхати–Приробляти. – 1976. – 723 с.

192. Словник української мови : в 11 т. / голова редкол. : Білодід І.К. [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 8: Природа–Ряхтливий. – 1977. – 927 с.

193. Словник української мови : в 11 т. / голова редкол. : Білодід І.К. [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 10: Т-Ф. – 1979. – 658 с.

194. Смоленские уставные грамоты // Российское законодательство X-XX веков : В 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит.-ра, 1984-1994. – Т. 1: Законодательство Древней Руси / отв. ред. В.Л. Янин. – М. : Юрид. лит.-ра, 1984. – 430 с.

195. Советское уголовное право : [учебник] / [Борзенков Г.Н., Дурманов Н.Д., Красиков Ю.А., Кригер Г.А. и др.] ; под ред.: Дурманова Н.Д., Кригера Г.А., Меньшагина В.Д. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 471 с.

196. Сотула О.С. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / В.М. Стратонов, О.С. Сотула ; за заг. ред. В.М. Стратонова. – К. : Істина, 2007. – 400 с.

197. Спроба знищення слов'янського капища на Лисій горі // Перунова Сотня [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://www.perunova-sotnia.org/news.php?readmore=20>

198. Суrowегина Н.А. Преступление и наказание как проблема христианской этики / Н. А. Суrowегина // Государство и право. – 1995. – № 8. – С. 54-55.

199. Тарасова Ю.В. Специальный субъект преступления и его значение в уголовном праве : [монография] / Тарасова Ю.В. ; [под ред. Михлина А.С.]. – М. : ВНИИ МВД России, 2007. – 128 с.

200. Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / Тацій В.Я. – Х. : Выща шк., 1988. – 198 с.

201. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посіб. / В.Я. Тацій. – Х. : УкрЮА, 1994. – 75 с.

202. Тихенко С.И. Невменяемость и вменяемость / С.И. Тихенко. – К. : Юриздат НКЮ СССР, 1927. – 104 с.

203. Токман В.В. Феномен священного: його сутність та світоглядна природа : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.11 / Токман В.В. ; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди Національної академії наук України. – К., 2001. – 16 с.

204. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 363 с.

205. Трахтеров В.С. Вменяемость по советскому уголовному праву : конспект лекций / В.С. Трахтеров. – Х. : Изд-во Харьков. юрид. ин-та, 1966. – 15 с.

206. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : [монографія] / З.А. Тростюк. – К. : Атіка, 2003. – 144 с.

207. Уголовное право Украины. Общая часть : [учебник] / [Е.Н. Алиева, Л.К. Гаврильченко, Т.А. Гончар, Л.Д. Закруа, Е.Н. Миколенко, С.Н. Кучанский и др.] ; отв. ред Е.Л. Стрельцов. – Х.: Одиссей, 2009. – 344 с.

208. Уголовное право. Общая часть : [учебник для вузов] / [Ковалев М.И., Козаченко И.Я., Кондрашова Т.В., Незнамова З.А. и др.] ; отв. ред.: Козаченко И.Я., Незнамова З.А. – М. : Норма, Инфра-М, 1998. – 516 с.

209. Уголовное уложение, высочайше утвержд. 22 марта 1903 г. – СПб. : Изд-во Гос. канцелярии, 1903. – 284 с.

210. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования / [Анашкин Г.З., Бородин С.В., Гальперин И.М., Загородников Н.И. и др.] ; отв. ред. : С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1987. – 276 с.

211. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / [Бабий А.П., Гончар Т.А., Загика А.В. и др.] ; под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – [2-е изд.]. – Х. : ООО “Одиссей”, 2002. – 960 с.

212. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / [Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.И., Клименко В.А., Матышевский П.С. и др.] ; С.С. Яценко (отв. ред.). – [3-е изд., исправ. и доп.]. – К. : А.С.К., 2003. – 1088 с.

213. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. (с измен. и доп. по 1-ое июня 1924 года и с алфав. указателем) : [6-е офиц. издание]. – Х. : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1924. – 104 с.

214. Уложение о наказаниях, уголовных и исправительных (издание 1885 г.). – Екатеринослав : Типография Артели Екат. раб. печат. дела, 1909. – 570 с.

215. Устав князя Владимира Святославича о десятинах, судах и людях церковных // Российское законодательство X-XX веков : в 9 т. / [отв. ред. Маньков А.Г.] ; под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид.

лит-ра, 1984-1994. – Т. 1: Законодательство Древней Руси. – 1984. – 432 с.

216. Устименко В.В. Специальный субъект преступления / В.В. Устименко. – Х. : Вища шк., 1989. – 104 с.

217. Фойницкий И.Я. Уголовное право. Учение о наказании : лекции / И.Я. Фойницкий. – [Прижизн. изд.]. – СПб. : Типолитография Х.Ш. Гельперн, 1886. – 450 с.

218. Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е.А. Фролов // Сб. науч. трудов. – Вып. 10. – Свердлов. : Свердл. юрид. ин-т, 1969. – С. 184-225.

219. Фрээр Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии / Джемс Джордж Фрээр; [пер. с англ. М. К. Рыклина]. – М. : Эксмо, 2006. – 958 с.

220. Хартулари К. Ф.О святотатстве / К.Ф. Хартулари // Журнал Министерства юстиции. – 1863. – № 9. – Сентябрь. – С. 489-504.

221. Цендра Н.М. Радянська спадщина взаємин держави і церкви та її наслідки для України 1991-1996 рр. / Н.М. Цендра // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. праць / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – Вип. 41 (11). – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – 656 с. – С. 178-188.

222. Цыпин В.А. Церковное право : курс лекций / Протоиерей В.А. Цыпин // Круглый стол по религ. образованию в Рус. Православ. Церкви. – М., 1994. – 442 с.

223. Чернявский А. Религиозные преступления (из лекций Н.С. Таганцева) / А. Чернявский – СПб. : Изд-во Академии наук, 1905. – 43 с.

224. Швидченко І.Г. Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / І.Г. Швидченко. – К., 2009. – 21 с.

225. Шевкопляс Е. М. Уголовно-правовая охрана свободы совести в России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шевкопляс Екатерина Михайловна. – Омск, 1999. – 194 с.

226. Шнайдер Л.Г. Преступления по мотиву национальной, расовой, религиозной ненависти или вражды либо кровной мести в уго-

ловном праве Российской Федерации : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 “Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право” / Шнайдер Людмила Геннадьевна. – М., 2006. – 24 с.

227. Шнитенков А.В. Использование служебного положения как квалифицирующий признак преступлений / А.В. Шнитенков // Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты : материалы Российского конгресса уголовного права (Москва, 29-30 мая 2008 г.). / [отв. ред. В.С. Комиссаров]. – М., 2008. – С. 331-334.

228. Щапов Я.Н. Государство и церковь Древней Руси X-XIII вв. / Я.Н. Щапов. – М. : Наука, 1989. – 232 с.

229. Щерба С.П. Преступления, посягающие на культурные ценности России: Квалификация и расследование / [С.А. Приданов, С.П. Щерба] ; под ред. С.П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 517 с.

230. Юридическое общество при С.-Петербургском университете. Протоколы 1881 г. // Журнал гражданского и уголовного права (изд. С.-Петербургского юридического общества). – Кн. 5 (май). – СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1882. – 194 с.

231. Якушин В.А. Соотношение цели преступления с интеллектуальными моментами умысла / В.А. Якушин, С. В. Дубовиченко // Уголовное право. – 2006. – № 6. – С. 60-63.

232. Goldstein A. The psychology of vandalism / Arnold P. Goldstein. – New York : Plenum Press, 1996. – 299 p.

233. Reade E. Household movement and social control / E. Reade // Vandalism: Behavior and motivation / Ed. by C. Levy-Leboyer. – Amsterdam : Hoth-Holland, 1983. – P. 247-260.

ЗМІСТ

Передмова <i>Є.Л. Стрельцов</i>	3
Вступ	5
РОЗДІЛ 1.	
Розвиток законодавства про охорону свободи віросповідання в історії вітчизняного права	13
РОЗДІЛ 2.	
Об'єктивні ознаки незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь	55
2.1. Об'єкт незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь	55
2.2. Предмет незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь	75
2.3. Об'єктивна сторона незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь	87
РОЗДІЛ 3.	
Суб'єктивні ознаки незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь	115
3.1. Суб'єкт незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь	115
3.2. Суб'єктивна сторона незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь	132
РОЗДІЛ 4.	
Відмежування незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь від суміжних складів злочинів	157
Висновки	172
Список використаних джерел	187

Наукове видання

Олександр БЛАШ

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННИХ ДІЙ
ЩОДО РЕЛІГІЙНИХ СПОРУД АБО СВЯТИНЬ**

Монографія

В авторській редакції
Коректор *Галина Тамаровська*
Художньо-технічна редакція, дизайн
Олександра Гаркуша
Комп'ютерна верстка *Олексій Гаркуша*

Підписано до друку 7.12.2015
Формат 60x84/16. Папір офс.
Гарнітура Times New Roman. Друк офс.
Умов. друк. арк. 12,32.
Тираж 300 прим. Замовлення № 24-2015.

Видавництво Олександри Гаркуші
м. Ужгород, вул. Погорелова, 4
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія Зт № 23 від 06.09.2005 р.

Друк та палітурні роботи ТОВ "РІК-У"
м. Ужгород, вул. Володимирська, 63-В/3.

Білаш, Олександр

Б 61 Кримінально-правова характеристика незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь [Текст] : монографія / Олександр Білаш (архімандрит Євфросин) ; передм. : Є.Л. Стрельцов. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. – 212 с.

ISBN 978-617-531-134-9

Монографія присвячена проблемі кримінально-правової характеристики незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь та є першим в Україні комплексним дослідженням, в якому на основі теоретичного узагальнення спільних і відмінних ознак відповідних складів злочинів запропоновані напрями удосконалення кримінального законодавства та сформульовані рекомендації щодо кваліфікації суспільно небезпечних діянь стосовно релігійних споруд або святинь.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних факультетів та інших навчальних закладів, усіх, хто цікавиться кримінальним та державно-конфесійним правом, історією розвитку державно-церковних відносин.

УДК 343.42 (477) : 726

ББК Х9 (4 Укр) 308.131 : Щ113